

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR.

CHARLOTTE PERKINS GILMAN
A NŐ GAZDASÁGI HELYZETE

MÁSODIK KIADÁS

1908.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VEBBS PÁLNÉ-UTCA 16.

A NŐ GAZDASÁGI HELYZETE

TANULMÁNY

A FÉRFI ÉS NŐ KÖZÖTTI GAZDASÁGI VISZONYRÓL,
MINT A TÁRSADALMI EVOLÚCIÓ TÉNYEZŐJÉRŐL.

ÍRTA

CHARLOTTE PERKINS GILMAN

FORDÍTOTTA

SCHWIMMER RÓZSA

MÁSODIK KIADÁS

1908.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 16.

Bevezetés.

Az újkor magyar irodalma mostohán bánt a társadalomtudománnyal. Legjobban sínylette ezt a társadalmi kérdések egyik legnagyobb és legfontosabb része: a nőkérdés, a nőmozgalom.

Ennek alig van eredeti, magyar irodalma. S a meglevő is csak egy-egy részletkérdés többé-kevésbé futólagos tárgyalása. A nőmozgalom azonban az utolsó évtizedben hazánkban is rohamosan terjedt, gyakorlati harca mind nagyobb és nagyobb közönséget vont a maga körébe. Mi sem természetesebb hát, minthogy a nőkérdés elmélete iránt is mind többen érdeklődnek.

A világirodalomban számtalan művel találkozunk, a mely a nőkérdés eredetét, történetét, a nőmozgalom szellemi és gazdasági rugóit ismerteti. Se szeri, se száma a kiváló, mélyreható és alapos munkának, a mit eddig angol, német, francia és több más nyelven írtak. A mai írók számára már alig maradt új szempont, a melyből a nőmozgalom kérdését tárgyalhatnák.

Nekünk, a kik csak most indulunk ennek az irodalomnak a meghonosítására, új kutatási irány már nem igen kínálkozik. Mi már csak fogyaszthatjuk, a mit előttünk mások sok irányú fáradságos, tudományos munkával teremtettek.

Charlotte Perkins-Gilman asszonynál világosabban és *tárgyilagosabban* még senkisémm gondolta végig a nő-

mozgalom problémáját; senki sem fődte fel oly egyszerűen, de kérlelhetetlenül is az emberiség nemi és gazdasági viszonyainak összekapcsolásából eredő végzetes bajokat. És előtte senki sem mutatott még olyan *kényszerítően* arra a gazdasági és érzelmi változásra, a mely nélkül a nő sohasem szabadulhat fel, sohasem emelkedhetik a tiszta, erős emberi lét magaslatára, a hova pedig az egész emberiség javának érdekében emelkednie *kell*.

„A munkámban jelzett változást már nem kell megjósolni és ajánlani; már megvan, szemünk előtt terjed. Csak fel kell ismerni, öntudatosan gondolkodva, hogy végre felhagyunk a felesleges és hasztalan ellentállással” mondja a szerző és erős kézzel vezet bennünket a felismerés világosságához.

A természettudomány biztos fegyverével szerel fel bennünket a nő gazdasági és társadalmi helyzete megváltoztatásának kivívására. Nem harcot szervez, nem küzdelmet, hanem megismerést: természeti és gazdasági törvények szerint, mert „nekünk már más dolgunk nincs, mint a változást megérteni és a haladást elősegíteni.”

Nem hiszem, hogy bármely más mű jobban vezethetne e megértéshez és azért nem választhattam mást, mint a már nyolc nyelvre lefordított „Women and Economics”, a mely a nőmozgalom standard workjének mondható.

*
* *
*

A fordítás átnézésének fáradságos munkájáért *Glücklich Vilmának* e helyt mondok hálás köszönetet.
Budapest, 1905. december havában.

Schwimmer Rózsa.

Előszó.

E könyvben egyszerű és természetes magyarázatát kívánom adni az emberi élet egyik legismertebb és legmegdöbbentőbb problémájának, oly problémának, melynek gyakorlati megoldása csaknem mindenkit foglalkoztat, de a mely főként a szociológusok, a természettudósok és az ethikusok legkomolyabb megfontolását igényli.

Meg akarom mutatni, hogy a társadalmat sújtó bajok legnagyobbjai, melyeket mostanáig természetünkől folyó kiirthatatlan és javíthatatlan bajoknak véltünk, csak magunk okozta, önként előidézett viszonyok eredményei és meg akarom mutatni, hogyan szüntethetjük meg a káros okozatokat, ha módosítjuk azokat a körülményeket, melyekből származnak.

Fel akarom tární, hogy tudtunkon kívül és heves ellentállásunk mellett is mennyire haladtunk már a javulás útján és a társadalmi erők milyen ellenállhatatlanul hajtanak bennünket előre; hogy helyes belátásunk te öntudatos közreműködésünk mennyire siettetné a haladást.

Különösen a gondolkodó nőkhöz fordulok, a kikben egy új felelősségérzetet szeretnék felkelteni; mert nemcsak a társadalommal szemben terheli őket ilyen felelősség, hanem tudatossá kell válnia annak a mérhetetlen fon-

tossagnak is, a mely bennük, mint az emberiség anyáiban a faj szempontjából rejlik.

Azt is reményelem, hogy az itt kifejtett elmélet a nők érdekének ilyen irányú tanulmányozására és megvitatására szolgálhat okot s így alkalom nyílik a benne foglalt tévedések megdöntésére vagy nézeteim helyességének igazolására.

Charlotte Perkins Gilman.

I.

A gazdasági körülmények. – A nő függő helyzete. – A nő nem rendelkezik munkájával. – A nő gazdasági tehetetlensége nem természetes fogyatékoszágon alapul. – A házasság nem társület. – Házasság, mint a létfenntartás eszköze. – A nők mint anyák. – Anyaság és gazdasági termelés. – „Kizárólag csak anyaság.” – A nő anyagi helyzete és házi munkája közti arány.

Mióta az emberi élet fejlődését megtanultuk ugyanazokból a szempontokból vizsgálni, a melyekből az egész szerves világ fejlődését tanulmányozzuk, egészen új világitásban mutatkoznak bizonyos sajátos tünetek, melyek *sokáig* zavarba hozták a bölcsészt és az etikust. Kezdjük belátni, hogy létünk bajai és gondjai korántsem kifürkészhetetlen rejtélyek, miknek megfejtését csak egy másik élet adhatja meg, hanem természetes okok természetes következményei, melyek megszüntetése érdekében sokat tehetünk, mihelyt felismerjük az okokat.

Bár az ember egyéni akarata hatalmával küzdhet az adott viszonyok ellen, egy ideig ellent is állhat azoknak, vagy néha győzedelmeskedhetik rajtuk, mégis csak, mint minden más élő lény, a környezetnek, a viszonyoknak hatása alatt áll. Az aszkéták élete és halála legerősebb bizonyítéka az emberi akarat hatalmának, mely a természet törvényeinek is ellenszegül.

A martyrok erős akarata, melyet hiányos intelligencia

vezetett félre, a halál küszöbéig tartó ellentállásra kényszeríti a testet, legtermészetesebb ösztöneivel szemben.

De míg ilyen kivételek bizonyítják az akarat hatalmát, addig az élet mindennapi jelenségeiben az embert a viszonyok kérlelhetlen hatása alatt látjuk. Reánk, mint minden élő lényre nézve, első sorban létünk külső körülményei döntenek. Mint minden állatra és növényre, úgy ránk is hatással vannak: éghajlat, földrajzi fekvés, fizikai, kémiai és villamos erők. Az állatokkal közös továbbá az alkalmazkodásunk a saját tevékenységünkhöz, szerveink használatának visszaható befolyása. A mit magunk teszünk, a mi velünk történik, az tesz bennünket azokká, a kik vagyunk. E tényezőkön kívül azonban olyan körülmények is hatnak ránk, a melyek különleges emberi sajátságunkat jellemzik, t. i. a *társadalmi* viszonyok, a melyek közt élünk. Abban a szerves kapcsolatban, mely társadalmi életünk alapja, sokkal nagyobb mértékben befolyásoljuk egymást, mint bármely más társas állat. A társadalmi viszonyok, – ez a harmadik legfontosabb tényezője az emberi élet módosulásának. Mindenek felett azonban a *gazdasági* szükségleteinkből származó társadalmi viszonyoknak van döntő hatásuk.

Egyelőre nem vesszük figyelembe e szociális faktorok befolyását; az embert csupán mint külön állatfajt tekintve, látjuk, hogy reá nézve is első sorban a gazdasági, azaz a táplálkozási viszonyok gyakorolnak befolyást, mint az összes állatfajokra. Bármily különbözők is ezek szín és nagyság, erő és gyorsaság, alkalmazkodási képesség, stb. tekintetében, mégis valamennyi növénynyel táplálkozó állatnál bizonyos közös, másoktól megkülönböztető vonást találunk, ép úgy, mint a hogy valamennyi

hússal táplálkozónál sajátos, közös, más állatoktól megkülönböztető vonások vannak. E sajátosságok annyira közösek és olyan jellemzőek, hogy az osztályozás fogak és táplálkozási eszközök, nem pedig mozgási és védelmi szervek szerint történik. A táplálék az állat fejlődésének legfontosabb passzív, megszerzésének módja annak legfontosabb aktív tényezője. Az ehhez szükséges tevékenység, ugyanannak az erő kifejtésnek a szüntelen megisméltése, leg-erősebben befolyásolja szerveinek részletes kialakulását és mindennél hathatósabban fejleszti képességeit. Juh, tehén és szarvas teljesen különböznek az időjáráshoz és éghajlathoz való alkalmazkodás, mozgékonyág, védelmi eszközök tekintetében, de táplálkozásuk közös módja folytán meg-egyeznek fajuk jellemző sajátosságaiban.

Az ember sem kivétel e szabály alól. Reá is befolyás-sal van az éghajlat, az időjárás, az ellenséges természeti erők elleni küzdelem; de mint minden élő lénynél, első sorban mégis csak a létfontartás céljából kifejtett tevé-kenység. Tekintet nélkül a magasabb szellemi életnek sokoldalú befolyására, bonyolult társadalmi berendezéseink visszaható erejére, az ember lényét első sorban életfontartásának módja határozza meg. A gazdasági viszonyoknak az ember lényére való hatása világosan kitűnik abból az ismert példából, melyet a zsidónép fejlődéstörténete nyújt az utolsó két évezredben reáerőszakolt szabadságmegszorít-ás alatt. Itt egy nemzeti jelentőségre jutott nép: először pásztorkodik, később földmíveléssel foglalkozik s csak mellékesen kereskedelemmel, a phöníciaiakkal, a világ-kereskedelem úttörőivel való fajrokonsága révén. Később, az egységes kereszténység társadalmi túlsúlya alatt – mert egységes volt legalább ebben a legkevésbé sem keresz-

tényi igyekezetben – a zsidók létük fentartásáról kizárólag kereskedelem útján gondoskodhattak. Lényüknek sok jellemző vonását feltétlenül arra a szörnyű nyomásra vezethetjük vissza, melyet csak a társadalmi viszonyok gyakoroltak reájuk. Erősen kifejelett családi érzékük van, mint olyan népnek, melynek nem volt sem hazája, sem királya s családjá körén kívül sehol sem adhatott örömeinek és bánatának kifejezést; a ghettókban könyörtelenül összezúfolt hajdani páriákra emlékeztet, kis termete, elpusztíthatatlan életereje és szívóssága; egy minden elnyomatásnál hatalmasabb genie ismételt megnyilatkozása. Legvilágosabb azonban a gazdasági viszonyok kényszerítő hatása a zsidók kereskedelmi érzékének mesterséges fejlesztésénél, mely a legkisebb zálogosnál ép úgy megnyilvánul, mint a Rotschild-ház tagjaiban.

Az egyenlő okok *egyenlő* hatásának mindenki előtt ismeretes példája az a szembetűnő különbség, mely egy ország állattenyésztéssel vagy földműveléssel foglalkozó és ugyanannak ipari foglalkozású népessége között feltétlenül kialakul, ha többi életföltételeik teljesen egyenlőek is.

Folytonos gyakorlat fejleszti a képességeket és szerveket; a legtöbbet használtak a legfejlettebbek is; a létfenntartás eszközeinek megszerzése az a tevékenység, a mely képességeinket és szerveinket legsűrűbben veszi igénybe e beigazolt tényekből következik, hogy ha valamely nép-reteg egészen határozott és különleges gazdasági feltételeknek van alávetve, azok következményeképpen egészen határozott és különleges tüneteket várhatunk és figyelhetünk meg nála.

E tények figyelembe vételével forduljunk most azon sajátságos gazdasági viszonyok felé, melyek között az

emberi faj él s a melyeknek mását a szerves lények világában sehol sem találjuk. *Mi vagyunk az egyetlen állatfaj, melynél a nő táplálkozás tekintetében a férfitől függ, az egyetlen, melynél tehát a nemi viszony egyúttal gazdasági viszonyt is jelent.* Nálunk egy egész nem gazdaságilag függ a másiktól és így gazdasági viszonya nemi viszonyával van szoros kapcsolatban. A nő gazdasági helyzetét nemi viszonyai szabják meg.

Sokan azt vélik, hogy ez a viszony a többi állatnál is meg van, de ez nem áll. Sok madárfajnál előfordul ugyan, hogy a hím a költés idejében és az utódok szárnyrakeléséig eteti a madáranyát és segíti fiai etetésében; néhány magasabb rendű hűsevő állatnál is tehetünk hasonló megfigyelést, de ezeknél egyetlenegy esetben sem függ a nőtény teljesen a hímtől, még ebben az időben sem. Kivételt képez a szarvorrú madár nőténye, melyet a míg egy odvas fában levő fészében költ, a hím sárral és földdel szinte befalaz, úgy, hogy csak csőre marad szabadon; aztán addig eteti, a míg kikölti a tojásokat. De még a szarvorrú madár nőténye sem igényli, hogy más időben is etessék. A nőnemű méhek és hangyák gazdaságilag függő helyzetben vannak ugyan, de nem a hímneműektől függenek. Közöttük a munkások is nőneműek, bár csupán gazdasági funkciójuknak élnek. A hűsevő állatok kölykei sokkal könnyebben nélkülözik az apát, mint az anyát, a ki képes róluk egymagában is gondoskodni. Némely fajnál, így pl. a házi macskánál, a nőtény nem csak táplálja önmagát és kölykeit, hanem sokszor a hím ellen még védenie is kell azokat. *Egyetlenegy esetben sem tartja el a hím élethosszigan a nőtényt.*

Ellenben az embernél ez az állapot általános és állandó,

ha volt is mindenkor kivétel és ha az utolsó század egy e téren készülő nagy változásról tanúskodik is. De eddig ezt a tényt azzal a felületes általánosítással szemléltük, hogy ez „természetes” és hogy más élő lényeknél is éppen így van.

A tényállás ilyen felfogása némelyek előtt helytelennek tűnhetik fel; evvel szemben a súlyos munkát végző paraszt-asszonyra, a vad néptörzsek asszonyaira és általában a nő házi munkájára utalnak majd. A nő helyzetének lényegét a felsorolt esetekben is csak egy adott példa nagyon gondos és pontos elemzése tisztázhatja.

A ló szabad, természetes állapotában független. Önerejéből tartja fenn magát, minden más lénytől függetlenül. A ló jelenlegi állapotában, mint házi állat, gazdaságilag függ. Fentartásáról gazdája gondoskodik és saját erőlködései, bármily nagyok, nem állanak közvetlen arányban ellátása módjával. Valójában nem a legjobban ápolt és etetett lovak dolgoznak a legsúlyosabban. Igaz: a ló dolgozik, de amit ezért enni adnak neki, gazdájának akaratától és tehetőségétől függ. Életfentartásáról más gondoskodik, gazdaságilag tehát függő helyzetben van. Ugyanez áll a súlyos munkával terhelt vad nőnél, vagy a parasztasszonynál. Munkájuk másnak a tulajdona; másnak akarata szerint dolgoznak és a mit kapnak nem munkájuktól, hanem annak a másiknak akaratától és helyzetétől függ. A nők tehát gazdaságilag függő helyzetben vannak. És ez áll mind az egyes asszonyra, mind a nők összességére.

Ha a nemek gazdasági helyzetét általánosságban tekintjük, a különbség igen jellemző. Az embernek, mint a társadalom tagjának, helyzete rengeteg sok, különböző

fejlettségű egyén egyesült és kölcsönös szolgálatán alapszik. A faj gazdasági fejlődése, fentartása a fejlődés minden fokán, állandó haladása az összes pályák, iparok, művészetek, gyári üzemek, találmányok, felfedezések és az összes polgári és katonai berendezések együttműködését feltételezi. Egy faj gazdasági színvonala és a hozzá tartozó egyes egyéneknek abból folyó helyzete a termelt pozitív értékek mennyiségétől és a javak elosztásától függ és *függött* mindenkoron. A gazdasági haladás azonban mostanáig kizárólag a férfiak munkájához volt kötve. A hő eddig csak nagyon alárendelt, kezdetleges gazdasági tevékenységet fejthetett ki. Ha a férfiaknak nem kellene más gazdasági szolgálatot végezniök, mint a milyeneket a nők még ma is végeznek, modern gazdasági életünk sajnálatos alacsony színvonalra sülyedne.

Ha valamely emberi közösségből eltávolítanák a férfi munkásokat, ez gazdaságilag sokkal jobban megbénulna, mint a női munkások eltávolítása által. A férfiak egészen jól el tudnák végezni a nők mostani munkáját, mert ahhoz egyéb sem kellene, minthogy képzettebb munkások kezdetleges termelési módhoz térjenek vissza; de az ellenkezője nem történhetnék ilyen könnyen; ahhoz előbb nemzedékek erős készülődése és alkalmazkodása kellene. A férfiak éppen olyan jól tudnának főzni, mosni, varrni, mint a nők; de a nők gazdasági fejlődésük mai fokán a férfiakkal még korántsem egyenlően alkalmasak a modern ipar^{na} gy gépeinek összeállítására és kezelésére, föld és víz fölötti modern közlekedésünk igényeinek megfelelő uralomra, termelésünk, kereskedelmünk és kormányzatunk bonyodalmas rendszereinek alkalmazására. Ennek oka nem az, hogy e tevékenységekre szükséges lényeges képességek híjával

vannak, még kevésbé a női nemnek valamely általános, eredendő fogyatékosága, hanem tisztán a nő jelenlegi helyzetére vezethető vissza, mely eddig kizárta, hogy a gazdasági tevékenység e magas fokára jusson. A férfi gazdasági fejlődése évezredekkel előrehaladottabb a nőénél. Általánosságban megállapítható, hogy a férfi értékeket termel és forgalomba hoz, a nő pedig azokat a férfi kezéből kapja. A mikor a férfiak vadásznak, halásznak, állatokat tenyésztnek, gabonát termelnek, a nők vadat, halat, marhahúst és kenyeret esznek. A mikor a férfiak közlekedési eszközöket készítenek, tengerre kelnek, távoli országokból kávé és fűszert, selyemszöveteket és drágaköveket hoznak magukkal, a nők kávéban, fűszerben, selyemszövetekben és drágakövekben részesednek.

Valamennyi népnél és minden időben az emberi faj gazdasági viszonyait főképen a férfiak tevékenysége határozza meg: a nő a kultúra minden vívmányát csak az ő révén élvezzi.

E tényt még világosabban és nyíltabban az egyes egyénnél láthatjuk. A napszámostól a milliomosig, a feleség szegényes, foltozott ruhája, éppen úgy, mint csillogó ékszere, alacsony szobája, mint díszes palotája, fáradt lábai, mint fényes fogata: mind tisztán és kétségtelenül a férjnek gazdasági tehetőségéről tanúskodnak. Mindent, a mit a nő kényelmére, fényűzésére és életszükségeire kap, férje szerzi és adja neki. És ha a nő magára utaltan – férfi, mint „eltartó” nélkül – akarja fedezni gazdasági szükségleteit, a felmerülő nehézségek mutatják legjobban gazdasági életünkben elfoglalt kényes helyzetét. Senki sem tagadhatja tehát azt a világos tényt, hogy a nő gazdasági helyzete általában a férfiakétól függ s hogy az egyes nő

gazdasági helyzete családja egyes férfiainak gazdasági helyzetétől függ. Itt rögtön azzal érvelnek majd ellenünk, hogy – ha el is kell ismernünk, hogy a férfi állítja elő és osztja szét a javakat – a nő, mint házastárs, mégis csak vele együtt *szjerzi* azokat. Így azonban fel kellene tennünk, hogy a férfi a munkaadó, az asszony pedig a munkás szerepét játssza, vagy hogy a házasság társasüzlet, melyben az asszony az életszükségletek kielégítésében egyenrangú társa a férfinak.

A szó legtágabb értelmében, az összes élő lények gazdaságilag függenek egymástól: az állatok a növényektől, az ember pedig mindkettőjüktől. Szűkebb értelemben: egész társadalmi életünk azon alapul, hogy az egyének egymástól függenek; mert egyes ember semmi szín alatt sem végezhetné el azt, a mit csak az összesség együttes munkája hozhat létre. A szó legszűkebb értelmében az egyes egyének közötti gazdasági függetlenségnek fogalmát olyképen lehetne meghatározni, *hogy az egyén megfizeti, a mit kap, vagy dolgozik érte*; más szóval, hogy minden szolgálatért ellenszolgáltatást ad: ellenértéket ad, mindazért, a mit más ad neki. Ruháim, cipőim dolgában a szabótól és cipésztől függök: de ha a szabónak és cipésznek munkámból vagy munkám jövedelméből annyit adok, a mennyit ezek a ruhák és cipők érnek, akkor visszanyerem személyes függetlenségemet. Nem vettem az ő termelésükből semmit, a miért a magaméból ne adtam volna valamit. *Mindaddig míg az, a mit kapok, kiegyenlítődik azzal, a mit adok: gazdaságilag független vagyok.*

A nők gazdasági értékeket fogyasztanak. Minő másokat adnak azonban értük cserébe? Az a felfogás, hogy a házasság társasüzlet, melyben a két fél javakat termel,

miket egyikük sem tudott volna egymagában előállítani, még a legfölkületesebb vizsgálat előtt sem állja meg helyét. A boldog és kellemes otthonban élő férfiú többet és könnyebben szerezhet, mint a magára hagyott és kellemetlen viszonyok közt élő, de ez éppen úgy áll az apánál vagy a fiúnál, mint a férjnél. Ha a férfitől megvonjuk a boldogságát és erejét fokozó és életét megkönnyítő feltételeket, gyengítjük cselekvőképességét és tetterejét. De a hozzátartozók, a kik őt boldogítják, azért még nem üzlettársai és sehogyszem jogosultak arra, hogy jövedelmében részesedjenek.

A kényelem, melyet a nő szerez a férfinak, vagy kellemes otthonért érzett hálás elismerésnek semmi köze egy társasüzlet feltételeihez, épp oly kevésbé a feleség házi szorgalmának vagy takarékoságának. Helyében egy házvezetőnő épp oly takarékos lehetne, még sem tekintené senki a férfi üzlettársának. Egy tekintetben azonban férfi és nő tényleg társak: közös felelősségben gyermekeikkel szemben a szeretetben, kötelességben és munkában, melylyel gyermekeiknek tartoznak. A gyáros, az orvos, az ügyvéd nem üzlettársat vesz el, ha nősül, ha csak felesége véletlenül nem ugyancsak gyáros, orvos vagy ügyvéd. Ha szakszerű kiképzésben nem részesült, a nő férjével annak hivatására vonatkozólag nem tanácskozhatik. Ha szereti is férjét, a termelőt, az korántsem képesíti őt magát is a termelésre. A feleség elvesztése pedig, bármily közélről érintse is a férfit, hivatásában és üzletében nem, vagy legfeljebb annyiban gátolja, a mennyiben szellemét és tetterejét a bánat megtörte volna. Az asszony tehát csak azon ritka esetekben tekintendő a férfi társának, ha tőkével, tudásával vagy munkájával épp úgy járul üzletéhez, mint azt egy férfi-társ is tenné. A legtöbb férfi azonban ma még

aligha merne növel, akár feleségével, akár mással, üzlettársi viszonyba lépni.

Ha nem. üzlettársi, hát mely más minőségben szerzi a nő a táplálékot, a ruházatot és lakást, melyet a férjétől kap? – Házi munkájával, felelik majd rögtön. Általános, homályos felfogás, hogy a nő mindazt, a mit kap – és annál többet is – házi- munkája révén jogosan megkeresi. Itt biztos és praktikus gazdasági talajra érünk. Bár javakat tulajdonképpen nem állít elő, a nőnek tényleg része van előkészítésük és felosztásuk fontos mozzanataiban. Házi munkája igazi gazdasági értéket képvisel.

. Nem szabad mellőznünk annak a mozzanatnak jelentőségét, mely a személyek bizonyos százalékát mások szolgálatába állítja kizárólag azzal a céllal, hogy emezek több munkát végezhesenek a pozitív értékek előállítására terén. A nőnek a házban végzett munkája a férfit kétségtelenül arra képesíti, hogy többet termeljen, mint a mennyit különben termelhetne és ilyen értelemben a nők is gazdasági tényezői társadalmi életünknek. De ugyanez áll a lovakról is. A ló munkája által is többet termelhet a férfi, mint a mennyit a nélkül állíthatna elő. A ló is gazdasági tényező. De azért a ló gazdaságilag nem független *s a nő sem az*. Ha valaki egy szolgálival több hasznos munkát végezhet, mint *a nélkül*, akkor a szolga maga is hasznos munkát végez. De ha a szolga úgyszólván tulajdona gazdájának, azaz, ha kényszerítik a munka elvégzésére, *és ha azért nem fizetik*, akkor gazdaságilag nem független.

Azt a munkát, melyet a nő a háztartásban végez, úgy utalták ki neki, mint háziasszonyi teendőinek egy részét, de nem mint fizetendő hivatást. Pedig akár a kis ember felesége, a ki szegényes otthonában az összes házi munka

terhét maga viseli, akár a gazdag ember felesége, kinek bájosan és ügyesen kell a legnagyobb háztartást vezetnie, joggal követelhetik végzett munkájuk díjazását.

Ha ehhez tartjuk magunkat és a logikai következtetést le akarnók vonni, a háziasszony házi munkaszolgáltatásáért a szakácsnő, szobaleány, dajka, gyermekleány, varrónő vagy házvezetőnő díjazását igényelhetné, de ennél többet nem. Ez által természetesen nagyon megcsappanna a felső tízezrek feleségeinek zsebpénze, a szegény ember pedig éppenséggel nem „tarthatná el” feleségét, ha csak a végső konzekvenciáját nem vonná le a dolgoknak, ugyanis, hogy megfizetné a nő házi munkájáért járó díjat, de aztán a gyermekek fentartásának és a háztartásnak költségeit megosztaná vele. A férfi cselédet tartana, az asszony pedig szintén „családfentartó” volna. De ilyen körülmények között sehol a világon nem volna „gazdag asszony”, azaz gazdag házasnő, mert még a legjobban fizetett első rangú házvezetőnő, – bármily értékes szolgálatot végezzen is a házban, – sem gyűjthet vagyont, nem vehet gyémántokat és drága prémeket, nem tarthat fogatot. Ilyesmit az ember nem szerez házi munkával.

E vizsgálatból első tanulságul kimagaslik az a tény, hogy bármily értékes legyen is a nők házi munkája, *sohasem kapnak érte megfelelő díjazást. Azok a nők, a kik legtöbbet dolgoznak, munkájukért a legkevesebb pénzt kapják és azok a nők, a kiknek legtöbb pénzük van, legkevesebbet dolgoznak érte.* Munkájuk az értékcsereben nem egyenértékű tényező. Egyszerűen kötelességüknek tartják a házi munka elvégzését és gazdasági helyzetük nem áll munkájukkal semmiféle, legfeljebb fordított arányban. De ha megfelelően díjaznák is őket, azaz, ha megkapnák, a mit munkájuk ér, de

nem többet, akkor az összes asszonyok a cselédek gazdasági színvonalára jutnának. Kevés nő és kevés férfi foglalkozik e viszonyok alapos vizsgálatával. De ha ezt tesszük, nem tarthatjuk fenn továbbra azt a feltevést, hogy a nők házi munkájukkal keresik meg az életük fentartására szükséges eszközöket.

Más felfogás szerint a nő az anyasággal keresi meg kenyerét, azzal a különleges és fontos természeti feladattal, melyet az emberi társadalomban teljesítenie kell s a melyről mindig mély érzelemmel, de kevés belátással beszélnek. Ha gazdasági szempontból tekintjük ezt a feladatot és kérdezzük: mekkora értékű munkát és javakat adnak a nők cserébe a kapott javakért és munkáért, mit adnak ruházatuk, eledelük és lakásukért? – azt felelik, hogy anyai kötelességeik teljesítéséért és a társadalomnak ezzel tett szolgálatért jár nekik mindez.

Ha tényleg úgy volna, ha az anyaság az a csereáru, melylyel a nő ruházatát és táplálékát megfizeti, mindenestre bizonyos összefüggést kellene találnunk az anyaság mennyisége és minősége s az érte kapott javak mennyisége és minősége között. Ha ez igaz, akkor az a nő, a ki nem anya, gazdaságilag egyáltalán nem számít, az anyák gazdasági helyzetének pedig anyaságukkal kellene arányban állania. Ez világos abszurdum. A gyermektelen asszonynak éppen annyi pénze van, mint a sok gyermek anyjának, sőt több, mert az utóbbinak gyermekei elfogyasztják annak egy részét, a mi különben az övé volna; azonkívül gazdaságilag semmi különbség sincsen a hivatásának megfelelő és az annak meg nem felelő anya helyzete közt. *Látjuk tehát, hogy a nőket nem anyaságukért tartják el a fér-*

fiak. Az anyaság és a nő gazdasági helyzete között nincsen összefüggés.

Primitív népeknél, pl. a patriarchális korban, tényleg leheteti valami összefüggés. Az asszonynak abban az időben csak mint gyermekek anyjának, volt értéke, az anyaság tehát közvetlen hatást gyakorolhatott gazdasági helyzetére; örülni pedig akkor volt legnagyobb oka, ha fiúnak adott életet. Mai nap a nő helyzetének már ehhez semmi köze. A férfi nem lökheti el magától feleségét, meri az magtalan. Ma tehát teljesen hibás felfogás, ha az anyaságot a gazdasági csere tényezőjének tekintik. De tegyük fel, hogy tényleg az volna. Elfogadhatjuk-e ezt a szempontot akár csak elvben is? Elismerhetjük-e az anyaságot, mint üzletei, mint a cserekereskedés tényezőjét? Áru lehet-e az anya gondja és fáradsága, munkája és szeretete, áru, a melyért kenyeret kap cserébe?

Felháborító volna ezt elismerni; és ha alaposan meggondoljuk a dolgot és gondolatainkat a végső következtetéslevonására kényszerítjük, meglátjuk, hogy mi sem bánthatja, jobban az emberi érzést, semmisem lehet megszegyenítőbb az emberiségre s az egyesekre nézve, mintha az anyaságból üzletet csinálunk.

A nő gazdasági önállósága mellett felhozott érvek nem állják meg a helyüket; láttuk, hogy a nők mint osztály nem állítanak elő értékeket, hogy egyénileg többnyire cselédmunkát végeznek, de nem húznak cselédfizetést s ha húznának, nem elégednének meg gazdasági helyzetükkel; láttuk, hogy az asszonyok nem üzlettársai a férjeknek, ha csak történetesen ugyanolyan üzletet nem folytatnak; hogy nem anyaságukat fizetik meg és hogy kimondhatatlanul lealázó volna, ha megfizetnék: milyen érvet hozhatnak hát

fel azok, a kik tagadják, hogy a férfi tartja el a nőt? Csak azt az egyet (ez pedig igen mulatságos), hogy az anyaság a nőt gazdasági termelésre képtelenné teszi s azért méltányos, hogy férje tartsa el.

Állapodjunk meg tehát abban, hogy az emberi faj női nem függetlenek, hanem létfenntartásukról a férfiak gondoskodnak. Ezzel szemben először azt az ellenvetést hallottuk, hogy a nő gazdaságilag független, mert háztartási munkájával tartja fenn magát. A mikor bebizonyítottuk, hogy a nő gazdasági helyzete nem áll arányban a házimunkával, melyet végez, arra hivatkoztak, hogy anyai minőségével szolgál reá eltartására. Miután továbbá bebizonyítottuk, hogy a nő gazdasági helyzete anyaságával sem mennyiségileg, sem minőségileg nem áll arányban, azt az utolsó ellenvetést kaptuk, hogy az anyaság az asszonyt gazdasági munkára képtelenné teszi s a férfinak ezért kell őt eltartania. Mielőtt tovább mennénk, szögezzük le tehát ezt a beismerést: *a férj tényleg eltartja a feleséget.*

Míg más állafajoknál hím és nőstény egyformán legel, vadászik és öl, mászik, úszik, ás, fut, repül tápláléka után, addig a nő nem keresi saját élelmét a fajunknál e célt szolgáló működéssel, hanem a: férfivel tápláltatja magát.

Nézzük hát, e viszony szükségéből származik-e? Általános vélemény szerint anyasága miatt, nem gondoskodik a nő saját létfenntartásáról. Minthogy más állatfajok nőtényeit az anyai kötelességek nem tartják vissza a maguk és ivadékaik táplálékának megszerzésétől, úgy látszik, mintha az emberi anya kötelességei a gyermek érdekében leköténének minden testi és szellemi tehetségét az egész életre, vagy legalább annak oly nagy részére, hogy egyéni szükségleteinek és érdekeinek ápolására mi sem maradhat.

Ez magyarulná és igazolná az emberi nő sajnálatos függő helyzetét és azt, hogy a férfi tartja el. A mint el-tartják a csupán anyaságra alkalmas méhkirálynőt, nem a hímek ugyan, hanem a saját neméhez tartozók, a „vén leányok”, a meddő munkáméhek, melyek ily módon teljesí-tenek anyai kötelességeket, úgy az emberi nő, ha kizárólag csak az anyaságnak élne, minden más működésre képtelenné válnék és tehetetlenül függne a társadalomtól.

Így áll-e a dolog az emberi anyaság esetében? Anya-sága által elveszti-e az emberi anya szelleme és teste feletti uralmát, minden más tevékenységhez a kedvet, tehetséget és ügyességet? Csak a fajfentartás célját szolgálja az emberiség nőnemű fele, csak annak él egészen, annak szenteli-e magát; lényének minden képességét és erejét kizárólag csak gyer-mekei javára fordítja-e?

Korántsem. Látjuk, hogy az emberi anya egész éle-tén át az igavonó állatnál is többet dolgozik, nemcsak gyer-mekei szolgálatában, hanem másokéban is. Dolgozik férjé-nek, fivéreinek, atyjának s többi férfi rokonainak; anyjának és nővéreinek is; az ekléziának is egy kicsit, ha szabad; a társaságnak is, ha van hozzávaló tehetsége; jótékonyági ügyekben, a közoktatás terén, társadalmi reformokért, – mindenfélét végez, a mi nincs összefüggésben az anyasággal.

Nem az anyaság foglalkoztatja reggeltől estig az anyát, nem a gyermekekért végzett hanem a háztartással járó munka. Az asszonyok többnyire súlyosabb munkát végeznek és to-vább dolgoznak, mint a legtöbb férfi és bizony nem csak anyai kötelességük teljesítésében. A vad népek anyái a terheket cipelik és a törzs összes alantas munkáit végzik. A paraszt-anya a földeken kínlódik, a munkás felesége otthon. Korunkban sok anya már nem csak szülője és ne-

velője a gyermekeknek, hanem kenyerüket is megkeresi. Hát a gazdag emberek feleségeinél, a kik más munkával nincsenek annyira lekötve, látjuk-e az anyaságban való teljes elmerülést, azt a feltétlen odaadást, melyet gazdasági függőségük magyarázatával feltételezni akarunk? Legkevésbé sem. Kényelemben és jólétben élő nők jobb ápolást és gondozást szerezhetnek gyermekeiknek, de ők maguk nem szentelnek neki több időt, erőt és gondot. Más dolguk van.

A nő széles e világon annyi munkát végez, a mely nem anyai kötelessége, a mennyivel bátran megkereshetné kenyerét és anyagi függetlenségét mégis azzal a kifogással ellenzik, hogy az anyaság nem tűr meg más munkát!

Ha ez nem volna csupán kifogás, akkor e világon csak olyan nőket kellene találnunk, a kik soha egy ujjukat sem mozgatták másért, mint gyermekeikért és csak olyan férfiakat, a kik *az összes egyéb munkát* végezték és még az asszonyokat is kiszolgálták, mert azok az anyaság miatt nem szolgálhattak ki önmagukat. A dolog pedig nem így áll. Az erős, egészséges nő átlag huszonöt évig él, mielőtt anya lesz és legalább huszonöt év vár még rá anyai funkcióinak teljesítése után. Nagyanyai kötelességek pedig bizonyára már nem állják útját gazdasági függetlenségének.

Az anyák munkaképessége az emberi életnek mindenkor fontos tényezője volt. Hisz ők születet munkások, csakhogy munkájuk gazdasági helyzetükre eddig nem volt befolyással. Ruházatot, táplálékot, ékszert, mulatságot, fényűzést nem szereznek, hanem kapnak; termelő képességük a ház körül végzett munkájuk vagy anyaságuk és a kapott javak közt semmi összefüggés nincsen. Ezek a dolgok csak azzal a *férfi-*

val függnék össze, a ki feleségévé teszi s a kitől függ a nő. Azzal, hogy férjének mi je van s mit *hajlandó* a nőnek adni, Azok a nők, a kiknek költséges különcködése csodálatba ejtik a világot, a kik a legnagyobb jólétnek örvendenek, sokszor nem gazdasszonyok, nem is anyák, hanem egyszerűen olyan nők, a kiknek legnagyobb hatalmuk van a legtöbb pénzzel rendelkező férfiak felett A genus homo nője gazdaságilag a férfitől függ. Az gondoskodik táplálékáról.

II.

Az élet nehézségei. – Közvetlen filozófia. – „Szükséges baj.” – A nemi megkülönböztetés. – Nem és emberiség. – A páva farka. – Az erők egyensúlyának megzavarása. – Szertelen nemi alkalmazkodás.

Mint hogy tudjuk a gazdasági viszony milyen fontos tényezője a fajok fejlődésének s mint hogy e viszonyt az emberi fajnál olyan sajátzerűen látjuk kialakulni, természetesen sajátzerű hatást is várhatunk. Az emberiség nemi és gazdasági viszonyaiban olyan egyedül álló jelenségekkel találkozunk, a melyek” nem az emberi faj fölényét igazolják, hanem éppen kisebbítik e fölényt; világosan megkülönböztethető beteges jelenségekkel, a melyek szinte kötelességünk ké teszük okozatuk beható tanulmányozását Vajjon a tények igazolják-e természetes következtetéseinket? Az emberi életben tényleg megnyilatkoznak-e ezek a sajátzerű nemi és gazdasági viszonyok? Tagadhatatlanul; még pedig oly világosan, oly szembezőköen oly határozottan figyelmet parancsolóan, hogy az emberi szellem öntudatra ébredése óta keresi magyarázatukat, jelen tanulmány célja: összefoglalni és megmagyarázni azokat a tüneteket, melyek a faj normális fejlődéséből és azokat, melyek a nemi és gazdasági viszony természetellenes kapcsolatából keletkeznek.

A mint az emberiség faji megkülönböztetései társadalmi viszonyaiban rejlenek, úgy az emberiség megkülön-

böztető előnyeit és hátrányait szintén a társadalmi viszonyokban találjuk. Egymáshoz való viszonyunk sokkal nagyobb befolyással van ránk, mint a külső körülmények. Az éghajlat viszontagságain, a táplálkozási nehézségeken, más fajokkal való harcban és versenyben könnyen győzedelmeskedhetik az erősen szervezett társadalom, de emberközi viszonyainkban nem érhetünk el ilyen sikereket. Az emberi élet komoly veszedelmei és bajai a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás nehézségeiből és nem a külső viszonyokból erednek. Ezek a nehézségek mindenkor meglassították a társadalmi haladást. Minél tökéletesebben küzdött egy nép fizikai nehézségek ellen, minél diadalmasabban győzött le külső ellenségeket és akadályokat, annál inkább átengedte magát azoknak a társadalmi öröknek, mik végezetül szétrombolták a nemzetet és másoknak adtak teret hasonló magasba törésre.

A történelem útjait olyan elpusztult népek alig felismerhető maradványai takarják, melyek inkább belső betegségekben, mint természeti okokból pusztultak el. Figyelmes szemlélők azt minden történeti koron megfigyelhetik. Világos, hogy önmagunkban rejlik valami, ami sokkal több bajt okoz nekünk, mint bármely külső nehézség; de eddig nem vettük észre természetellenes életmódunk természetes okát és nem jutottunk annak tudatára, mily könnyen távolíthatnók azt el.

Társadalmi bajainkat osztályozva, egy nagy részét a *nemi* viszonyokkal, egy másikat a társadalmat képező egyének közt fennálló *gazdasági* viszonyokkal kell kapcsolatba hoznunk. Szóval: az élet bajai a szívvel vagy az erszénynyel függenek össze. Életünknek egy másik nagy réme: a betegség, ugyanebből a forrásból ered, a gazda-

sági, vagy pedig a nemi viszonynak valami bajából. Hibás fajkiválasztásnak, vagy hibás táplálkozásnak, vagy mind a kettőnek köszönhetjük fajunk mai beteges, gyenge állapotát.

Mik hát e helytelen fajkiválasztás, az emberek közötti nemi viszony fordított rendjének fő ismertető jelei? A társadalmi fejlődés e téren két fővonalat találunk. Az egyik a monogám házasságnak fokozatos, rendszeres fejlődése, a mely az összes nemi viszonyok közül legjobban biztosítja az egyén és a társadalom érdekeit. Világosan meg kell érteni, hogy ez a társadalmi haladásból elkerülhetetlenül folyó természetes fejlődés és nem magunk csinálta törvényekből és intézményekből származó mesterséges fejlemény. Monogamiát a madarak és emlős állatok között is találunk, ez tehát ép oly természetes állapot, mint a polygámia, vagy a férfi- és nőközösség, vagy a nemi viszonynak bármely más alakja. A monogámia maradársága és tisztasága önként fejlődött azoknál az előnyöknél fogva, melyekkel az utódokra és a faj fejlődésére nézve járt. És megszilárdítása ép úgy jött létre, mint minden más emberi szokás. Erkölcsi fogalmaink eredetileg mindig tényeken alapulnak. A monogám házasság értékelése onnan ered, hogy az egyénekre és a társadalomra nézve előnyös. Ha nem ez volna a házasság legelőnyösebb formája, nem ismernők el a legjobbnak. Azon a hosszú utón, melyet a nemi viszony fejlődése tett a hordák férfi- és nőközösségétől az élethossziglan tartó regényes szerelmi odaadásig, míg élesebben tűnik ki az az irányzat, mely az egyesek és a faj tökéletesedésének érdekében áll. Ez természetes, még pedig igen örvendetes fejlődési folyamat volt és nem járt egyéb nehézséggel, bajjal, mint minden más új társadalmi berendezés meghonosítása és

a réginek kiirtása. Kialakulását sokkal több öröm, mint fájdalom kísérte.

De e természetes folyamattal egyidejűleg ment végbe egy természetellenes is, egy végzetes, beteges fejlődés, mely az emberiség nemi viszonya a rossznak borzasztó forrásává tette. Ezek a beteges jelenségek káros eredményeikkel oly szembeszökőek voltak, hogy felületes gondolkodók a nemi életet egyáltalán rossznak minősítették és a cölibatusból erényt csináltak. A nélkül, hogy megfelelően elemezhetjük volna a jelenségeket, a nélkül, hogy az ilyen elemezéshez szükséges szociológiai adatokat ismertük volna, egyszerűen elítéltük a maga egészében azt, amiről könnyen láthattuk, hogy bajjal és fájdalommal jár. De mint minden természeti jelenséget, a nemi élet jelenségeit is tanulmányoznunk kell; mind a normálisát, mind a rendelleneseit, az egészségeset éppen úgy, mint a kórosat. Csak akkor érthetjük majd meg, hogyan juthattunk ilyen rossz útra és mint érhetnénk el egészségesebb állapotokat.

Az e kérdés körül forgó tanulmányok eddig abból a feltevésből indultak ki, hogy az embernek olyannak kell lennie, amilyenek ma látjuk, hogy az ember a szerint cselekedhetik, a mint akar és hogy ha nem akar úgy cselekedni, a mint tényleg teszi, a változtatás saját akaratától függ. Azért, mikor észrevettük, hogy az emberek magatartása a nemi viszonyban rossz eredménnyel járt, intettük az embereket: hagyjanak fel szokásaikkal; és e figyelmeztetéseket sok századon át máig ismételtük. Törvény és vallás, nevelés és szakoktatás útján olyan magatartást akartunk az emberekre erőszakolni, a milyen helyes társadalmi ösztönünk sugalt.

De a beteges tünetek mégis csak megmaradtak. Bárminők voltak is a házasság társadalmilag szentesített formái, a biblia, korán és a vedák tanai dacára, valamely rejtett erő működött mindig a rendszeres társadalmi fejlődés ellen, kikököntette azt a magasabb és előnyösebb nemi viszonyokra törekvő irányt a maga útjából és alacsonyabb, veszedelmes, fölötte végzetes jellegű formák fentartását szolgálta.

Minden más állat fajának fentartására a legelőnyösebb nemi közösséget kereste és ahhoz békésen alkalmazkodott. Mi is kerestük a fajnak javát leginkább szolgáló módot, meg is találtuk azt, a mely nekünk magunknak; utódainknak és az egész társadalomnak a legjobb, csak hogy nem alkalmazkodunk hozzá békésen. Ez a tény kézzelfogható' és világosan nyilvánul abban az általánosan elfogadott véleményben, „hogy a nemi viszony feltétlenül az emberi bajok és gondok kiapadhatatlan forrása. „A házasság sorsjáték”, zengik minden nyelven. „Hű szerelem útja soha sem egyenes”, mondja az angol, a magyar közmondás „sötét veremnek” mondja a szerelmet). Az amerikai pedig a házasulandónak „Punch” szavait idézi: „Ne tedd!”

Míg a monogám házasságról a nemi viszony elfogadott és elismert formája lett, az alatt állandó kísérője volt egy különleges melléktünet...° a prostitúció. Elismertük és „társadalmi szükségletnek” neveztük el. „Szükséges baj”-iak is mondjuk. Hallgatagon elismertük, hogy ez a berendezés többé-kevésbé káros és rossz az emberi társadalomra. nézve, de a természetünk- megkívánja és ezért szükséges.

Vizsgáljuk a dolgot rendszeresen és nyugodtan, vajjon

tényleg kifürkészhetetlen és megváltozhatatlan-e, mint sokan hiszik. Mik az előfeltételei? Mik a természetes és mik a természetellenes tünetei? Megkülönböztetésükre, előbb a szaporodás folyamatának evolúcióját kell egy kissé tanulmányoznunk.

A fajok fejlődésének már igen alacsony fokán bebizonyították a természet lassú, de biztos próbálkozásai, hogy a két nem külön-külön organizmusban való elhelyezése, differenciálódása, a fajra nézve igen előnyös. Azért az egyszerű protoplasmából, a benne úszó sejtmagból, az alakatlan első élő lényekből lassú fejlődésben kialakultak a nemi megkülönböztetések; a hímnemű és nőnemű szervek és funkciók önállóan fejlődtek két különböző testben. A használat által fejlesztett és gyarapodott nemi megkülönböztetések a faj fejlődése során, mind határozottabbá váltak. Minél élesebbé vált a különbség, annál jobban kifejlődött a kölcsönös vonzerő is úgy, hogy minden magasabb rendű fajnak két határozottan megkülönböztethető neme van, mely egymásra a nemi ösztön által nagy vonzerőt gyakorol és együtt teljesíti a fajfentartás feladatát. Ezek a nemi különbség és nemi egyesülés természetes jelenségei, melyeket az emberi fajnál ép úgy megtalálunk, mint minden másnál. Csakhogy az emberi fajnál ennek a funkciónak túlzott gyakorlása mutatkozik, a mi természetellenesen megkülönbözteti a többi fajtól.

Ez a túlzás, akár házasságon kívül, akár azon belül mutatkozik, az emberiség egészségét és boldogságát e tekintetben igen bizonytalaná teszi. Ezt a túlzást akarták mindenkor állami és vallási törvényekkel meggátolni. A kicsapongó nemi élet olyan jelenség, mely az emberiséget minden más fajtól megkülönbözteti.

A „kicsapongást” e téren könnyen kimutathatjuk. Minden oly természeti funkció, melyet csak tudatosan teljesíthetünk, parancsoló vágygyal jelentkezik öntudatunkban. Nem vágyunk lélegzeni, emészteni, vagy vérünket kerin-gésbe hozni, mert mindez akaratunk működése nélkül tör-ténik; de enni és inni vágyunk, mert a gyomor nem kaphat táplálékot, ha nem sikerül úgyszólván az egész testet közreműködésre bírnia. Az étvágy a táplálkozási folya-mat egy fontos tényezője. Ugyanily fontos tényezője a nemek különös vonzása a fajfentartás folyamatá-nak. Normális viszonyok között étvágyunk foka pontos-an megfelel annak a táplálékmennyiségnek, melyre a testnek szüksége van. Megszabja: mikor együnk és mikor hagyjuk abba az evést. Különféle beteges állapotok „ter-mészetellenes étvágygyal” járnak; ilyenkor kénytelenek vagyunk többet enni, mint a mennyit gyomrunk emész-teni és testünk feldolgozni képes. Ez szertelen étvágy. A mi fajunknál a két nem közt szertelen vonzóerő mutat-kozik, melyet túlságos nagy mértékben elégítünk ki, s ennek elkerülhetetlenül rosszak a következményei.

A túlságos nagy vonzás a nemi kielégítésnek olyan fokára kényszerít bennünket, a mely nem áll arányban tes-tünk eredeti szükségleteivel és ép olyan túlzott, mint a mi-lyen káros hatású magára a kielégítés érzékére is. Túlzás, mely végeredményben a vágyat kimeríti, vagy természetelle-nessé teszi, a faj fentartására pedig felette káros.

Az emberi állatnál a nemi vonzódás már olyan túl-zott, hogy nemcsak a fajnak halálos veszedelme, hanem visszahatásában magát az egyéni boldogságot is megöli.

Mi az oka az emberi faj e túlzott a nemi vonzódásának? Legközvetlenebb oka a nemi különbség. Minél jobban

megkülönböztethetők a nemek, annál erősebben vonzódnak egymáshoz. Minél jobban kifejlődik a két szervezet különbsége, annál erősebbé válik egymásra gyakorolt hatásuk. Az emberi fajnál a nemi különbség már túlságosan magas fokra jutott. Olyan éles, hogy meglasztja és megzavarja a faji megkülönböztetéseket, megakasztja az egyéni sajátságok kifejlődését és komolyan veszélyezteti a fajt. Nagyon megszoktuk, hogy az élet tényeit elfogadjuk úgy, a mint mutatkozik, hogy állandó típusnak tartjuk az embereket a helyett, hogy őket és az egész fajt abban az örökös változásban látjuk, a mely különböző erők hatásától függ; azért első pillanatra különösnek tűnik majd félj ha a nemi különbség megszokott ismertető jelei között olyanokra utalunk, melyek normálisak, tehát fentartandók és olyanokra melyek természetellenesek s a melyeket meg kell szüntetni. Pedig éppen ezt fogjuk tenni.

A normális nemi különbségek minden fajnál az ugynevezett eredeti és másodlagos nemi sajátságokban mutatkoznak. Eredetiek azok a szervek és funkciók, melyek a szaporodás szempontjából fontosak; másodlagosak a szervezetnek és a funkcióknak azok az eltérései, melyek közvetve szintén szolgálják ugyan a fajfentartást, de nem közvetlen fontosságúak; ilyenek a szarvas agancsai, melyekkel a nőstényért küzd, a páva tolldisze, melylyel hódít s a többi alsórendű jellegzetes külsőség: a# szakáll, sörény, sarkantyú, pompás szín, vagy nagyobb testalkat, a mik a hímnemet a nőnemtől megkülönböztetik. Ezek a megkülönböztetések kizárólag a fajfentartást szolgálják., Az önfentartáshoz semmi közük. Az egyén maga nem látja hasznát sörényének,. farktollainak, ezekkel nem szerzheti meg táplálékát és nem győzheti le ellenségeit.

Sőt ellenkezőleg. Ha túlságos kifejlődésük személyes cselekvő képességét megakadályozza, vagy ellenségeinek figyelmét reáirányítja: még kárára is vannak. Az ilyen fejlődés túlságos nemi megkülönböztetést hoz létre, mint azt az emberi fajnál már is megállapíthatjuk. A nemi megkülönböztetés oly magas fokra jutott, hogy az egyén és a faj fejlődésére már is nagyon káros. Fajunknál a nemek nem csak annyiban különböznek, a mennyire eredeti funkciójuk teljesítésére szükséges; nem csak annyira, hogy a másodlagos nemi jellegzetességeket a szükséges nemi vonzódás felkeltésére használják, hanem oly nagy mértékben, hogy egyrészt komolyan veszélyeztetik az önfentartás folyamatát, másrészt végzetes hatással vannak a fajfentartás folyamatára, melyet pedig szolgálniuk kellene. A túlzott nemi különbség természetellenes mértékben tolja előtérbe a nemi sajátosságokat és a nemi vonzódásnak olyan fokát idézte elő, a mely ha kielégítik az anyaságot és apaságot is károsítja. Sem jobb szülőkké, sem jobb emberekké nem tett bennünket a nemi különbség jelenlegi foka, sőt láthatóan rosszabbakká. Mit kell e jelenség fejlesztő okának tekintenünk?

Vizsgáljuk előbb a két nagy erő, az önfentartás és a fajfentartás egyensúlyát. Az önfentartás olyan tényéknél követel erő kifejtést, melyek az egyéni élet fentartására irányulnak. A *fajfentartás* pedig olyan tényéknél követel erő kifejtést, melyek a faj életének fentartására irányulnak s az egyéni élet teljes feláldozását is megkívánhatják. Ezt a lényeges megkülönböztetést jól meg kell jegyeznünk. Önfentartás és fajfentartás koránt sem egyirányú ösztönök, sőt sokszor éppen ellenkezőnek egymással.

A természetes kiválasztás és annak az egyénre gyakorolt hatása, az önfentartás érdekében azokat a sajátosságokat fejleszti, melyek az egyént a „létért való küzdelemre” képesítik; gyakorlat útján fejlesztik u. i. azokat a szerveket és funkciókat, a melyek az egyénre közvetlenül hasznosak. A fajfentartás érdekében pedig azokat a sajátosságokat fejleszti, a melyek Drummon szavával élve, az egyént a „*mások léteért való küzdelemre*” képesítik, a mennyiben *gyakorlat útján azon szerveit és funkcióit* fejlesztik, melyeknek az utódok látják közvetlen vagy közvetett hasznát, A természetes kiválasztás folytán az egyén nem csak a körülményekhez alkalmazkodott, hanem a társához is, a mennyiben a faji kiválasztás egyszerű folyamata útján azokat a tulajdonságokat fejlesztette, melyeket a másik nem legjobban megkívánt. Minél erősebben jutott kifejezésre a nemi jelleg, annál könnyebben vonzott az egyén. Az utódokra a nemi fejlődés ép úgy átöröklődött, mint a faji fejlődés.

Az emlősök rendje természetes kiválasztás útján fejlődött, eredeti nemi megkülönböztetés eredménye; a hím páva pompás farktollazata ellenben a nemi kiválasztás útján fejlődött, másodlagos nemi megkülönböztetés eredménye. De ha a hím páva a farka színben és terjedelemben annyira fejlődnék, hogy ragyogna, mint a nap-sugár és mértföldnyi területet takarna, vagy ha csak ilyen irányú fejlődésnek indulna, a túlságos nemi megkülönböztetés annyira ártana a páva személyes fejlődésének, hogy a páva elpusztulna és vele szép farka is. És ha a nőstény páva, melynek nemi sajátosságai ellenkező irányban fejlődnek: nem válik nagyobbá és pompásabbá, hanem kicsiny és otromba alakot ölt, annyira kisebbednék, és

oly nehézkessé válnék, hogy nem szerezhetne magának és fiókjainak táplálékot és nem védelmezhetné ezeket, akkor elpusztulna: a túlzott nemi megkülönböztetésnek tehát ez is határt szabna. A vadállatoknál és minden szabadon élő állatcsoportnál a hím nagyobb és erősebb, mint a nőstény; de mihelyt az utóbbi nem volna elég nagy és erős, hogy a hímmel lépést tarthasson táplálékának megszerzésében, vagy az ellenség elől való futásban: csakhamar elpusztulna s vele kihalna fajtája is. Bármenyire különbözzenek is nemükre nézve, faj és fajfejlődés tekintetében egyenlőknek kell maradniok, különben elpusztulnak. A természetes kiválasztás ereje egyenlő faji tulajdonságokkal követelve és teremtve korlátozza a különböző nemi tulajdonságokat teremtő nemi kiválasztást. Nemük szerint különböző működést fejtenek ki és azért különböző fejlődésre hajlanak, de fajuk szerint egyenlő működést fejtenek ki s ezért egyenlő fejlődésre hajlanak az egy fajhoz tartozó egyedek.

Míthogy pedig nemi funkciót csak egyes esetekben teljesítenek, faji funkciót azonban folytonosan, – az állatok évenként, vagy negyedévenként, szóval hosszabb időközben párosulnak, de naponként és óránként esznek, – a táplálék megszerzésének módja és az ellenséggel való állandó harc sokkal állandóbb hatást gyakorol, mint a szaporodás folyamata.

Az emlős állatok minden faja, bár táplálékát más-más módon szerzi, kölykeit ugyanígy szüli és táplálja. A borjú, a csikó, a medvebocs meg a cica ugyanegy módon születnek, de tehén és ló, medve és macska már különbözőkép fejlődnek belőlük. De tehén és bika, kanca és mén bár nemileg különböznek, fajilag egyenlők és

faji hasonlatosságuk nagyobb, mint nemi különbségük. Tehén, kanca és macska az emlősökhöz tartozó nöstények és úgy valamelyes hasonlatosság van köztük. De hasonlatosságuknál mennyivel szembeötlőbb a köztük fennálló-különbség!

A természetes kiválasztás a fajt fejleszti. A nemi kiválasztás a nemet fejleszti. A nemi fejlődés valamennyi változatában nem tehet egyebet, mint hogy újból teremti ugyanazt, a mi van. De a faji fejlődésben az erők mind magasabb nyilvánulásra emelkednek. Nemi különbség dolgában megegyezünk az állatvilággal, még annak majdnem legkezdetlegesebb részével sőt a növényvilággal is. Faji jellegünk mindinkább különbözik a többi lényétől és az élet létráján az emberi faj foglalja el a legmagasabb fokot.

Ha tehát kimutathatjuk, hogy az emberi fajnál a nemi sajátságok oly túlságos mértékben fejlődtek, hogy nemcsak az egyéni haladást veszélyeztetik, hanem a faj haladását is megakadályozzák és természetellenes irányba terelik, akkor legkomolyabb megfontolás tárgyává kell tennünk a dolgot. A mi nemi – gazdasági viszonyainknál azonban mi sem elkerülhetlenebb e jelenségnél. Az által, hogy a nő-nemű ember gazdaságilag a hímneműtől függ, az erők egyensúlya megváltozott. A természetes kiválasztás már nem gátolja a nemi kiválasztást, hanem párhuzamosan működik vele. A mind a két nem ugyanazzal az erőkifejtéssel, ugyanabból a forrásból, egyenlő feltételek mellett szerzi táplálékát, ott mind a két nem egyenlően fejlődik és a külső körülmények hatása alatt áll. A hol a két nem táplálékát különböző módon szerzi, még pedig úgy, hogy az egyiket a másik táplálja, ott a tápláló nem az eltartott félre nézve gazdasági körülmény. A mikor a férfi eltartja a nőt, ő lesz

ilyen gazdasági „körülmenynyé.” Természetes kiválasztás esetében minden élő lény alkalmazkodik a maga körülményeihez; azok az erők fejlődnek legjobban, a melyek az életnek azon körülmények között való fentartására szükségesek. A férfi, mint a nő táplálója, gazdasági helyzete a legerősebb befolyást gyakorolja. Nemi kiválasztás útján alkalmazkodnak az emberek társukhoz, mint minden más teremtés. Ha a társ gazdaságilag is felülkerekedik, ha gazdasági szükséglet járul a nemi vonzódáshoz, akkor a két fejlesztő erő ugyanazon célból együtt működik, azaz a női emberben fokozza a nemi jelleget. Minthogy nemi viszonyában egyúttal gazdaságilag függ, a nemi jelleg nála nem csupán a férfi vonzására szolgál, mint minden más lénynél, hanem a létfentartás megszerzésének eszköze is; ebben egyedül áll a világ összes lényei között. Az emberi nő, minthogy a férfitől gazdaságilag függ, nemi tekintetben túlságos nagy mértékben megváltozott. Ezt a túlzott változást gyermekei átöröklik és így az emberi szervezetben mind jobban fokozódik a nemi túlzásra irányuló beteges hajlam, mely az emberiséget minden időben annyira befolyásolta, bármennyire is iparkodott is ellentállani. Nem a normális, minden lénynél egyenlően mutatkozó nemi hajlam, hanem egy természetellenes gazdasági viszonyainkból származó, természetellenes nemi hajlam készíti az egyik nemet, hogy nemi funkcióiért eltartassa magát a másik nemmel. Ez az ember nemi és gazdasági viszonyainak összebonyolításából az egyénekre háruló közvetlen hatás.

III.

Nemi sajátságok. – Epizód és történet. – Az örök nőiesség. – Szeretlen odaadás. – Nők mint egyéniségek. – Faji és nemi tulajdonságok.
– Férfias és nőies. – Fiúk és leányok. – A normális gyermek.

A mikor az emberi fajnál *a szertelen nemi különbség* képződését megállapítjuk, szükséges, hogy az olvasó előtt megvilágítsuk: mit értünk e kifejezés alatt. Általánosan, akár közönséges, akár emelkedett gondolkodás mellett, „nemi” alatt „érezkit” értenek; a „szertelen nemi különbség” tehát szemrehányásnak látszik. Ez nagy tévedés, a mely legjobban mutatja, hogy a kifejezést nem jól értelmezik. A férfi nem ellenzi, ha „férfiasnak”, a nő nem, ha „nőiesnek” mondjuk. De a mi férfias vagy nőies, az nemi jellegű. Nőiesség szerint osztályozni annyi, mint nem szerint osztályozni. Túlságosan nőiesnek lenni tehát annyi, mint túlságosan sexuálisnak lenni. Az eredeti vagy másodlagos nemi sajátságok túltengése tehát túlságos sexualitást jelent. A fent említett hímpávanak túlságos nagy és diszes farka az ő túlságos sexualitását jelzi, de nem érinti erkölcsi jellemét.

A mi fajunknál és a többinél is, az eredeti nemi sajátságok csupán a szaporodást szolgáló fontosabb szervekből és működésekből állnak. A másodlagos nemi sajátságok – ezeknél találjuk majd a legnagyobb szertelenségét – a szerveknek és működéseknek, a külsőnek és a cselekvésmód-

nak, szokásoknak, módszernek, foglalkozásnak és viselkedéseknek mindazon eltérései, melyek a férfit a nőtől megkülönböztetik. Egy farka lóban, bizonyos távolságról nézve, nem különböztethetjük meg a nemeket. A rőt vad közül a szarvast agancsáról már messziről felismerhetjük. A hím oroszlánt sörénye különbözteti meg a nőténytől. A kandúrt csak valamivel erősebb testalkata a macskától. Némely rovarfajnál hím és nőtény külsőleg annyira különböznek, hogy még a természetbúvárok is különböző fajhoz tartozóknak ítélték. Ezeken kívül a viselkedésben is találhatunk különbséget és minden nemnél bizonyos sajátos pszichikai tulajdonságok is mutatkoznak. Az erősebb anyai szeretet épp úgy nemi sajátosság, mint az oroszlán sörénye vagy a szarvas agancsa. Nemi sajátosság a hím harciassága és uralomvágya, a nőtény szerénysége és félénksége. A tyúk nemi sajátossága a „kotlás” iránti hajlandóság; a kakasé a felfuvalkodott büszkélkedés. Általában a hímnem sajátossága a harcias hajlandóság, míg a védelem és gondosság hajlama a nőt nemet jellemzi.

Az emberi fajnál, melynek főfunkciói társadalmiak, a nemi különbségre vezető eredeti irányzat érvényesült a legkülönbözőbb életjelenségeknél is. Tevékenység, felelősség, sőt erények dolgában is különbséget teszünk a két nem között. Világos tehát, hogy az emberiség, különösen a nők túlzott nemi jellegének megállapítása nem tartalmaz „erkölcsi” szemrehányást, bár szélesebb értelemben határozottan rossz hatással van az emberiség fejlődésére.

Fejlődése kezdetén ez a túlzás nem olyan határozott, mint későbbi és élesebb kialakulásában; most azonban már világos bizonyítékait látjuk. A nemi energia eredeti megnyilvánulása az emberi faj hímjénél nagyobb mértékben

mutatkozik, mint a szaporodáshoz szükséges, sőt megzavarja és megrontja ennek folyamatát. A fajfentartást a férfiak nemi ösztönének túltengése közvetlenül károsítja, de közvetve is, a nőket gyöngítő hatása által. A házasságon kívül történő kielégítése azonfelül mérhetetlen kárt okoz a társadalomnak. Ezeket a tényeket mindenki ismeri. Évszázadok óta felismerték és polgári, társadalmi és erkölcsi törvényekkel iparkodtak végzetes hatásuknak elejét venni. Csakhogy mindig önkényes cselekedetekkel vélték szemben állani, nem pedig beteges fejlődés következményeivel. Helyesnek tartották, hogy olyanok vagyunk, a melyeknek, de elítélték, a miért úgy cselekszünk, a hogyan tényleg történik.

A természetben ez nem létezik. A minnek létjogosultsága van, az cselekedetekben is nyilvánulhat. A mely cselekedet pedig káros, annak nincsen létjogosultsága. Az emberi hím nemi szertelensége túlzott nemi megkülönböztetés. Ebben, valamint bizonyos durvaságban és ridegségben, túlságos harciasságban és önhittségben, továbbá a nemi vonzódással szemben kifejtett csekély ellenállóképességben találjuk a férfiak túlzott nemi jellegének fővonásait. De ezeket mindenkor ellensúlyozta a faj élete érdekében kifejtett üdvös tevékenységük. Az emberi fejlődés igénybe vette minden erejüket és minden tehetségüket fejlesztette. Ipar, kereskedelem, tudomány, kézügyesség, politika, művészet fejlődése által fajunk hímnemében inkább az ember alakult ki, mint a hím. Bármily erős szenvedélyei legyenek is, bármily szertelenül elégítse is ki vágyait, a férfi sokkal normálisabb, mint a nő, sokkal kevésbé túlsexuális. A tevékenységnek e külön tere életének csak egy részét képezi, annak egy eseménye. Számára ezenkívül megmarad az egész világ. A nő számára ez az egy esemény az egész világ.

Madame de Staël ismert epigrammjában ezt állapítja meg: wA szerelem a férfinél epizód, a nőnek története”. Az emberi fajnál mutatkozó túlzott nemi különbség legszertelenebb jelenségeit a nőnél találjuk, mind testi, mind lelki és társadalmi szempontból. Lássuk először fizikai megnyilvánulását.

Hogy példán világítsuk meg a rendes és rendellenes nemi sajátosságok közötti különbséget, nézzük a vad tehenet és a mi „fejős tehenünket”. A vad tehén nőstény. Egészséges borjai vannak és elég tejet választ ki számukra. Nőiessége nem áll egyébből. Egyebekben inkább marha, mint tehén. Könnyű, erős, fürgé, izmos állat, a mely futni, ugrálni és szükség esetén harcolni is képes. Mi saját gazdasági használatunkra mesterségesen fejlesztettük a tehén tejtermelő képességét. Elő gép lett, melyet csak a tej előállítására céljából nevelünk és ápolunk s a melynek értékét literék szerint állapítjuk meg. A tej kiválása anyai, nemi funkció. A házi tehén túlsexuális. Ha megint szabadjára engednők s ő a változást túlélne, néhány nemzedék múlva megint természetes tehénné válnék, mely erejét fajának általános tevékenységére fordítaná és nem engedné mind csak tejjé válni.

Fizikailag a nő egy nagyatermett, erőteljes, gyönyörű állati fajhoz tartozik; nagy és sokféle működés kifejtésére képes. Minden fajnál és mindenkor, ha alkalma nyílik faji munkát végezni, e szerint fejlődik és azért nem kevésbé nő, ha egészséges *emberi lény*. Minden fajnál és mindenkor, a hol és amikor kizárják e munkából, – szabadságának éveit valóban csekély számúak – csak azon tevékenységnek megfelelően fejlődik, a melyre szorították és ez mindig a nemi tevékenység volt. Ennek következte-

ben a nő teste – legnagyobb általánosságban szólva – túlnyomóan a nemi sajátosságokat juttatja érvényre.

A nőiesség – és az „örök nőies” egyszerűen csak örök sexuálisat jelent – a nő emberiségéhez viszonyítva, sokkal szembeötlőbb, mint más állatok nőiessége, azok kutya-, macska- vagy lóvoltához viszonyítva. A „nőies kéz” és „nőies láb” mindenütt megkülönböztethető, de sohasem emlegetünk „nőies patákat.” A kezünkkel fogunk meg mindent, a láb a mozgás szerve: ezek nem másodlagos nemi jelenségek. A nő aránylag kisebb termete és gyöngesége tényleg nemi sajátosság. Ezt azonban olyan túlzásba vittük, hogy ma a nőket általában a „gyengébb nemnek” ismerik. Egyetlen magasabb állatfajnál sem találunk ilyen nyilvánvaló különbséget hím és nőstény között. A madarak hosszú vándorútjain, a szüntelen mozgás közben legelő csordáknál sohasem hallani semmit a gyengébb nemről. És a magasabb rendű ragadozó állatoknál, melyek kölykeik hosszabb táplálása dolgában fajunkhoz legközelebb állanak, a vadász jobban fél a nőstény támadásától, mint a hímétől. Az aránytalan gyengeség túlzott nemi sajátosság. Káros hatását legvilágosabban a keleti népeknél mutathatjuk be, ahol a nők elfüggönyözött háremekben élnek, legteljesebben a sexuális működésre vannak szorítva s legteljesebben ki vannak zárva az általános emberi munkából. Ilyen népeknél a túlságosan sexuális nő gyengesége, kiscsontossága és elzsirosodott sejtjei a faj fejlődését megnehezítő hatást gyakorolnak. Ezzel szemben a hajdani germánok aránylag szabad és emberileg fejlett, nagy, erős és bátor asszonyai nagyobb mennyiségű emberi erőt és kevesebb beteges nemi hajlandóságot származtattak át fiaikra.

A nőknél általános gyengeségnek és ügyetlenségnek

magas foka és az, hogy aránylag nehézkesen állnak, járnak, futnak, másznak, ugranak és végeznek egyéb, a két nemre egyaránt kötelező műveleteket, túlságos nemi megkülönböztetésnek a jelei. Ez a gyöngeség állandóan tovább öröklődik gyermekeikre – fiúkra, leányokra egyaránt – és így késlelteti az emberiség fejlődését. Az erős, szabad, tevékeny asszony, az izmos földmívelő parasztasszony, a terhet cipelő vad nő: emberi erejük miatt nem kevésbé jó anyák, mint a mi finyás, erőtelen hölgyeink. A mi civilizált „nőies elpuhultságunk”, a mely ha túlzásba menő sexualitás jelének felismerjük, cseppet sem válik dicséretünkre, nem avat bennünket jobb anyákká, sőt ellenkezőleg rosszabbakká. A nő aránylagos gyöngesége nemi megkülönböztetés. De olyan élesen mutatkozik, hogy árt anyaságának, árt nővoltának és árt egyéniségének is. A nők nemi és emberi hasznosságát, fajuk iránti általános kötelességeik teljesítését a megkülönböztetés ily magas foka alább szállítja. Az emberi nő túlságos sexualis jellege mindenképen rosszul hat vissza önmagára, férjére, gyermekeire és a fajra.

Ez a mérhetetlen nemi megkülönböztetés pszichikai nyilvánulásaiban is éppen annyira észlelhető. A nemi vonzódás eredeti ösztöne társadalmi erők hatása alatt rengeteg hatalmú, tudatos szenvedélylyé fejlődött, mély és élethossziglan tartó, erejével mindent legyőző odaadássá lett. Mind a két nemnél túlságos erővel nyilvánul, de a nőknél még inkább, mint a férfiaknál, nem csupán fizikai jelenségekben, hanem az érzelmeknek abban az oktalan heveségében, mely a hatásuk alatt állókat arra indítja, hogy ezért az egyént korlátlanul feláldozzák az élet minden javát. Első pillanatra nehéz, kényes és háládatlan feladatnak lát-

szik a megkülönböztetés: mi jó és mi rossz a „nagy szenvedélyben”; de mégis kideríthető.

Úgy az egyén, mint a faj szempontjából nagyon jó, hogy a szenvedélyes és állandó szerelem olyan fokra fejlődik, mely az egyéni boldogságnak és a faj szaporodásának hasznára válik. De sem az egyén, sem a faj szempontjából nem jó, hogy ez az érzés olyan erős lesz, hogy minden más emberi tehetséget elnyom, a századok alatt meggyülemlett bölcseségnek gúnyává válik és az akarat erejét is legyőzi. Rossz, ha az egyént, annak saját meggyőződése ellenére olyan összeköttetésbe hajtja, melynek előreláthatóan rossz eredménye lesz, vagy ha az egyént tehetetlenül az ilyen rossz összeköttetés kötelékében hagyja.

Az emberiség ilyen viszonyok közt él, ezek eredménye pedig utódaira és saját boldogságára is a lehető legrosszabb. És bár a szenvedély erejének uralma a férfinél közvetlenül és világosabban nyilatkozik meg, tulajdonképpen sokkal súlyosabban uralkodik a nőkön. A férfi többi tehetségeinek és erejének alkalmazásával képes eltépni ennek a szenvedélynek bilincseit, a nő azonban, mert csak nemi életre szánják és a faj általános munkájából, a társadalmi munkából kizárják, egész élete célját szerelmébe helyezi s ha ebben esik bántódása, egész életét pusztítják el. A férfinél a szerelem sokszor könnyed és futólagos, leghevesebb szerelme sokszor a legmúlékonyabb. A nőnél mély, összes erőit egyesítő érzelem, melynek hatása alatt kész mindent feláldozni, a mit az élet kínál, mindent merni, minden viszontagsággal szembeszállani és minden bajt elviselni. Sokszor egy életen át tartó méltatlan elhanyagolás és bántalmazás sem képes kiölni belőle. A tör-, vényszék előtt napról-napra ismétlődő eset, hogy rettene-

tesen bántalmazott asszonyok nem tanúskodnak férjük ellen, sőt védelmére kelnek. Az odaadásnak az a foka, a mely egyénileg és társadalmilag káros hatású házasságra vezet, a nemi jelleg túltengése. A nőkben túlságosan kifejtett nemi sajátóságok hatása legvilágosabban társadalmi viszonyainkban nyilvánul. Az a tény, hogy mióta egyáltalában említik a nőket, mindig csak a „nőnemről” beszélnek, legjobban bizonyítja, hogy ez a fő benyomás, melyet a megfigyelőkre és följegyzőkre tettek. Itt más bizonyítéokra nem is szorulunk, mint hogy felhívjuk az olvasó figyelmét azokra a mindnyájunk tudatában élő tényekre és érzelmekre, melyeket eddig, mindig természeteseknek és helyeseknek láttunk. *A nő fogalma annyira egybeolvadt a nemi lény fogalmával*, hogy a tizenkilencedik század nőmozgalmának nagy küzdelmébe került a nőnek, mint egyéniségnek elismertetése. Hogy a nők éppen annyira emberek, mint nemi lények, – micsoda hallatlan állítás!

„Az összes nemzetek közmondásainak kézikönyve” című, sok ezer példát összefoglaló műben következőket figyelhetjük meg: először a nőkre vonatkozó példabeszédek száma elenyészően csekély a férfiakra vonatkozóéhoz képest; másodsor, hogy a nőkről szóló közmondások, majdnem kivétel nélkül, nagy általánosságban egész nemükre vonatkoznak. A férfiakról szólók különbséget tesznek, szétválasztanak és legnagyobb részt egyénié. Szó van a „lusta férfiről”, „a heves férfiről”, „az iszákos férfiről.” Tulajdon-ságaik és tetteik szerint, de nem kizárólag nemük szerint csoportosítják őket» bár a nővel szemben, az egész férfi nemnek is hízelegnek ilyenén összehasonlításokkal: „A szalmából való férfi is többet ér az aranyból való asszonynál, „Férfiaké a tett, nőké a szó”, vagy „Férfi, nő és az

ördög a rossznak három fokozata.” De a nőkről nem esik másképen szó, mint a „nőről”, a mi alatt tisztán *nemét* értik, nem alkalmazva semmiféle egyéni megkülönböztetést. „Egyformán szomorú látvány a nő sírása és a liba mezítláb járása”. „Sikamlós dolgot fog, a ki az angolnát farkánál, a nőt szavánál fogja”, „Az asszony, a vadászkutya és a diófa annál jobb, mennél jobban ütöd.” Hébe-korba némi különbséget tesznek ugyan „szöke” és „barna” között, de a nőről itt is csupán mint nemi lényről van szó. A ripók hencegése, hogy δ „ismeri a nőket”, a visszautasított kéréb szus dörmögése, hogy „minden nő egyforma”, a közvélemény kifejezései; mindezek szerint a nőnél a nemi sajátágok az egyéniéket háttérbe szorítják s ez a nemi különbség kirívó túltengésének a jele.

Gyermekeink születésének percétől kezdve minden eszközt felhasználunk a fiúk és leányok közti nemi különbség kiemelésére; és hogy a fiút a társadalom méltatlan megbélyegzése nem sújtja oly reménytelenül, mint a leányt, annak köszönheti, mert előtte nyitva áll az emberi tevékenység teljes nagy mezeje. A nemi különbség állandó hangsúlyozásában azután annyira jutottunk, hogy a legtöbb emberi tulajdonságot férfi tulajdonságoknak neveztük el, abból az egyszerű okból, mert a férfiaknál mesterségesen növeltük, a nőknél pedig elnyomtuk azokat.

Meg kellene állapítani a faji és a nemi sajátágok közötti különbség világos és határozott értelmét. Az élet tevékenységen alapul. Az élő lények tevékenysége két főcélra irányul: az önfentartásra és a fajfentartásra. Azok a működések, melyek az egyéni életet tartják fenn, a belső szervek önkénytelen működésétől kezdve a külső szervek önkényes működéséig – minden egyes oly tény, a lélegzetvétel-

tői a tápláléknak vadászat útján való megszerzéséig, mely az egyéni élet fentartásához járul – az önfentartást szolgáló tevékenységek. Minden oly erőkifejtés pedig, mely a faj életbentartását, az egyének szaporodását célozza, a belső szervek önkénytelen működésétől kezdve a külső szervek önkényes működéséig, a magsejtek fejlődésétől a gyermekek gondozásáig, – a mi mind a faj életbentartását célozza – a fajfentartást szolgáló tevékenység. *A fajfentartásra férfinek és nőnek különböző szervei, különböző funkciói vannak és különböző irányba tevékenységet fejtenek ki.* Az önfentartásra azonban férfinek és nőnek egyenlő szervei, egyenlő funkciói vannak és tevékenységük iránya is egyenlő. Az emberi fajnál a fajfentartásra irányuló cselekedetek bizonyos fokra fejlődtek; de kétségtelen, hogy az önfentartást szolgáló cselekedetek összehasonlíthatatlanul jobban fejlődtek.

A gazdasági termelés és fogyasztás sokféle munkája, minden művészetünk és iparunk, kereskedelmünk és forgalmunk, minden haladásunk a tudomány, felfedezések, találmányok, politikai és vallás terén, mindez az önfentartás körébe tartozik: ezek tehát mind a két nemet közösen érdeklik, vagy kellene, hogy érdekeljék. Tanítani, kormányozni, újat alkotni, díszíteni, javakat szerezni és szétosztani: ezek nem szexuális működések, hanem az egész faj együttes munkájának részei. Az emberi faj két nemének megkülönböztetését azonban annyira elhomályosítottuk, hogy az emberi haladás óriási mezejét a hímnek kizárólagos birodalmának tekintjük. Mi bizonyíthatná jobban az emberi fajnál dívó túlságos nemi megkülönböztetést? Hogy ennek a megkülönböztetésnek hulláma elsöpri a természetes határait, hogy az élet minden jelenségéből kellesse

nagyobb részt vesz ki magának, hogy az emberi teremtmény minden lépését „férfiasság” vagy „nöiesség” szerint osztályozzuk: több bizony nem kell túlsexuális állapotunk kimutatására.

Lépésről-lépésre, igen lassan, szörnyen igazságtalan és kegyetlen ellentállással szemben, az élet sok boldogító javának feláldozása mellett, sok vértanúság árán fokozatosan elismerésre jut, hogy az emberi munkában részt kell vennie a nőnek éppen úgy, mint a férfinak. Harriet Martineau-nak kéziratait varrása alatt kellett eldugnia, ha vendég jött, mert „varrni” nőnemű és „írni” hímnemű ige. Mary Somerville-nak küzdenie kellett, hogy munkáit még saját rokonai előtt is elrejtse, mert a matematika „férfias” munka volt. Mikor az élet főutait „férfias” jelzéssel láttuk el és a nőnek nem hagytunk egyebet, mint női nemét, az egész emberi életet nemi uralomnak vetettük alá.

De míg azok a tevékenységek, miket a hímnem önhitten „férfiasnak” képzelt, legnagyobb részt általános tevékenységek voltak, a melyek nagy haszonnal jártak reá nézve, addig a kevés „nöiesnek” minősített munka tényleg csak nőies volt; és ezért a nő rövid, édeskés melódiájának szüntelen megisméltlése bántóan és unalmasan egyhangúvá lett. Az emberi faj nője tagadhatatlanul túlsexuális. Mutatja ezt ruházata, melynek főcélja, hogy nemét félreismerhetetlenül hirdesse, cicomázkodása, mely a nemi erély túlságos nagy mértékének jele; nemi célokra oly erősen átformált teste, mely alig képes a többi természetes működést kifejezteni; a nemi érdekekhez alkalmazkodó szokásai és magaviselete, melyek általános emberi szempontból mind igen károsak. Mutatja majdnem csupán nemi viszonyainak szolgálatára fentartott tevékeny-

sége, túlságos érzékenysége, annyiszor dicsőített szerénysége, örökös nőiessége. Mi volna mindez, ha nem a nő túlsexualitásának megnyilvánulása?

Ez a túltengő sexualitás már a fejlődés legalacsonyabb fokán is mutatkozik. Kis gyermekeinknél, kicsi babáinknál már olyan korban jelentkeznek, a mikor más teremtmények kölykei, fiókjai megjelenés és viselkedés tekintetében nemük boldog öntudatlanságában élnek. Mi meg sem ütközünk a fajunknál e téren mutatkozó koraérettségen. Sőt büszkék vagyunk rá. Már a kis gyermekekben szóval és példával gondosan ápoljuk és tőlük telhetőleg fejlesztjük a nemi ösztönt, a nélkül, hogy igyekezetünk helyes voltában kételkednénk. Egyike a legelső képzeteknek, melyeket a gyermek ébredő öntudatába juttatunk, az a tény, hogy ő fiú vagy leány; hogy ezért minden szemébe tűnő jelenléteget „férfias” vagy „nőies” szempontból kell tekintenie. Különbözőképpen öltöztetjük őket, nem szükségletük szerint, mely ebben a korban még teljesen egyenlő, hanem úgy, hogy sem ők maguk, sem mások pillanatig se kételkedhessenek nemükben.

Hogy megfordítottuk a többi fajknál fennálló természetes viszonyt, mely szerint a hím díszesebb a rendesen egyszerűbb és igénytelenebb külsejű nőténynél, ez nem annyira a nemi különbség túltengésének, mint annak jele, hogy a faji kiválasztásnál követett eljárásunk természetellenes. A többi fajnál a hím versenyez díszével és a nőtény választ. Nálunk a nő versenyez díszével és a férfi választ. Ha a hím nemi ékességében egy kis megvetéssel a túlságos nemi energia terméketlen formában való megnyilvánulását látják az emberi nő pompás cicomája mennyivel inkább túlságos nemi megkülönböztetésének jele! Már a gyermekleányokat

úgy öltöztetjük, hogy a ruha díszességével testük mozgékony-ságát gátolja és idő előtti nemi öntudatot nevelünk beléjük. Az emberiség állapotának ennél világosabb és fenyegetőbb bizonyítékára hivatkozni nem lehet. Hogy már a gyermekleány öltözeke sajtyszerű modort és viselkedést igényel, csupán azért, mert viselője leány, – mely tény ebben a korban egyébként nem foglalkoztatná még gondolatait, – olyan mesterséges nemi megkülönböztetés, a mely végtelenül egészségtelen eredményeket von maga után. Fiúktól és leányoktól elvárjuk, hogy egymással szemben és általában az emberekkel szemben, különbözőképpen viselkedjenek. A tőlük megkívánt modort két szóval jellemezhetjük: a fiúnak azt mondjuk: „tedd ezt”, a leánynak azt mondjuk: „ne tedd”. A kis fiúnak „vigyázni” kell a kis leányra, még ha az nagyobb is nálánál. „Miért?” kérdezi. Mert fiú. A neme miatt. Pedig, ha a leány erősebb, neki kellene a fiúra vigyáznia, mert normális fajoknál a pártfogó, a védő ösztön erősebb a nőben. A fiú persze gyorsan megtanulja a hím-nem fölényének tanát. Ő fiú és férfiú lesz belőle, ebben rejlik az egész. „Köszönöm, istenem, hogy nem nőnek teremtettem”, szól a héber ima. Ő leány, „csupán leány”, „semmi egyéb, mint leány” és asszony lesz, – semmi egyéb, mint asszony.

Kezdetől fogva arra buzdítjuk a gyermekeket, hogy a nemüknek tulajdonított érzéseket tettekben nyilvánítsák. Ha fiaink verekednek, ordítognak és dobálóznak, büszkén mondjuk: „igazi fiúk!” Ha leányunk a látogatókkal kacérkodik, vagy ha anyai kétségbeeséssel jajgat, mert fiútestvére eltörte a babáját, melynek szerte-ömlő fűrészporát gyengéd gonddal szedi össze, büszkén mondjuk, hogy „a gyermek már tökéletes kis mama”. Ugyan

mi köze egy kis leánynak az anyai ösztönökhöz? Semmivel sem több, mint a kis fiúnak az apai ösztönökhöz. Ezek nemi ösztönök, miknek a nemi érettség ideje előtt nem volna szabad megnyilvánulniuk. A legnormálisabb leányka szilaj, mint a fiú: egészséges, fiatal teremtés, a mely minden ízében *ember* és csak akkor lesz nő, a mikor itt az ideje. Napjainkban, hála bölcsebb belátásunknak, mindjobban emelkedik az ilyen derék, erőtől duzzadó leányok száma. A legnormálisabb fiúban éppen annyi a nyugodtság és gyengédség, mint az erő és bátorság. Éppen annyira emberi teremtés, mint hímnemű teremtés és férfiassága csak a maga idejében jelentkeznek. A gyermekkor nem az élesen kifejezett nemi különbség nyilvánulásának kora. Hogy mégis fejlesztjük, csodáljuk és támogatjuk e nyilvánulásokat: tulsexuális voltunk mellett bizonyít.

IV.

Az erők egyensúlya. – Táplálék és védelem. – Személyes haszon és nemi viszony. – A körülmények hatása. – A nő és a munka. – Az átöröklés befolyása. – Az ifjú férfi és az ifjú nő. – Az igazi civilizáció. – A nemi és a gazdasági viszonyok összebonyolításának hatása.

Miután láttuk, milyen aránytalanul magas fokra emelkedett az emberi fajban a nemi jelleg; hogy mennyivel erősebben nyilvánul a női nemben, mint a hímnemben; és miután láttuk, hogy az emberi faj az egyetlen, melynél a nő gazdaságilag függ a férfitől, nem nehéz a két tény közötti összefüggést megállapítanunk. A második fejezetben röviden megemlégtünk már azokat az általános törvényeket, melyek a túlzott nemi sajátságok szertelen kifejlődésének ezt az állapotát előidézték. Röviden ismételve, a következők voltak: Azon természeti törvény szerint, hogy gyakorlat által minden működés fokozódik, a nemi kiválasztás hatása alatt a nemi működés is fokozódott. Ezt a hajlamot a legtöbb fajnál a természetes kiválasztás ereje korlátozza, mely az energiákat szétosztja, különböző irányba tereli és a faji működéseket fejleszti. A hol a nőnemre ható gazdasági körülmények a hímnemben összpontosulnak, a mennyiben gazdasági érdekei egyenesen nemi viszonyaival függnek össze, ott a nemi kiválasztás erején felül a természetes kiválasztás ereje is érvényesül és a kettő együtt fejleszti a nemi működést. Minden más állatfajnál hasonló viszonyok

kétségtelenül épp ilyen szertelen fokig fejlesztették volna a nemi különbséget; ezt könnyen megállapíthatjuk az olyan rovaroknál, melyeknél a mi viszonyainkhoz körülbelül hasonlóan, a nőstény elvesztette gazdasági cselekvőképességét és teljesen nemi feladataihoz alkalmazkodott, mi által megszűnt szervezetének önfentartó képessége, csak a fajfentartás eszközévé vált, tisztán petefészek lett. E rovarok egyetlen létproblémája fajuk fentartása és szaporítása s ezért náluk nem feltétlenül rossz az ilyen állapot. De olyan fajnál, mint a mienk, mely emberi fejlődésének aránylag kezdetén áll, határozottan káros és ártalmas, mert akadály a az egyén és a faj haladásának. A mi létünknek egyéb céljai is vannak, mint fajunknak egyszerű fentartása és szaporítása.

Azok előtt, a kik a biológiai törvények befolyását ismerik, világos, hogy az élő szervezetek fejlődése tökéletesedésre irányuló és hogy különböző erők egymást egyensúlyozó befolyása alatt állanak. Minden élő lény, jellemző sajátásaival az erők egyensúlyát, bizonyos kiegyenlítődéset képviseli. A hatalmas őszállatok óriási terjedelmét testük szövetének ruganyossága ellensúlyozta. Tengeri szörnyetek nagyobbra fejlődhetnek, mert az elem, melyben mozognak, jobban szolgálja fejlődésüket. Ellenkező okból a madaraknak kisebbeknek kell lenniök. A tehénnek néhány jókora gyomor van szüksége, mert tápláléka csekély tápláló értékű, és azért nagy mennyiségeket kell abból fogyasztania, hogy szervezetét működésben tarthassa. A fákon éldegélő állatoknak, pl. a majomnak és mókusnak nagyságát lakóhelyük korlátozza; fákon élő lények nem lehetnek akkorák, mint a földön élők. Minden lénynek minden tulajdonsága arányban áll életkörülményeivel és ezekhez mérten fejlődésre

vagy visszafejlődésre hajlik; és minden tulajdonság gyakorlatának arányában fejlődik és nem gyakorlása arányában visszafejlődik. Az ősemberek, hím és nőstény, állatok voltak, mint más állatok. Vad, esős, élénk állatok voltak és a nőstény épp olyan fürgé és vad volt, mint a hím, ki csak a nőstényért folyó versengésre szükséges nagyobb harcoló erőben tett túl rajta. Ebben a versenyben a férfi, mint minden más hímnemű élő lény, vadul küzdött szőrös ellenfelével; a nő pedig, mint a többi nőstény, nyugodtan szemlélte harcaikat és a győzőhöz társult. Máskülönbén pedig táplálékot keresve, a nő is ép oly szabadon, száguldott végig az erdőkön, mint a férfi.

Később, úgy látszik, olyan idő következett, melyben a kedves vadember homályos intelligenciájában az az eszme derengett, hogy könnyebb egyszersmindenkorra legyőzni egy kis nőstényt, mint mindig újból küzdeni érte a nagyobb férfival. így vált szokássá a nő rabszolgasága, mely miatt, minthogy szabadságától megfosztották, nem kereshette meg többé a maga és fiai táplálékát. Az anyai kötelességeit jól teljesítő majomanya ugrálva futkos az erdőben, letépi a szükséges gyümölcsöt és diót és – kölykei hátán hordva, vagy erős karjaiba szorítva – mindig lépést tart csapatjával. De a leigázott nő már nem tehetett ezt. Mert a férj, az atya rájött, hogy a nő rabszolgaságba ejtése őt mindenféleképpen kötelezi: gondoskodnia kell arról, a minnek megszerzését a nő számára lehetetlenné tette, máskülönbén az elpusztul kezei alatt. így lassan és vonakodva magára vette az új helyzettel járó kötelességeket. Elkezdte a nőt táplálni, sőt mi több: magáévá tette a nő kellemetlen anyai kötelességeit is és a gyermekek táplálékáról is gondoskodott. Ez egyszerű beosztásnak látszik. Ha egyál-

tálában gondolkodtunk rajta, csak bámuló elragadtatással tettük. A természettudós ezt a beosztást mint olyat védi, mely az anyát minden egyéb gond alól felszabadítja és így tisztán az anyasággal járó kötelességek teljesítésére tartja fenn a nőt, a mit fajunkra nézve hasznosnak vél. Költők és regényírók, festők és a szobrászok, papok és a tanítók mind csak dicsőítették ezt a kedves viszonyt. A sociológus feladata maradt, hogy biológiai szempontból rámutasson arra a hatásra, melyet az emberi fajra gyakorolt, s a mely úgy az egyénben, mint a társadalomban megnyilvánul.

Mikor a férfi a nőt táplálni és védeni kezdte, ez ugyanoly mértékben megszűnt önmagát táplálni és megvédeni. Mikor a férfi a nőt elzárta a külvilág elől s így megfosztotta a külső körülmények hatásától, a nő megszűnt e hatást érezni és hozzá alkalmazkodni. Mióta a férfi külső körülményeinek is képviselője, lassankint teljesen az ő befolyása alá kerül és ennek megfelelően hozzá alkalmazkodik. Szabad helyzetében a függeség éppen olyan hasznos volt a nőre, mint a férfira nézve, mert segítette zsákmányának elejtésében s megóvta attól, hogy ellenségei hatalmába kerüljön. Az új helyzetben a függeség a nőre károsná vált. Zsákmány után már nem járhatott és hogy új gazdája hatalmába kerítette, gazdasági szempontból hasznára volt. Szabad lényekben, a kik maguk szerzik táplálékukat és maguk tartják fenn életüket, céljuk elérésére kifejlődik a szükséges cselekvőképesség. Élősködő lények, a melyeknek életszükségleteit mások tevékenysége fedezi, magukban a fogyasztás és ragaszkodás tehetségét kifejlesztik, mert e tehetségek leghasznosabbak reájuk nézve.

Az emberi nőt elzárták a természetes kiválasztás közvetlen befolyásától, ettől a hatalmas erőtől, mely eddig

hímre és nőre egyaránt kérlelhetetlen és jótékony hatást gyakorolt. S ez a hatás erőt fejlesztett, ügyességet' fejlesztett, kitartást fejlesztett, bátorságot fejlesztett, szóval a fajt fejlesztette. A nő a természetes kiválasztás hatását most már csak közvetve, a férfi útján érzi s már inkább csak azok a tulajdonságok fejlődnek benne, melyekre szüksége van, hogy a férfiban támaszt leljen és biztosítson *magának*. Felesleges kimutatni, hogy ezek olyan tulajdonságok, melyek a nemi vonzást szolgálják, az egyetlen hatalmat, mely a férfit arra bírta, hogy azt a lényt, a ki leginkább vonzotta, a tőle telhető legnagyobb kényeztetésben, jólétben részesítse. Sok-sok századon át a nőnek tápláléka megszerzésére és biztosítására nem volt más eszköze, mint nemi vonzó ereje. A fiatal leánynak értéket tulajdonítottak jövőjére való tekintettel; e jövő számára tartották fenn; az öreg asszonyoknak azonban kezdetleges időben igen keserves helyzetük volt. Gazdaságilag legjobb dolga volt a kedvenc rabszolgának, a kedvenc asszonynak, a ki legjobban meg tudta nyerni ura tetszését.

A civilizáció növekedésével a gyámoltalan nőnem táplálásának látható szüksége a törvényekben fokról fokra jobban kifejeződött és most már a férfirokonságnak az öreg asszonyok fentartásáról is gondoskodnia kell. Napjainkban is a nők gazdasági érdeke túlságosan közeli viszonyban áll ahhoz a tehetségükhöz, melylyel a másik nemet vonzzák és lekötik. E tekintetben kivételt csakis a kenyérkereső nők mindinkább növekvő serege képez, mely a gazdasági függetlenség felé irányuló állandó haladásával megváltoztatja a világ képét. Különben – a legtöbb karkötőtől ékeskezdő odalisktól, a legtöbb virágcsokorral elhalmozott kezdő színésznőig, – mindenütt ugyanaz a viszony mutatkozik: a

nő gazdasági jólétét nemi vonzó erejének foka határozza meg.

Ha ez a tény az erkölcstelenség nyílt piacán világosan és leplezetlenül szemben áll velünk, akkor eliszonyodunk rajta. S ha ugyanezt a gazdasági viszonyt állandósított, törvényben megállapított, vallástól szentesített és szentté avatott formában látjuk, virágdíszben, tömjénfüstben és érzelmekkel telítve, akkor ártatlannak, kedvesnek és helyesnek mondjuk. A rövid időre szóló futólagos alkut rossznak tartjuk. Az egész életre kötött üzletet jónak tartjuk. De a biológiai eredmény mindkét esetben ugyanaz. Mindkét esetben a női lény táplálékát a hím lénytől a nemi viszonyból folyólag kapja. Mind a két esetben – s talán a házasságban jobban, mert az teljesen elismert viszony – a *genus homo* nőjében, minthogy a természet törvényeinek alá van vetve, a nemi tulajdonságok kérlelheti énül emelkedő mértékben fejlődnek.

Aprólékosan részletezve, következőkép nyilvánul fokozatosan a megváltozott viszonyok hatása a nőre: Mindenekelőtt költözködési szabadságát korlátozták; szűk területre szorították szabad mozgását. Ennek az egy tényezőnek emberré, állatra egyaránt óriási hatása szokott lenni. Teljesen egyhangú környezet, egyenlő alakok, egyenlő méretek, egyenlő szín, egyenlő hangok az életet – ha ily körülmények között élet egyáltalán létezhetnék – unalmassá, egyhangúvá tennék. Ha a külső környezet határai tágulnak és változatossága növekszik, az élő lények változatosabban és a tökéletesség magasabb fokára fejlődnek, mert ismeretet, tudást és erőt csak oly mértékben szereznek, a minőben az ismeret anyaga és az erő szüksége jelentkezik. Vándor állatfajoknál a nőstény ugyanolyan mó-

don, a hím ismereteihez hasonlókat szerezhethet, egyazon tapasztalatok árán vele egyenlően fejlődhetnek. Az emberi nőt legrégebb idők óta korlátozták mozgásában. A nő, még a vad népeknél is, kevesebbet tud arról a területről, melyen lakik, mint a férfi. Törzsével együtt kóborol és elvégzi kezdetleges ipari munkáját, de a hadakozás és vadászat a férfi kizárólagos birodalma. Utóbbinak tehát sokkal tágabb tere van. De a mellett a vad nő élete maga a szabadság, ha összehasonlítjuk azzal az elzárkózottsággal, melyet a haladó civilizáció a nőre erőszakolt s a mely magába zárja a nőt, mint a regénybeli kínzókamra. Ennek az elzárásnak tetőpontját jól jellemzi a közmondás: „A nő csak háromszor hagyja el a házat: keresztelőjén, esküvőjén és temetésén.” De ez sem kevésbé: „Asszony, macska és kemence sohase mozduljon ki a házból.” A teljesen egy helyhez kötött nő és a szabadon mozgó férfi kizárólagosan emberi jelenség, ha eltekintünk olyan kezdetleges állatformáktól, mint a milyen némely molyfaj, melynek nőténye ritkán mozdul el messzire a báltól. Fejletlen szárnyai vannak és így repülni sem bír. Alázatosan várja a szárnyas hímet, miriádnyi petét rak és meghal – a kizárólagosan nemi élet gyönyörű példájaképen.

A környezet határainak ilyen szűkítése magában is nagy akadálya a faj fejlődésének; de hatását össze sem hasonlíthatjuk az öntudatos cselekvésnek azzal a megszorításával, melynek az emberi nőt alávetették. Szűk határok közé szorított külső benyomásai, az otthon négy falához kötöttsége mérhetetlen kárt okoztak eszméinek, tájékozottságainak, gondolkozásmódjának és ítélőképességének rovására. Ennek köszönhető az a túlságos fontosság, melyet az érdeklődésének szűk körébe tartozó kevés tény-

nek tulajdonít. És még ez is ártatlanabb hatású, ha a kifejezés és tevékenység szabadságának megtagadásával hasonlítjuk össze. Az élő szervezetre sokkal kisebb befolyása van a külső körülményeknek és az általuk előidézett visszahatásnak, mint saját tevékenysége eredményének. A bőr fokozatosan eldurvul, ha az idő hatásának teszszük ki; de bizonyára sokkal gyorsabban durvul el, ha erőszakosan dörzsöljük valamivel, például evezővel, vagy seprőnyéllel. Ha szép dolgok vesznek körül bennünket, az igen nagy befolyást gyakorol ránk, de ha magunk teremtünk szép dolgokat, annak még sokkal nagyobb a hatása. Gyönyörű környezetbe élve csúnya dolgokat alkotni, ez sokkal nyomasztóbb, mint csúnya környezetben élve, gyönyörű dolgokat hozni létre. A mit magunk csinálunk, sokkal jobban megváltoztatja lényünket, mint az, a mit velünk tesznek. A nőben még a benyomások szerzésének szabadságánál is jobban elnyomták a kifejezés szabadságát. Rácsos ablakán keresztül valamit csak látott abból a világból, a melyben élt. Valami levegő csak érte elzárt szobájának függönyein keresztül is és a férfiak beszédjéből valami kevés ismeret is jutott sóvár füleibe. Desdemona Othellótól tanult valamit. Ha többet tud, tovább élhetett volna. De teljesen elnyomták a nőben az emberben folyton növekedő teremtő ösztönt, azt az erőt és akaratot, mely tevékenységre, cselekvésre, alkotásra és arra ösztökéli, hogy új eszméknek új formában adjon kifejezést. Dolgozhatik úgy a mint kezdettől fogva dolgozott, háztartásának kezdetleges munkáit végezve; de még ennek a munkának elkerülhetetlen iparszerű fejlesztésétől is mindenképen visszatartották. Hogy saját kezeivel dolgozzék, ingyen, családjának közvetlen testi szolgálatában ezt

megengedték neki, sőt erre kényszerítették. De hogy ennél többet tegyen, hogy saját akaratából legyen valamivé, ezt megtiltották neki. Nemcsak munkája minőségét, hanem munkája mennyiségét is megállapították. A mit pedig egyáltalában megengedtek neki, azt otthon, elzártan, egyedül kellett végeznie. Ez volt a kezdetleges ipar első formája.

Ipari téren nemcsak általánosságban, hanem az osztályozás tekintetében is haladtunk. A pék és a háziszakács nem állanak ugyan egy ipari fokon, bár mind a kettő kenyeret süt. A fejlődésnek egyik foka, a munka megosztása, egy másik foka annak szervezése. Munkamegosztás és szervezkedés az emberi haladás alapjai, a társadalmi élet alapvető módszerei. A nőket ezekből majdnem teljesen kizárták. Az elmúlt században végbement változások közül legnagyobb és legjobb hatású az a haladás, melyet a nők e két irányban mutattak. Ipari fejlődésük e kezdetét a faj fokozott tehetségeinek állandó átöröklése kísérte; e kettőnek együttes hatása mélyítette a nők érzelmi világát és a tevékenységnek számukra nyitva álló minden terén nagy mozgalmat idézett elő. Az az ideges nyughatatlanság, mely a nőket még napjaikban is mindenféle oktalán és haszontalan munka elvégzésére ösztökéli, ennek a hatásnak maradványa.

A vallási fejlődésben is holt vonalon tartották vissza a nőt minden időben és minden fajnál. Régi sötét időben neki is része volt a vallás mistériumaiban és rítusaiban; de a vallás fejlődése folyamán a nő helye háttérbe szorult, míg végre Pál apostol megparancsolta, hogy hallgasson az ekléziában. És mai napig hallgatott. Sok népnél a vallás kizárólag a férfi dolga; kétségbe vonják, vajjon a nőnek van-e egyáltalán lelke. Ismert dolog, hogy egy

régi keresztény tanácskozáson szavazás alá bocsájtották a női lélek létezésének kérdését. Szerencsére mellette szavaztak, mert kényelmetlen és kellemetlen lett volna a női lélek letagadása éppen olyan felekezeti részéről, a mely főképen női híveire támaszkodik. Az istentiszteletet a régi családokban csak a férfiak végezték. A fiú áldozott az elhalt elődök szent emlékének. Ha a nő férjhez ment, megváltoztak elődei s a maga ősei helyett férje elődeit kellett tisztelnie. Ezért tartja a hindu, a kínai és a többi hasonló származású nép oly fontosnak, hogy fia legyen. Azért él benne oly erősen a nemi előítélet, mely ugyanoly mértékben fogy, a miben a nő gazdasági jelentősége gyarapszik.

Fájdalmasan érdekes az eddig vázolt viszonyoknak a nőre gyakorolt fokozatosan növekvő hatását megfigyelni: először a nagy természeti törvények befolyását, a melyek úgy hatnak rá, mint minden más állatra; azután a társadalmi szokások és törvények evolúcióját, mely a fizikai erők uralmát követi és azt súlyban gyarapítja, továbbá a civilizáció növekedésével mindjobban felgyülemelő hagyományt, melyet a nevelés növekvő ereje minden új nemzedékbe jobban és jobban belevés, a művészet kedvessé, a vallás szentté és a megszokás kívánatossá tesz; és végül annak a gazdasági szükségnek alulról jövő, állhatatos nyomása, melyen az egész társadalmi szervezet nyugszik. Valóban, ezek igen erős módosító befolyások.

Az átalakulás folyamata még sokkal hatásosabb és sokkal kevésbé fájdalmas lett volna, ha egy igen fontos körülmény nem hátráltatja: az átöröklés, a mely előtt ismeretlen a *lex salica* (a nők kizárása az öröklés jogából). Minden leánygyermek apjától bizonyos növekvő mennyi-

ségü emberi fejlettséget, emberi tehetséget, emberi hajlamot örököl; és ép úgy örököl anyjától minden fiúgyermek növekvő mennyiségű nemi fejlettséget, nemi tulajdoságot és nemi hajlamot. Az átöröklés hatás némiképen egyensúlyozta, a mit környezet és nevelés rontottak. Ez mentette meg az emberi fajt attól, hogy női úgy fejlődjenek, mint a nőstény molyok. Ez tartotta fenn a nőt és tartotta vissza a férfit. Ez szorított vaspántot azon képtelen igyekezetünkre, hogy oly fajt teremtsünk, a melynek egyik neme millió évvel elmarad a másik mögött. De ugyan, ennek a természeti törvénynek hatása borzasztó fájdalommal és nehézséggel sújtotta az életet, olyan fájdalommal és nehézséggel, a melyet figyelembe véve, régen rá *kellett* volna jönnünk, hogy hamis irányt vett társadalmi életünk. Minden nő születésétől kezdve apjának emberi tevékenységre serkentő hajlamainak letéteményese, de női állapotának hagyományaitól feszélyezve, a maga személyében végigszenvedi nemének egész lefolyt harcát, a korlátozottságot, az elnyomást, minden egyéni törekvésének megtagadását. Mind-egyik előtt külön-külön ott áll a fájdalmas „nem”, a mely szétzúzza benne az alkotás, felfedezés, tanulás búvárkodás, kifejezésrejutás és haladás emberi vágyait. Másrészt minden nő tehetségének megnyilatkozására és érvényesülésére csak ugyanaz az egyetlen út állott nyitva: ugyanazon az egyetlen utón tehetette, a mit tennie egyáltalán megengedtek neki és érhetette el, a mit kívánt. Minden kapu csukva volt előtte, csak ez az egy várta mindenkor nyitva; és az emberi haladás nyomása teljes erővel nehezedett rá. Nem csoda hát az olyan kifakadás, mint a Dánielnek tulajdonított: „Erős a király! Erős a bor! De a nők erősebbek!”

Az életbe kilépő fiatal férfi előtt nyitva áll a világ. Tehetségeit használhatja, sőt használnia kell. Ha először rossz utat választ, újból meg újból választhat. Ha az egyik után nem arat határozott vagy elegendő sikert, másikon kísérletezhet. Az emberiség minden téren mutatkozó növekvő és sokféle szükségletei szolgálatait saját boldogulása szempontjából igénybe veszik, bármely foglalkozást választott. Törekedhetik azzá lenni, a mivé lenni akar. Igyekezhetik megszerezni, a mit bírni kíván. Jómód, hatalom, társadalmi kitüntetés, hírnév – bármire vágyik, annak eléréséért dolgozhatnak.

A fiatal nő előtt, ha az életbe kilép, ugyanaz a világ terül el. Benne ugyanazon az emberi erők, emberi kívánságok és vágyak működnek. De mindazt, a mit bírni, a mit tenni vágyik, egyetlenegy után, egyetlen egy választás útján kell elérnie. Jómód, hatalom, társadalmi kitüntetés, hírnév – de nemcsak ezek, hanem otthon és boldogság, tekintély, kényelem és élvezet, kenyeke és káláca, szóval mindene csak egy keskeny arany karikán keresztül érhető el. Ez hatalmas nyomás. Súlyosan nehezedik a nőre már átöröklés útján is; környezete pedig fokozza súlyát. A nevelés ravaszul annyira hozzászoktatta a nyomáshoz, hogy érzéketlenné vált iránta, maga is hitt életfeltételeinek helyes voltában és e hitét növekvő befolyással átszármasztatja leányaira. Csodálhatjuk-e hát, hogy a nő túlsexuális? Ha a több általános emberi tulajdonsággal rendelkező hímnemtől nem származott volna ránk némi örökség, bizony már rég méhkirálynők lennénk, mi nők. A katona, a hajós, a művész, a feltaláló, az élelmes kereskedő leányának vérébe és agyába annyi mégis csak átszármasztott atyja általános emberi fejlettségéből, a

mennyi túlságos nőiessége mellett mégis csak emberré is tette.

Minden beteges állapot a megsemmisülésre vezet. Rendellenes nemi fejlődésünknek mindig volt egy határa, – a természet szabadító eszköze: a halál. Ha legszélső túlzásáig jutott, az egyén elpusztult, a család tönkre ment, maga a nemzet megsemmisült. A hol egy funkciót természetellenesen túlhajtunk, ott mások gyengülnek és a szervezet elpusztul. Jól ismerjük ezt a hatást, legalább az orvosok nagyon jól ismerik, A nemzetek történetében is kimutathatjuk. Az emberiségnek történelmi lendületet mindig az ifjabb fajok adtak, a kik közelebb állottak az ősember egészséges természetességéhez. A perzsa nép sokkal régebbi volt, mint a görög és nagyfokú nemi megkülönböztetése a faji tulajdonságok gyengülését idézte elő, mint elkerülhetetlen eredményt. A görög hadvezér levetköztette perzsa foglyait és a dus ruházat és ékszer alól kikerülő csenevész, férfiatlan testekre mutatva, monda: „Ilyen testekkel kell nektek ilyen cafrangért harcolnotok.” A városon kívül élő földmivelő osztálynál sokkal kisebb a nemi különbség, mint a városi népességnél, melynek jóléte lehetővé teszi, hogy a nők teljes tétlenségben éljenek. Azokban a körökben, a hol ez lehetséges, maguk a férfiak ugyanezeket a jellemző sajátságokat mutatják. A vidéki és szegényebb osztálybeli népessége városokat friss vérrel látja el, a melyet a természetellenes megkülönböztetés hatása megront, míg az egész nemzet testében nem marad abból a tiszta, romlatlan vérből.

Az emberi élet fejlődése eltántoríthatatlanul magasabb civilizáció felé halad; de a míg ez a civilizáció csak egy nemre szorítkozik, feltétlenül túlzásba kell vinnie a nemi meg-

különböztetést, míg e körülmény növekvő rossz hatása nagyobb lesz, mint ez egész elért civilizáció és a nemzet tönkremegy. Civilizáció, értsük meg, nem jelenti a fényűzés terjedését. A társadalmi fejlődés: szerves fejlődés. Civilizált állam az, melyben a polgárok jól szervezett ipari viszonyok közt élnek. Minél tökéletesebbek, szabadabbak, finomabbak és minél kevésbé nyomasztóak ezek a viszonyok, minél tökéletesebb a javak termelése és fogyasztása és az ezek szolgálatára szükséges minden intézmény, annál tökéletesebb a civilizáció. Enni, inni, aludni és a hideg ellen védekezni, közös állati tevékenység, akár szalmaágyban fekszik az állat, akár lúdtollasban, akár a napon melegszik, akár kályhával fűtött házat épít magának, akár vadra les, akár a vendéglőben rendel meg ebédjét. Ezek az egyén állati életével járó tevékenységek. Akár egy tojást rak, akár millió petét, akár kölykezik, akár gyermeket szül, akár tojásait költi, akár egy-egy gyermekszobát tölt meg gyermekekkel, az egyén csak általános, állati működést végez.

De egymást mind szélesebb és szélesebb alapon szolgálni, csak ilyen szolgálatok alapján élni; önmagunkban minden tehetséget a társadalom javára fejleszteni s abból élni, a mit a társadalom nekünk visszaad, az összességnek saját előnyünkre való tekintet nélkül végzett munkáért: ez civilizáció, ez emberi dicsőségünk és fajunk megkülönböztetése.

Az egész emberi haladást eddig férfiak szolgálták. A nők háttérbe szorultak, kívül maradtak, függő helyzetben voltak, társadalmi kapcsolat nélkül, kivéve a létfenntartást biztosító nemi viszonyt. Ne felejtjük el, hogy minden gyengéd családi kötelék a vér köteléke, mely a nemi viszonyból származik. Barát, pajtás, társ, ez emberi rokon-

ság. Atya, anya, fiú, leány, fivér, nővér, férj, feleség, ezek nemi rokonok. Azt mondjuk: a vér nem víz. Igaz. De a vér kötelékei nem közvetítik a haladó vallás, művészet, tudomány, kereskedelem, nevelés mind magasabbra tornyosuló hullámain, melyek emberré avatnak bennünket. Eddig a férfi az emberi faj képviselője. A nőt visszatartották, kizárták és kitiltották a szabad emberi fejlődésből. A faj fejlettségének benne is duzzadó erőit minden nemzedékben újra, meg újra visszaszorították, hogy csak nemi működésében jussanak kifejezésre.

Ilyen módon hatott fajunkra a nemi-gazdasági viszony: az emberiség egyik felében akadályozta a faj fejlődését, a nemi fejlődést pedig mind a kettőben végtelenül előmozdította.

V.

A szokás hatalma. – Személyes és általános benyomások. – „Mi hasznom belőle.” – Ártatlanság és tudatlanság. – Anomália. – A nő kényes helyzete. – Függetlenség a házasságon belül. – A házasság növekvő nehézsége. – Bizonyító jelenségek találkozása. – A természet elleni véték.

Az előző fejezetekben megállapított tényeket jól ismerjük; tagadhatatlanok, az érvek világosaknak látszanak; de eszünk hevesen visszautasítja azokat a következtetéseket, melyeket azokból levonni kénytelen. A mindennapi élet közönséges jelenségeiből iparkodik hát megkönnyebbülést szerezni. A nemileg túlterhelt nő előttünk lebegő rémképétől riadtan menekülünk ismerősökhöz, rokonokhoz, anyákhoz és nővérekhez, leányokhoz, mennyasszonyokhoz és feleségekhez. Úgy érezzük, hogy a dolgok ilyen szörnyű állapota nem lehet igaz, mert különben bizonyára észrevettük volna. Még inkább arra a szellemi bukfencre is képesek vagyunk, hogy elismerjük a levont következmények elvi helyességét, de tagadjuk gyakorlati helyességét.

Agyműködésünknek két egyszerű törvényét kell felelőssé tennünk azért, hogy az emberi faj oly nehezen ismer el egy reá vonatkozó általános, nagy igazságot. Az egyik minden agynak, minden idegrendszernek közös törvénye és szívesen elismerjük, hogy a nemi-gazdasági viszonyhoz nincs semmi köze.

Ez az egyszerű tény, közönségesen kifejezve az, hogy nem vesszük észre, a mit megszoktunk. Ez az alkalmazkodás törvényen alapul, a szervezetet környezetével összeegyeztető állandó, szüntelen nyomáson. Ha egy ideget valamely benyomás először ér, ezt az első benyomást sokkal jobban érzi, mint a századikat vagy ezrediket, jöllehet az ezredik sokkal hevesebb, mint az első. Ha egy benyomás állandó és rendszeres, teljesen érzéketlenné válunk iránta és már csak különös kivételképen lesz megint tudatossá. Ezt megfigyelhetjük az óra ketyegésén, a folyó viz, vagy rendszeresen a parthoz vágódó hullámok locsogásán, vagy a vonaton hosszú időn át megszokott dübörgésén, a kerekek kattogásán. Az egyén a legkedvezőtlenebb körülményeket teljesen megszokhatja, annyira, hogy nem is érzi azokat többé.

Fajok, nemzetek, osztályok is éppen így megszokhatják a legkárosabb életfeltételeket, annyira, hogy nem is veszik többé észre. Egyéni példának vegyük azt, hogy a legtöbb nő fűzöt visel. Ha egy erőteljes férfire, vagy olyan nőre, a ki sohasem viselt fűzöt, ráadnók akár a legbővebbet is, rögtön nagyon kényelmetlenül éreznék magukat és ez élénken tudatukra is jutna. A törzs egészséges izmai fellázadnák a nyomás ellen, mely az egész test mozgékony-ságát korlátozza, a gyomrot behorpasztja, az emésztést megszarja és az áldozat csodálkozva kérdi: Ugyan hogy hordhattok ilyen kegyetlen kínzó eszközt?*

De az állandóan fűzöt viselők nem is érzik a fűző-okozta fájdalmat, észre sem veszik rossz hatását. Pedig ezek náluk is ép oly határozottan jelentkeznek; a tényleges hatás nyilvánult a testet nem lehet megcsalni; de az idegek megszokták a kellemetlen benyomást és többé nem

hatnak vissza, Az illető személy „nem érez semmit.” Tényleg a fűzőviselők annyira megszokják e kínzóeszközt, hogy – ha elveszik tőlük, még a kényelmetlenség kellemetlen érzése támad bennük. A nyakkendők hajdan divatos, a nyakat körülvevő nehéz ráncai, 3 nehéz lószőrparókák, a mai keményített magas gallérok, cipőink teljesen természetellenes formája – ezek mindannyiunk előtt ismeretes példái az emberi megszokás erejének.

S ez ugyanúgy áll a faj szokására is. Hogy egy királynak uralkodnia kell, mert királynak született, ebben évezredekken át nem kételkedtünk. Ép oly kevésbé kételkedtünk azon szokás helyességében, hogy az uralkodói cím és a birodalom a legidősebb fiúra szállt tovább. Valamikor közönséges és megszokott törvény volt, hogy az adóst bezárták és így teljesen lehetlenné tették számára adósságának megfizetését. Az emberkereskedés lázító szokása ősidőktől napjainkig még a legcivilizáltabb népek közt is oly társadalmi berendezés volt, melyet senki meg nem támadott. Még Krisztus sem kelt ki ellene. A kereszténységnek a zsidókkal szemben elkövetett szörnyű igazságtalansága sok századon át nem keltett figyelmet. Hogy a jobbagyot a birtokkal együtt adták el és vették meg, egyik társadalmi alapjelensége volt a középkornak.

Társadalmi körülményeket, ép úgy mint egyéni körülményeket teljesen megszokunk és megszűnünk azokat észrevenni. Ez az oka, hogy sokkal könnyebb más személyek és más nemzetek szokásait megbírálni» mint a saját magunkéit. Ugyancsak az az oka annak, hogy oly természetesen cáfoljuk meg és utasítjuk vissza mások támadó kritikáját. Itt nem nyilvánul szükségképpen igazságtalanság az egyik részen, vagy őszinteség hiánya a másik

kon, hanem egy egyszerű és hasznos természeti törvény. Az Amerikába jövő angol polgár szörnyűködik az amerikai corrumpált politikai viszonyokon; és abban a komoly igyekezetben, hogy testvérein segítsen, rögtön elmondja nekik őszinte véleményét. A mi nála otthon észlelhető, azt nem veszi észre, mert megszokta. Az amerikai is sok megróni valót talál Angolországban és saját földjének emlékei legkevésbé sem ellensúlyozzák éles kritikáját.

Mikor olyan körülmények állnak még fenn, a melyek homályba vesző időkből származtak ránk, a mik változó erősségekben a világ minden részénél fennmaradtak és a melyek az egyénre születésétől kezdve hatnak, akkor minden elképzelhető felülmúló csoda volna, ha az emberek e körülmények sajátosságát észrevennék. A nemi-gazdasági viszony ilyen sajátosság. Kezdetleges, vad korban kezdődött. Minden nemzetnél létezik. Minden fiú és leány beleszületik, bele nevelik és benne kell élnie. A világ haladását lassú és fájdalmas folyamat útján éri el, de ez a folyamat jó célra vezet.

A társadalmi evolúció vonalán magas fejlettségű egyénekkel találkozunk, a kiken nem látszik, hogy a létező körülményekhez alkalmazkodnak, hanem mintha előbbre haladott viszonyokhoz mértek volnának. Ezek az előre haladt egyének élesen és fájdalmasan érzik a számukra tudatos állapotokat és felvilágosodottságukhoz képest hangosan ellenük törnek. A vallás, a politika és a társadalom reformjainak története hemzseg az ezt igazoló példáktól. Az eretnek, a református, az agitátor: ők megérik, a mit embertársaik még nem éreznek, látják, a mit azok nem látnak és így természetesen, mondják is, a mit amazok nem mondanak. A nép tömegét mindig kellemet-

lentül érintik az ilyen kényelmetlen kivételek feljajdulásai. A kezdetleges ősidőben haladéktalanul agyonütötték az ilyen kényelmetlen alakot s azért abban az időben igen lassú és nehéz volt a haladás. De a megsemmítésnek ez a szigorú alkalmazása teremtette a magasabb fejlettségű személyeknek: martyr néven ismeretes fajtáját. Bennük egy figyelemre méltó társadalmi törvény nyilvánult: s ez a társadalom hatalmának fokozása olyan egyének áldozatkészsége által, a kik eszméjük diadalát életük árán is készek előmozdítani. „A martyrrok vére a vallások vetése.” Ezt a törvényt annyira ismerik, hogy a hatalom sokszor lemond a neki kényelmetlen eszmék hirdetőinek üldözésétől, csak hogy az üldözöttek befolyását ne gyarapítsa. A „szabad szó” politikája mellett a forradalmi erők lökései és ugrásai enyhülnek és rendezettebb fejlődés felé visznek. A nagy rabszolgaság-ellenes mozgalom, a nők jogáért folyó hősieles küzdelem szintén bizonyosságai annak, hogy az emberek tömege mennyire nem gondolkodik a létező állapotokon és mennyire haragszik, ha mások igenis gondolkodnak rajtuk. Ez egyik nyomós oka annak, hogy észre sem vesszük, milyen összefüggés van nemi és gazdasági viszonyaink között és hogy az összefüggés megállapítását sokan nagyon sértőnek találják.

Az agyműködés egy másik törvénye, a mely gátolja az általános igazságok felismerését, az, hogy könnyebb speciális, mint általános benyomásokat szerezni. Ez nagyban függ az emlékező képesség fejlődésének törvényétől, de függ a szóban forgó viszonyoktól is. Az emlékezés működésének közönséges törvénye szerint egyes különálló benyomások felfogása és megtartása a fejlődés alacsonyabb fokát jelenti, mint a benyomások gyűjtésének, osztályozásának

és a belőlük eredő általánosításnak képessége. Vannak vad népek, a melyek „forró fáról,” „forró kőről” „forró vízről” tudnak ugyan beszélni, de „forráságról” általában nem, mert magát az általános fogalmat nem ismerik. Ugyanígy beszélnek „jó emberről,” „jó késről,” „jó húsról,” de magáról, „a jószágról” nem, mert ezt az általános fogalmat nem ismerik. Különböző eseteket észrevettek ugyan, de nem képesek ezeket összegyűjteni és általánosítani, így közönséges életünkben is sokkal hamarabb észreveszszük az igazságtalanság és kegyetlenség egyes egyéni példáit, sem mint rájönnénk arra, hogy az eseteket bizonyos adott körülmények okozzák és hogy *a körülményeket kell megváltoztatnunk, ha a következményeket meg akarjuk szüntetni.* Egy rossz papot, egy rossz királyt egy rossz gazdát rég észrevettünk és élesen elítéltünk már a mikor derengeni kezd előttünk, hogy a királyság, az egyház vagy rabszolgatartóság intézményének okvetlenül ilyen gyümölcsöket kell teremniök és hogy, ha a gyümölcs nem tetszik nekünk, a fát kell gyökerestől elpusztítanunk. A rabszolgatartók bizonyára elismerték, hogy közöttük a kegyetlenségnek, a restségnek és a gögnek példái ép úgy akadnak, mint a rabszolgák között a csalás, a restség, és a hazugság példái: de azt sehogysem látták, hogy az emberkereskedés elismert intézményéből e rossz tulajdonságoknak elkerülhetetlenül ki kellett fejlődniök, a hogy ki is fejlődtek, bármennyire ellenük szegült is az emberi akarat. Az egyes esetet meglátni könnyű. Sokkal nehezebb annak általános okát felismerni; erre az agyműködés magasabb fejlettsége szükséges. Az ember mint faj, régen elérte az intelligenciának azt a fokát, a mely társadalmi kérdések szélesebbkörű és bölcsebb megítélésére szükséges, de itt

mutatkozik a nemi-gazdasági viszony-fejlődést hátráltató hatása.

A nemi viszony kizárólag személyes viszony. Minden belőle folyó működés és egyéb viszony kizárólagosan személyes. A mikor az emberiség egyik felét kizárólag ennek az egy működésnek szenteljük, akkor teljesen a személyes tevékenységre szorítjuk. És a nőtől született férfi, az egyéni szempontoknak ugyanabban a légkörben nevelkedik és tölti később életének nagy részét. Ennek a körülménynek eléggé ismert eredménye, hogy a személyi szempontnak javára kiszorítja belőlük az általánosításra való hajlamot. Tudjuk, milyen nehéz általános egészségügyi szabályokat keresztülvinni, a melyek a köz érdekében korlátozzák az „egyesek egyéni kényelmét. Tudjuk, hogy az egyének mennyivel áthatóbban érzik saját személyes bajaikat, mint az általánosokat, mennyire hátrálatnak minden társadalmi haladást, mert mindenütt legelőször azt kérdezik „mi hasznom nekem ebből” s mily készségesen csatlakoznak, ha kiderül, hogy rögtön személyes hasznát látják tevékenységüknek. A mennyire összehasonlíthatjuk, a nő ebben a tekintetben még a férfinél is személyesebb, érzékenyebb; nehezebben sorakozik és halad a küzdők sorában, kevésbé érti meg valamely korlátozás szükségét, ha az véletlenül őt vagy gyermekeit érinti. Ez eléggé természetes, eléggé elkerülhetetlen és itt csak részben akarjuk megmagyarázni, midőn megemlítjük: miért nem veszik észre az emberek tulsexualitásunk általánosságát. Pedig mindenütt nyilvánul, sőt rombolóan nyilvánul. Minthogy e tényeket megszoktuk, nem vesszük észre, vagy ha kénytelenek vagyunk észrevenni, egyes egyének hibás magatartásának tulajdonítjuk az általuk

okozott fájdalmakat és sohasem látjuk bennük egy mindannyiunknál közös állapot eredményét.

Ha tényleg létezik olyan körülmény, a melyet megállapítottunk, olyan beteges és túlságos nemi fejlettség, akkor bizonyára ezer meg ezer esetben mutatkozik a mindennapi életben. A ki nem figyel, nem veszi észre e megnyilvánuló példákat s azért azt hiszi, hogy elő sem fordulnak és így tagadja állításunkat; legfeljebb elismeri, hogy okoskodásunk helyesnek hangzik, de bizonyítékait nem találja. Idézzük világosan tudatunkba, hogy – ha a természetellenes nemi megkülönböztetésnek ilyen bizonyítékai léteznek, kell, hogy a közönséges életben olyan egyenletesen jelentkezzenek, hogy közönségesekké, megszokottakká válnak s így már észre sem vétetnek; továbbá, hogy – ha már kénytelenek az emberek észrevenni ezeket, csak egyes személyek túlkapásainak eredményét látják bennük. Nézzük most már magunk, vajjon nem látjuk-e magunk között a fent vázolt okokból kényszerítően folyó eredményeket: keressük azokat a mindennapi életben mutatkozó közönséges jelenségekben, a nélkül, hogy kitérnénk a mélyebb nemi és társadalmi eredményekre.

Határozott, napnál is világosabb, s beteges hatásában hihetetlen példa az anyák magatartása gyermekeikkel szemben a nemi viszonyokat illetőleg. Igen kevés kivétellel az anyák nem világosítják fel, nem figyelmeztetik leányaikat az életben rájuk váró veszedelmekre, hanem ártatlanságnak nevezett tudatlanságban járattják velük nemzedékről nemzedékre a tehetetlenség, bűn és fájdalom útját. A normális anyaság bölcsen és határozottan megóvjá gyermekét a veszélytől. Az anormális anyaság túlzott gondossággal és hiányos bölcseséggel védtelenül teszi

ki őket a legnagyobb bajnak is. Ezt millió és millió ember saját kárán tanulta meg. Még csak rövid ideje, hogy általánosan elismerjük ezt. De még most sem ismerjük fel, hogy ez nem az egyes anyák hibája, hanem gazdasági helyzetükből folyik. Természetellenes nemi fejlődésünk miatt a nemi kérdés egész mezejét valami szégyenletes, elkerülendő területnek nyilvánították, valamivé, a mit észre sem szabad vennünk, mi fölött megjegyzés vagy magyarázat nélkül kell elsiklanunk. Innen származik az a csodálatos paradoxon, hogy anyák restellik az anyaságot, képtelenek azt megmagyarázni és gyermekeiknek az élet első igazságairól hazugságokat mondanak. Mérlegeljük csak jól, mit jelent ez: anyák saját gyermekeiknek hazudnak, az anyaságról!

Az a nyomás, a mely őket erre kényszeríti: gazdasági nyomás. A leánynak férjhez kell menni másképpen: hogy élhetne meg? A jövőbeli férjnek olyan lányok tetszenek, a kik „nem tudnak semmit.” Ő a vásárló, a kereslet. A leány a kínálat. S a legjobb szándékkal az anya úgy szolgálja legjobban gyermeke nevelését, ha erre a vásárra készíti elő. Ez kitűnő egy példa. Általánosan ismert. Veszedelmesen rossz hatású és teljesen abból a kapcsolatból folyik, mely nemi-gazdasági viszonyaink közt fennáll.

Egy szörnyű igazságtalanságnak, kézzelfogható általános bajnak, a mely ellen hébe-korba még szunyadó lelkiismeretünk is tiltakozik másik példája: nőnek a házassággal szemben mutatott reá erőszakolt magatartása. A fiatal leány számára a sikeres élethez, a szerencséhez csak a házasság útja vezet. Erősen differenciált nemi lénynek születik, azután gondosan arra nevelik és

szoktatják, hogy nemi jellegének korlátozó hatását és azokat az előnyöket ismerje meg, melyek nemével járnak. Már a mit gyermekkorában el akar érni, azt is nőies cselekedésekkel és a női báj érvényesítésével kell megszereznie. Minden olvasmánya, akár történelmi, akár költött, a nőt ebben a helyzetben világítja meg; a regény és versirodalom meg éppen csak a nemi lényt dicsőíti a nőben. A festészet, szobrászat, zene, színjáték, a társaság mind csak azt fejezi ki, hogy a nő magában semmi, értéke attól függ, a ki elveszi. Míg a kis fiúk esze azon jár, *mire* törekszenek, *mit* fognak elérni, addig a leányok esze azon jár, *kire* törekszenek, *kit* fognak elérni.

Ilyen kilátások, tisztán e célra fejlesztett szervezet és olyan nevelés mellett, mely a természetes ösztönökhöz a tanítás és példa, a bölcsesség és erény teljes súlyát csatolja; oly külső társadalmi körülmények közt, melyeknek egész gépezetét arra rendezték be, hogy a leánynak alkalma legyen látni és mások előtt mutatkozni, hogy eshetőségek kínálkozzanak neki – és a személyes haszonnak és önérdeknek a nemi ösztönhöz járuló teljes nyomása mellett – logikusan mást nem várhat senki, mint népszerű, elismerésben részesülő, elkeseredett, féktelen és erőszakos férjvadászokat.

Pedig szó sincs róla! „A házasság a nő sajátos hatásköre, istentől rendelt helye, természetes rendeltetése.” Erre születik, erre nevelik, s érte állítják közszemlére. Sőt mi több: ez az egyetlen eszköz, a melylyel tisztességes eltartást és jólétet, társadalmi megbecsülést szerezhet. *De világért sem szabad mutatnia*, hogy erre szorul! Nem szabad a kezét utána kinyújtania. Tétlenül kell ülnie, míg az „idények” elrepülnek felette és „kilátásai” évről évre fogy-

nak. Képzeld el, mily kínos lehet egy nagyon érzékeny, ideges szervezetre, ha oly soká kell ragaszkodnia egy dologhoz, látnia kell, mint fogy az elérhetőség lehetősége jobban és jobban, de egy lépéssel sem közeledhetik feléje! Ezt azonfelül méltósággal és kecsesen kell véghez vinnie.

. Ugyan micsoda véghez? Ahhoz a véghez, hogy – ha nem sikerül magát megválasztatnia, az általános gyengéd lenézés tárgya lesz, olyan emberi lény, a kinek az életben más helye nincs, mint a szerencsésebb rokonok oldalán: vén leány. A gúny és nyílt megvetés, melylyel azelőtt illették az öregedő leányt, annál inkább fogy, menél jobban érvényesül a gazdaságilag független nő. De még nincs hosszú ideje, hogy általánosan használták ezt a közmondást: „Vén leányok vezetik a majmokat a pokolba.” A visszautasított kérők azzal a gyönyörű intéssel tolakodnak még, akár ma is, hogy: hátha ők az utolsók! A szerencsétlen hölgy meséjét, a ki az erdőben férjért imádkozott és a mikor a madár azt vijjogta „ki az, ki az”, így felelt „akárki én istenem!” szívesen el-elmondják még ma is. Még most is énekelik a „három leányról” szóló csinos nótát, „a kik nem mentek férjhez, a mikor mehettek és nem mehettek, a mikor akartak.”

Érthetetlennek látszik az a kegyetlen és képtelen igazságtalanság, hogy kigúnyoljuk a leányokat, ha nem érik el, a miért nyíltan erőlködniük tilos; de rögtön világos lesz, ha a nemi-gazdasági viszony szempontjából nézzük. Bár a házasság a létfontartásnak eszköze, ez nem becsületes alkalmazás, a melynél az ember pirulás nélkül kínálhatja a munkáját, hanem olyan viszony, a mély teljes eltartást biztosít, a *mit* a nő „asszonyi és anyai kötelességeinek teljesítése” fejében, szükség esetén

törvényes utón kieroszakolhat. Ezért nem mutathatja tisztességes nő, hogy ő férjet akar fogni. Nem csak mert a nő természetes ösztöne a tartózkodást, a férfié pedig a kezdeményezést parancsolja, hanem mert a házasság el-tartást jelent és a nő nem kérheti a férfit: tartsa el. *Gazdasági szempontból koldulás, nemi szempontból pedig természetellenes dolog.*

Vizsgáljuk csak ennek az állapotnak elmés kegyetlenségét. A jólét utáni vágyódás a nőnél ép olyan emberien természetes, mint a férfinél. De ha a nő jólétét csak szerelme útján várhatja, saját nemi természete ép úgy, mint üzleti tisztessége megtiltják, hogy nyíltan nyúljon a jólét felé. Innen erednek „az akárkivel, én istenem!” kötött milliányi balházasságok. Innen a millió szétrombolt, hajdan „legszebb reményre jogosított” lét. Innen a sok „néni”, öregedő nővér, leány, magában álló nő. Férfi rokonaik és a társadalom mindmegannyi terhe. Ezek a viszonyok javulnak, az bizonyos, de csak a nő gazdasági függetlenítése által. A férjhez nem ment leányok, ma már nem mind „vén leányok”, ha öregek is.

Ez hát a „talán – elveendő” fiatal nő helyzetének és a neki tett igazságtalan és nevetséges szemrehányás oka. Minthogy a nők csak nemi lény számba mennek, mint-hogy környezetük nemi vonzóerejük fokozására mindent megtesz: minthogy csak ezen az alapon számíthatnak házasságra, ha mindjárt „hozomány” járul is bájaikhoz, a férjhez nem menést a vonzásra való képtelenség világos bizonyítékának tartják, nemi értéktelenségnek tudják be. A mióta nincs más értékük, mint legfeljebb az, hogy alsórendű házi munka elvégzésére képesek, azóta természetesen megvetik a férj nélkül maradt leányt. Mire jó az a

teremtés, a mely nem éri el, „természetes rendeltetését”? A férfiak és a nők gúnya éri őket.

Bár igen szomorú, de ebből folyólag nem érthetetlen a nők életének az a hosszú fejezete, melyet türelmes néma és mély fájdalom tölt be; és ép olyan érthető a véleményeknek az a határozott és állandó változása, mely világosan észlelhető, a mióta a nőben nemcsak a nemi hanem az általános emberi tehetségeket is fejlesztik. Most, a mikor éppen annyira személy, mint nemi lény és a társadalomhoz nem csak nemi, hanem gazdasági viszonyok is kötik, mint emberi lényt fogadják és üdvözlik és kenyere-kalácsa biztosítására már nem kell akárkihez férjhez mennie. A gyűlölt iga visszhatása ma olyan éles, hogy a nők egy csoportja nem akar férjhez menni, hanem a mint mondják inkább „független” marad. Újkeletű, nehezen kivívott, drágán megfizetett függetlenség. Hogy ép és egészséges nők ennyire juthattak; hogy függetlenségükért otthont, férjet, szerelmet és anyaságot önként nélkülöznek, élesen megvilágítja, mennyit szenvedhetett eddig a nő független szabadságának hiánya alatt.

De azért ne aggaszson bennünket ez a jelenség. Hiszen csak természetes visszahatása az előbbeni természetellenes állapotnak. Magától szűnik majd meg, ha a nők mind jobban fejlődő gazdasági függetlenségük folytán nem lesznek többé kénytelenek a házasságban szabadságuk árát látni. Az a nagyon elterjedt félelem, hogy a nők ha teljesen függetlenek, egyáltalán nem akarnak majd többé férjhez menni, legjobban bizonyítja, milyen jól tudták, hogy csak függő helyzetük kényszerítette a nőket az eddigi kárhozatos házasságokra. De nem kell a nőket meg-

veszteséggel vagy büntetéssel házasságra kényszeríteni, ha az majd teljesen biztosítja függetlenségüket.

Roppant érdekes azt a harcot megfigyelni, a mely e téren természeti ösztön és természeti törvény közt egyfelől, társadalmi szokás és társadalmi törvény közt másfelől minden haladó irányzatunk mellett is dúl. A természeti funkciók és nemi ösztönök a nő azon fegyverei, melyek segítségével az érte versengő férfiak közül kiválaszthatja a legjobbat és úgy teljesítheti legszebb kötelességét: a faj fejlesztését a leggondosabban kötött házasság útján. Men-nél jobban civilizálódunk, annál jobban finomodik ezt teljesítő ösztönünk; azzá a mély, igaz és tartós szerelemmé fejlődik, a mely az emberi lény legértékesebb java. A „hü szerelmet” mindenkor tiszteltük és csodáltuk és már legregőbb regényeink is elragadtatással hódolnak a „királykisasszonynak, a ki apjának apródját vagy foglyát” választotta férjéül; a nő választói hatalmát tisztehtük benne, a mely a természet céljainak legjobban megfelelő „igazit” választatja vele. Ezzel teljesen ellenkeznek a „tekintettel a körülményekre” kötött házasságok, a melyeket szíve mélyén mindig gyűlölt és megvetett a világ. Az általánosan ismert nevű „hü szeretők” példájából látjuk, milyen hosszú életűek a nagy társadalmi igazságok megszemélyesített típusai.

Regényeinkben a hősie, csinos, derék, jó, szegény ifjú ezer akadály árán is diadalmaskodott a rossz ember gazdagságán is hatalmán. A nőt ide-oda rángatják, de végül a szegény ifjú hőst boldogítja. Hogy regényeink az ifjút végül kincscsel és dicsőséggel is elhalmozzák, nagyobb értékének elismerését bizonyítja. A régi regényekben, mondákban nyilvánuló szellem ma is él közöttünk, csakhogy

a mai élet zajos árjában nem halljuk már oly erősen és tisztán a hangját. A nép szava elítéli a fiatal leányt, ha öreg gazdag embert, vagy „előkelő” kéjencet fogad el férjnek; az a leány pedig, a ki szegény fiatal emberhez megy férjhez, és segít neki az élet küzdelmének megvívásában, ugyanennek az ítélőszéknek elismerésére számíthat. Ugyan micsoda jogon Ítéljük el a „rendeltetését” elérni iparkodó nőt? A míg a házasság a nőre nézve a pénzszerzésnek egyetlen módja volt, miért ne iparkodott volna ezen az utón pénzt szerezni? Miért ütközik e téren az önérdek olyan hevesen az egyén és a faj nemi érdekeibe? Az anyagi előnyökért kötött házasság egészen természetes következménye a nők gazdaságilag függő helyzetének.

Másrészről pedig figyeljük meg e függő helyzetnek a férfiakra gyakorolt hatását. A míg fokozódik a nők túlságos nemi jellege és a míg gazdaságilag nem függetlenek, addig ugyanannyival fokozódik a házasság kockázata és nehézsége, ez mind a két nem és az egész társadalom legnagyobb kárára hátráltatja a házasságot és annak kerülésére indít sokakat. Egyszerűbb körülmények közt, a vidéken, a hol a nőnek gazdasági tekintetben ép olyan személyes értéke van, mint nemi tekintetben női értéke, ott korán házasodnak az emberek, mert a korai házasság előnyös. A fiatal gazda hasznos cselédet kap, ha nősül.

Az ifjúhivatalnok, a tanító, már nem jár ilyen jól; kaphat csinos lányt, bájos lányt, a ki „női és anyai” funkciók teljesítésére egészségéhez mérten kész, de gazdasági értéket nem képvisel. A nő főképen fogyasztó és a férfinak a családalapítással várnia kell, a míg „asszonyt és gyermeket eltarthat”. Nemi és gazdasági viszonyaink kapcsolatának

ilyen példái a közönséges életben napról-napra kézelfoghatóan mutatkoznak.

Ha létezik az emberi életben valami, a mi feltétlenül rossz, akkor ez a minden időkben ismert, általánosan „társadalmi bajnak” mondott, futólagos nemi viszony. Az e viszonyokból származó káros hatások először sociológiai s csak másodsorban törvényes vagy erkölcsös szempontból súlyosak. Hogy valamely adott dolgot erkölcsi szempontból rossznak ismerjünk fel, ehhez kell, hogy tényleg alapjában rossz legyen. Valamely dolog magában még nem rossz, ha csupán annak mondjuk. Előrehaladt társadalmi állapot mellett a futólagos nemi viszonyoknak káros voltára a természeti törvények ismeretéből következtetünk. A faj szaporodásának evolúciója a gyermek éretlenségének időszakát mindjobban kinyújtotta. A gyermekkorok ez a hosszabb időszaka hosszabban tartó gondozást igényelt; ezzel együtt fejlődött mind a két szülő közös gondozásának szüksége, a melynek éppen közössége mutatkozott a gyermekekre nézve legelőnyösebbnek. Ez a fejlődés állandóbb nemi közösséget igényelt. Ez a közös érdekeken és kötelezettségeken alapuló állandóbb közösség a szülőkben az alkalmazkodás, a gyermekekben pedig az átöröklés magasabb pszichikai tulajdonságokat fejlesztette. Ezért helyes, hogy a társadalom az egyénektől megköveteli a nemi tisztaság erényét és a házasság szentségét. A társadalomnak teljesen igaza van, mert a társadalmi evolúció éppen olyan természetes folyamat, mint az egyéni evolúció; és mert a szülők állandó viszonya igen előnyös társadalmi faktornak bizonyult. De más a társadalom mély, öntudatlan, lassú evolúciója és más az öntudatos, nagyhangú társadalom maga.

A természet legmélyebb erői a tiszta, tartós, monogam házasságokra való hajlamot fejlesztik az emberi fajban. De a mi önkényes berendezésünk, a mely az egyik nemet a másikkal tápláltatja, eltartja, egészen más hajlamokat fejleszt és így egészen más valami fejlődött, mint a mit a természet iparkodott elérni. Egyetlen más állati fajnál sem függ a nőstény gazdaságilag a hímétől. Egyetlen más állatfajnál sem képezi a nemi viszony adás-vétel tárgyát. A bizonyító jelenségek találkozása ez. A hol egyrészt az élet összes feltételei a nőben a nemi jelleget fejlesztik és kiölik belőle a gazdasági termelés és csere tehetségét és vágyát, egyúttal pedig fejlesztik benne az időtlen idők óta létező szokást, hogy a nő egyetlen csere-szolgáltatásért a világ minden javához a férfi kezén át jut, a hol másrészt korlátlan nemi erő öröklődik át a férfira, a kit ennek szertelen kielégítéséért gáncs nem ér, a hol továbbá az az időtlen idők óta bevett szokás is fejlődik, hogy a férfi a nőt tetszése szerint kihasználja és tehetetlen megadásáért gazdasági előnyt biztosít neki, milyen természetes következményeket várhatunk ott? Pontosan ugyanazokat, a melyek bekövetkeztek. A következetesség világában élünk és az emberiség sem vonhatja ki magát alóla. A közöttünk élő nők óriási százalékában szertelen nemi hajlam és az anyagi előnyök túlságos megbecsülése fejlődött ki. A közöttünk élő férfiaknak óriási százalékában pedig szertelen nemi hajlam és annak kielégítéséért való fizetés-készsége fejlődött ki. És minthogy ezeknek a férfiaknak a százaléka jóval túlhaladja azoknak az asszonyoknak a százalékát, a túlságos kereslet kielégítésére végtelenül káros módszereket eszeltünk ki. Egészségesen gondolkodó, fajszeretetlenben érett emberek mindig tisztában

voltak e módszerek végzetes hatásával, társadalmi és faji kárával. A férfi uralma alatt álló világban a férfi elkerülhetetlenül *csak a nőt vádolta a közösen véghezvitt cselekedetekért*. És az igazság látszólag az ő részén volt. Ő ugyanis természetes ösztöneinek kielégítését kereste, csakhogy túlságos mértékben és fajunkhoz méltatlan körülmények közt kereste. A nő azonban sokszor, sőt legtöbbször nemcsak természetes ösztönének kielégítésére törekszik, hanem anyagi előnyök elérésére. Ezzel nagyot vét a természet törvényei ellen.

Az egészséges ösztön okvetlenül fellázad az ellen, hogy a nemi tevékenység gazdasági csere tárgya legyen, szégyenletesnek tartja, hogy eltartást nemi ellenszolgáltatásért élvezzen. S miért fogadjuk el mégis a házasságon belül természetes és helyes dolognak? Törvényes és valósi szempontból helyesnek mondjuk; pedig az egyes egyéneken és a társadalmon mutakozó hatása világosan rossz. Bármilyen helyesnek fogadtuk is el ezeket az állapotokat, tagadhatatlanul rosszak élettani és pszichikai eredményeik. A prostitúció élettani és pszichikai hatása akkor is rossz volt, mikor a babilóniai fiatal leányok Baál templomában általa szereztek hozományukat és helyes dolgot véltek cselekedni. A mit valami tényre nézve érzünk és gondolunk, az legfeljebb annak erkölcsi megítélését változtatja meg, de nem változtathat annak tényleges hatásain. A nőnek nemi viszonyaival kapcsolatos gazdasági függő helyzetét a házasságon belül helyeseljük és elismerjük. De a házasságon kívül irgalmatlanul elítéljük. Az eladott menyasszonyt a házasság kapujáig kíséri gúnyunk és gáncsunk, de az eladott asszonyt, a ki a férje zsebeit nyíltan és titokban kiüríti, általános tiszteletben tartják. Azt állítjuk,

hogy a szerelem szentesíti az ő egyenlőtlen cseréjét. „Egészen más a dolog, ha szerelem járul hozzá”, ezzel az érzelgős érvvel vágjuk el a logikus gondolatok fonalát.

Szerelem és önérdek sohasem járt együtt. A legmélyebb ellentét választja el egymástól: homlokegyenest ellenkező erők. Az evolúció gyönyörű haladásában állandó ellenkezést találunk egyfelől az önfentartást szolgáló ösztönök és működések, másfelől a fajfentartás ösztönei és működései között. Ama alacsony rendű létformáktól kezdve, melyeknél a születés, fajfentartásra irányuló működés halált hoz, mint a virágzó aloënél vagy a mulandó tiszavirágnál, fel az önfeláldozó szerelem legnagyobb dicsőségéig; ez a két erő ellenkezik egymással. Mi összehoztuk őket. Az asszony, az anya, a szerelem áldozatkészségének forrása, anyagi hasznot húz szerelméből! Szörnyű paradoxon! Nem csoda, ha a közönséges életben lépten-nyomon találkozunk az e természetellenes állapotból folyó káros hatások megnyilvánulásával. Nem csoda, ha a férfi sokszor undorodva fordul el azoktól a nőktől, kiket ő kényszerített a természetből való ilyen bántó eltérésre.

VI.

Kollektív munka. – Ellenerők. – A rugó. – A család eltartása. – Erény és bűn. – A győző diadala. – Javakat kapni és javakért dolgozni. – Az érdek nélküli házasság. – A nők és a gazdasági termelés. – A nő mint fogyasztó. – A nő ferde gazdasági helyzetének eredménye.

Az általunk tanulmányozott funkciók sajátságos összefüggése nemcsak közvetlenül az egyénekre hat a nemi tevékenység útján és a társadalomra a nemi befolyás alatt álló egyénekén keresztül, hanem a gazdasági tevékenységek által is hat a társadalomra és a gazdasági befolyás alatt álló társadalom útján az egyénre is.

A haladás legerősebb tényezője-a kérdés gazdasági oldala, mely nemcsak személyes egészségünket, boldogságunkat és a szaporodás folyamatát befolyásolja, hanem a közegészséget, az általános boldogságot és a társadalmi jólétet is. Korunkban a társadalom a legégetőbb gazdasági problémákkal áll szemben és szükségünk van a közrejátszó tényezők világos és teljes megértésére is. Ezek a problémák inkább társadalmi, mint fizikai természetűek és nem arra vonatkoznak, hogy egy adott társadalom képes-e a fentartására szükséges javak termelésére és szétosztására, hanem a belső folyamatokban mutatkozó bizonyos helytelenségre, mely e termelést és szétosztást megakasztja és oly tüneteket idéz elő, melyek a társadalmi szervezet jólétét és cselekvőképes-

ségét károsítják és hiányos, helytelen vagy mértéktelen táplálkozásból származnak. Nem a javak előállításuk nehéz, de nehéz a javakat egymástól megkapnunk. A társadalom gazdasági fejlődése hasonló tüneteket mutat, mint a milyenek nemi viszonyaink fejlődését kísérték.

Az emberi állat kezdetleges állapotában a gazdasági tények tisztán személyes tények voltak. A tápláléknak az a mennyisége, melyet valaki szerzett, közvetlenül arányos volt az ő személyes fáradságával. A többiek ugyanolyan javakat kereső kellemetlen versenytársai voltak; és minél kevesebb volt a versenyző, annál több jószág jutott ő rá. Azért annyi vetélytársat ölt meg, a hányat csak lehetett. A szükséges táplálék – az erdők ehető állatai és gyümölcssei – bizonyos készlete létezett; ha tehát több egyén szerzett belőle személyes fáradsággal, akkor annál kevesebb táplálék jutott egyre-egyre, minél nagyobb volt a keresők száma és viszont: minél kisebb az egyének száma, annál több élelmet szerezhettek. A vadembernek tehát gazdasági szempontból alapos oka volt versenytársának megölésére. Ez az egyéni versengés szélső esete, a mely azonban a maga idejében teljesen következetes és gazdaságilag helyes. De ez az idő örökre elmúlt. Az emberi élet alapfeltétele az egyesülés; az a szerves társadalmi viszony, a szolgálatoknak az a kölcsönössége, mely az egyénre nézve legelőnyösebb. Az egyén már nemcsak saját javainak termeléseért fárad, hanem fáradságát egyesíti mások fáradságával, közösen termelt javak érdekében. Nem kommunistikus elméleteket akarunk fejtegetni, mint a termelt javak igazságos felosztásának teóriáit, hanem a közgazdaságnak egyik világos igazságát, hogy az összes javak társadalmi termelés eredményei. Akármilyenek képzeljük is a javak fel-

osztásának módját, akármilyenek kívánjuk, egyikünk sem tagadhatja, hogy e javak termelése sok egyén összefüggő tevékenységének eredménye. Kezdve az erők egyszerű egyesülésétől, mely az embereket a mammut legyőzésére, vagy hatalmas kövek emelésére, azaz oly munkák elvégzésére képesítette, melyeket egyedül hiába kísérelt volna teljesíteni, fel a legmagasabbban specializált munkának, a modern ház felépítésére szükséges finom és bonyolult összetételéig, *a társadalom haladása az emberi munka növekvő kollektivitásán alapszik.*

A szerves élet evolúciója geometriai arányban halad: sejtek egyesülnek és szerveket alkotnak; szervek egyesülnek és szervezeteket alkotnak; szervezetek egyesülnek és testületeket alkotnak. A társadalom a *genus homo* egyedeiből áll, kik egymással szerves kapcsolatban állnak. A társadalmi evolúció iránya fokenként megállapítja az egyének között fennálló szerves összefüggést és az a szervi összefüggés tisztán gazdasági talajból nő. Az eredeti sejtek legegyszerűbb egyesülésében a gazdasági szükség volt az összevonó és összetartó erő. Az együttes élet előnyösebb volt. A mely sejtek felismerték szükségességét és alkalmazkodtak hozzá, fennmaradtak és a melyek nem tették ezt, elpusztultak. Ugyanez áll a legfejlettebb szervezetekre nézve: hasznosabbnak bizonyult, hogy a tagok és szervek tömör és oszthatatlan kötegekké egyesüljenek. Az ilyen alkotású lény fenmaradt, míg ugyanaz az élő anyag, ha szervezetté nem egyesült volna, elpusztul. Betűről-betűre így áll a dolog egy összetett társadalomban is, bármilyen differenciált legyen munkafelosztása művészetében, iparában és kereskedelmében. Az így szervezett társadalom fenmarad, míg ugyanez szervezetlenül elpusztulna. – A munkamegosztás

és a javak cseréje a társadalom testében ugyanolyan természetű, mint az egyéni test funkcióinak kölcsönhatása és specializációja. Az evolúció rendes menetének ez az iránya megköveteli, hogy az egyéni előnyért kifejtett egyéni megerőltetést, a közös előnyökért kifejtett közös megerőltetésnek szolgálatába állítsuk, nem az úgynevezett „alt-ruizmus” szempontjából, hanem gazdasági szükségből. Épp oly kevésbé mondhatjuk „önzőnek” és ép annyira természetes, hogy a társadalom úgy él, egyes polgárainak a társadalmi javakért végzett együttes munkájából, minthogy saját testünk a kezek és lábak, tagok és szemek, szív és tüdő az egyén javára végzett közös működéséből él. A társadalmi fejlődés elősegíti a szervezet és a tevékenységek specializálódását és növeli az egyes részek egymástól való kölcsönös függését; ezzel párhuzamosan a gyakorlat hiánya visszafejleszti az egyéni sikerekért vívott harcban szükséges és ezért egykor értékes egyéni tevékenységet. Ez az irány úgy az egyéni, mint a társadalmi testnek határozottan hasznára szolgál.

De a mint a fejlődésnek ezt a folyamatát tanulmányozzuk és bámulattal szemléljük az emberi viszonyok haladó irányú változásait, az új működési formákat, a kifejlődött szervezetet, a társadalmi érzésekben gazdagodott egyének hatalmas örömeit és egészséges fájdalmait, megdöbbenünk egy ellenkező irányú erő létezésén, a mely a természetes fejlődés ellen hat és felette káros eredményeket hoz létre. A mint a társadalom nemi fejlődésben a rendes folyamatnak útját állja az idejüket múlt hajlamokhoz való ragaszkodásunk, melyet hamis viszonyok mesterségesen tartanak fenn, úgy a társadalom gazdasági fejlődésének rendes folyamatával szemben, ugyanazoknak az el-

avult hajlamoknak sajtóságos maradványait találjuk. Pedig ezeknek régen végkép el kellett volna tűnniök. Az egyének már nem érdeke, hogy saját előnyét mások kárára vívja ki, hanem a többiekkel együttes erőfelfejtésre van szüksége az egyes egyének is. S e világos gazdasági törvény ellenére az egyes egyének még mindig magukban küzdenek a maguk előnyéért.

Gazdasági zavaraink az egyén és a társadalom érdeke közötti különbség fel nem ismeréséből erednek. Legvilágosabb példáját látjuk ennek az élelmiszer gyártásánál. Ez olyan munka, melyet az egyesek maguk nem végezhetnek és a melynek együttes elvégzése az előállított élelmiszer mennyiségének és minőségének arányában hasznos az összeségre. Az élelmiszergyártást azonban rendszeren a hígítás és hamisítás beteges jelensége kíséri, mely az egyes gyártulajdonosok előnyére mélyen károsítja a társadalmat. Ez olyan folyamat, mintha a testnek egy része, mondjuk a máj, nem választana ki elegendő vagy kellő minőségű nedvet, abban a hiszemben, hogy kevesebbet adván, több marad magának és hogy ezáltal nagyobb és zsírosabb-szervvé lesz. Egyes szervek tehetnek így és tesznek is; de az ilyen eset beteges és betegséget idéz elő. Az egész test szenved alatta, gyengül, elpusztul és vele együtt elpusztul maga a szerv is. Mindez a hasznosságnak hamis felfogását jelenti, mely az egyén és a társadalom érdeke között fennálló igazi viszony fel nem ismeréséből folyik. Jelenlegi gazdasági nyomorunknak egyetlen oka a felismerésnek ez a hiánya. Egyéni érdekeink aránytalan nyomása alatt elhanyagoljuk, semmibe sem vesszük a társadalmi érdekeket. Minthogy a társadalom egyénekből áll, ezekért a beteges társadalmi folyamatokért az ő működésüket kell fele-

lőssé tennünk; minthogy az egyének a körülmények hatása alatt cselekszenek, figyelmünket az egyéneket befolyásoló körülményekre kell fordítanunk.

Társadalmi törvények hatása alatt az emberek általában helyesen cselekednének; de úgy látszik, hogy titkos rugók állandóan helytelen irányba terelik működésüket. Mi e titkos rugók egyikét a nemi és a gazdasági viszony összebonyolításában látjuk. Ha *egyéni* gazdasági alapon maradunk, a rossz befolyásnak eredménye sokkal kevésbé lett volna káros; de minthogy a fejlődés folytán *társadalmi* gazdasági alapra jutottunk, a rossz hatás is tetemesen fokozódott. Akárhogy nézzük a nemi viszonyt, az mindig csak egyéni. Két egyén teste között fennálló fizikai viszony, bár lelkeik közötti pszichikai viszonynyá bővíülhet, mégsem társadalmi viszony, noha a fejlődésében a társadalmi szükségletekhez is alkalmazkodik.

A nemi viszony minden megnyilvánulásában, minden eredményében személyes, egyénről-egyénre ható és a társadalom nagy hasznára egyéni vonásokat és sajátságokat fejleszt. A társadalmi viszonyok hatása folytán fejlődött tulajdonságokat fajunkban a nemi viszony tartja fenn, de maga a nemi viszony teljesen személyes. Ellenben gazdasági viszonyaink, bár eredetileg egyéni, a társadalmi evolúció folytán mindinkább összefüggők, kollektívek lesznek. A mikor az emberiség nemi viszonyait a gazdasági viszonyokkal kötöttük össze, egy állandóan egyéni viszonyt kapcsoltunk össze egy fokozatosan fejlődő, társadalmi kollektív viszonynyal. Ez mind a kettőnek lényegét meghamisította és végül az össze nem egyeztethető erők a társadalom szervezetét meg bontják.

Kimutattuk, hogy ez az összekapcsolás megzavarta a

nemi viszony egyéni jellegét, a mennyiben az anyagi előnyöket biztosító közösség vonását vitte bele, a mi fajunknak egy speciális tünete: a prostitúció fejez ki legvilágosabban. Másrésztől megzavarta a társadalom gazdasági viszonyait, a mennyiben a nemi érdekekkel összekötött egyénesítés vonását vitte bele, a mit legjobban megvilágít a közjónak a személyes előnyért való mindennapos feláldozása. „Családjá fentartásában” merül ki az ember gazdasági lelkiismerete. A család fentartását annyira elismertük a férfi első kötelességének, hogy csak az érdekében elkövetett megvesztegetésnek és korrupciónak különösen feltűnő példái ingathatják meg ebbeli meggyőződésünket: de társadalmi fejlődésünk törvényei értelmében a magánhaszon érdekében prostituált közszolgálat minden egyes tünete, a művészet lealacsonyításától a tehetetlen és tanulatlan munkások kihasználásáig, mindmegannyi beteges társadalmi tünetet jelent. Egész társadalmi létünk a közös tevékenységen, a közös megegyezésen és a közös akarat parancsának közös teljesítésén alapul. Az egyéni érdek egy pillanatig sem állhat szemben a közjó érdekében, akár a háború kívánja az egyéni tulajdon és élet feláldozását, akár a béke érdekében kell a népakarat megrögzött kifejezéseinek*), a közös törvényeknek az egyéni tulajdont és életet teljesen alávetni. A „törvényes rend” fentartása a szocializmus igaz szellemét feltételezi. Jelenti az egyéni érdeknek elmerülését a közös érdekekben. Mindez a társadalmi szellem evolúciójának alapján áll, a társadalmi kötelességek erős átérzésén, a társadalmi szolgálat lelkiismeretes teljesítésén; és a nemi –

*) Persze a törvények tényleg csak ott a „népakarat” kifejezői, a hol tényleg az egész nép és nemcsak egy kiváltságos osztály vagy egy kiváltságos nem adja a törvényalkotásra a megbízást. *Fordító.*

gazdasági viszonyaink által fentartott túlságos individualizmusunk itt válik erős és növekvően káros társadalmi tényezővé. Homályosan felismertük a nemi viszony és gazdasági viszony összeférhetetlenségét, a mennyiben élesen, elítéljük a nemi funkció nyílt árusítását; másrészt bizonyos intézményeknél kedveljük a cölibátust. Nemes életre törő és a társadalmi szolgálatnak szentelt, legmagasabb vallási ösztönöktől hajtott férfi- vagy nőtestületek valamilyenmondást találtak a nemi viszonyokban, csakhogy ők magában a viszonyban s nem annak gazdasági oldalában látták az ellenszenveset. Másfelől mindig léteztek közös testületek, a melyeknél a nemi viszony gazdasági ellenszolgáltatás nélkül állott fenn. A protestáns egyház önfeláldozó női ténitőit a társadalom hozzájárulásával tartják fenn. Ha a ténitőnek magának kellene gondoskodnia felelése és önmaga eltartásáról, igen keveset tehetne a ténítés, érdekében.

A legmagasabb emberi tulajdonságok legjobban összeérnek a nemi viszonyokkal, de sehogysem érnek össze a nemi-gazdasági viszonyokkal. Ezt az összeférhetetlenséget akkor is látjuk, ha összehasonlítjuk a legényemberek pajtáskodását, kölcsönös segítségre készségét ugyanazon emberek egymáshoz való viszonyával, miután megházasodtak. Ezért könnyebb a férfiakat szervezni, mint a nőket; a férfiak közös gazdasági érdeke szervezkedésre kényszeríti őket, míg a magukhoz álló nőket sokszor ellenkező gazdasági érdekük a szervezkedéstől távol tartja. Az egyénileg függő helyzet, melyben a nők ma élnek, az őserdőben élő vadakéhoz hasonlít. Gazdasági javaikat úgy szerzik, ha személyes erőfeszítéssel szereznek egy férfit; e célból szabadon versenyeznek egymással. Minthogy egy-

más ellen küzdenek, egyesülés természetesen ki van zárva. A fürdőhelyeken összeszoruló számos leánynak a fiatal emberek csekély számával szemben tanúsított magaviselete önkénytelenül sokban emlékeztet a vadászoktól túlságosan letarolt erdők zsákmányra leső vadaira. Itt mindjárt gazdasági okát is adhatjuk az „erkölcsös” nők részéről az „erkölcstelenekkel” szemben sokszor nyilvánuló elkeseredésnek. Az „erkölcsös” nő zárt sorokban áll nővéreivel és nem adja oda magát, – egyetlen gazdasági javát – a míg érte cserébe törvényes házasságot és vele járó törvényesen biztosított, élethossziglan tartó eltartást nem szerez. Ha egyenlő számban volnának nők és férfiak, minden nőnek volna „kilátása”. De itt közbelép az „erkölcstelen” nő és ugyanazt a javát – mondjuk alárendeltebb minőségben – sokkal kisebb áron kínálja. E versenyzők mindegyike lenyomja a leányoknak kínálkozó eshetőségeket és csökkenti a férjes nők jövedelmét. Nem csoda, ha a maguk nemi értékét oly nagyrabecsülők elkeserednek ezen az értékleszállításon. Bennük körülbelül az a harag él, mely a szervezett munkást eltölti a szervezetlennel szemben.

A nőkben állandóan fentartjuk és tápláljuk az egyéni versengés kezdetleges erejét, a melynek helyében a társadalmi haladás hiába akarja fejleszteni a közös működést. És az anyákról a fiúkra is átöröklődik az egyéni elszigeteltség hajlama. Egy más körülmény a férfiaknál is ugyanezt az eredményt hozza létre. A nemi érdekek összekötött egyéni érvényesülést a férfiben a nőkre ható folyamatnak éppen ellenkezője mozdítja elő. A nő eltartást szerez, ha férjet kap. A férfi feleséget kap, ha eltartás szerez. A nő egyéni gazdasági érdeke megkívánja, hogy férjet szerezzen. A férfi egyéni nemi érdeke megkívánja, hogy gaz-

dasági nyereséget szerezzen. *A nő számára nemi funkciója gazdasági tevékenységgé lett. A férfi számára gazdasági tevékenysége nemi funkcióvá lett.* így zavarta meg a nemi versengés eleme természetes gazdasági versengésüket, a mely elkerülhetetlenül a közös termeléshez vezet, ha ez a teljesen elütő erő nem zavarja a fejlődést.

A férfiak versengése a nőért és a nő gondos választása: ez együtt a nemi kiválasztás, mely a faj emelkedését eredményezi. A mennyiben az emberi hím mindig magasabb és magasabb tevékenységnél szabadon versenyez társával és a nő a győztest választja, annyiban közvetlen előnyünk van a kiválasztásból. De óriási a különbség a nemi verseny és az érdekházasság között. Az elsőben a hím azzal győz, a mit cselekszik, a másikkban azzal, a mije van. Az utódokra átöröklött nagyobb cselekvési képesség a fajnak hasznára válik. De maga a birtok „tekintet nélkül a megszerzés módjára”, az egyénre, mint apára nem feltétlenül előnyös. Ha a férfi nemi előnyét fizető képességétől teszszük függővé, akkor a nemi versengés mérhetetlen erejét beleállítjuk a közgazdaság területébe, a mi nem csak arra izgatja az embereket a mi jó és helyes: nagyobb munkára és céltudatosabb törekvésre, hanem izgatja arra is, a mi felette káros: személyes nyereség hajhászására, eszközök meg nem válogatására. Ez a mi hatványozott kapzsiságunknak és telhetetlenségünknek az oka. A középkor lovagversenye, a melyet szende hölgyek jelenlétében, tiszteletükre rendeztek a vele járó emberi igazságtalanságokkal, fájdalomokkal és halállal bizonyára brutális sport volt, de mégis egészségesebb jelenség, mint mai igyekezetünk, hogy nemi viszonyaink fentartására összeharásoljuk mindazt, a mi kezünk ügyébe jut. A min-

den tisztességes férfi bensejében dúló harc, a között a mit „tenni akarna” és a mit „tennie kell”, a mire hajlama vonzza és a mit a „tűzhely érdekében” elvégezni kénytelen, ez az ő személyes része, a társadalmi érdek és az önmagáért és önmagának örülne,, ha csupán a hajlamát kielégítő munkát kellene végeznie, hü lenne eszményeihez és szívesen szenvedne igazságának megvédelmezéséért. Egy „Képzeld magad az ő helyébe” című szindarabban a megalkuvásra mindig kész tőkepénzes azt mondja ifjú nőtelen barátjának, a ki csodálkozik, hogy ő még abban is enged, a miben igaza van: „A házasság egeret csinál a férfiből.” A kicsapongó fiatal ember szenvedélyének kielégítésére sokszor becsületét és üzleti hírnevét teszi tönkre; de a házasembert törvényes feleségének igényei is sokszor ép így tönkreteszik. Annak a tudata, hogy a tehetetlen teremtés, kit táplálnia kell, tőle függ, nem fokozza bátorságát, hanem megadásra kényszeríti.

Az előző megkülönböztetést jól meg kell jegyeznünk.. A természetes nemi verseny a férfiban szunnyadó legjobb tehetségeket és tulajdonságokat váltja ki. A nő tetszésének kivívásáért, megnyeréséért mindenben egyénisége javát adja. De a mióta a nő gazdaságilag függ a férfitől, és ebből kifolyólag megvásárolható, már nem ugyanazt a hatást gyakorolja rá, hanem arra indítja őt, hogy ne maga *cselekedjék* mennél jobbat, tökéletesebbet, hanem minél többet *nyerjen*. A munka legalacsonyabb fokán, a hol erő kifejtés nélkül nincsen bevétel és a hol a munkás mindig, többet dolgozik, mint a mennyit megfizetnek neki, nem mutatkozik olyan kézzelfogható rossz hatás, mint a magasabb fokú munkánál, azon iparágakban és művészetben, a

melyekben a legértékesebb munka versenyen kívül áll, a hol a piaci ízléshez való alkalmazkodás a munka színvonalának csökkentését kívánja meg. A fiatal művész, vagy költő, vagy tudományos 'kutató magáért, a munkáért dolgozik: művészetért, tudományért és így a társadalom legértékesebb javaiért. De a házasság művész és bűvár haszonért kénytelen dolgozni. Azok számára kell dolgoznia, a kik munkáját megfizetik és a kik fizetnek, bizony nem azok, a kik emelik és előre tolják a haladás szekerét. Érdekközösség könnyen állhat fenn olyanok között, a kik önzetlenül dolgoznak a közjóért; de mihelyt nemi viszony lép közbe, a solidaritás felbomlik és a nemi viszonyban egymáshoz kötöttek apró csoportjaira oszlik az emberek tömege, ezeknek érdekeit képviseli akárkinek vagy mindenkinek rovására is.

A nemi befolyásnak a faj társadalmi, működésére gyakorolt rossz hatását fejezi ki a nép egy durva közmondása, mely szerint: „Minden gonoszság a nőtől ered.”

Ha a férfi dolga rosszul megy, ha reményei meg hiúsulnak, ha becsvágya elszunnyad, a közvélemény szerint: „Keresd az asszonyt.” Nem hiába sóhajtoznak a jó barátok, ha egy férfi házassodik, különösen, ha genialis a férfi. A világnak ez a felfogása fenmarad, párhuzamosan a nő nemesítő hatásáról vallott felfogással. A világnak teljesen igaza van. Mind a két ítélet helyes. A nőnek, a ki a társadalmat nemi vagy önálló gazdasági viszonya által befolyásolja: nemesítő hatása van. De a társadalmat a két viszony természetellenes kapcsolatával befolyásoló nő tényleg igen rossz hatást gyakorol.

Miután láttuk, milyen rossz hatással van a házasság a társadalom gazdasági viszonyaira és a társadalom gaz-

dasági helyzete a házasságra, látván, hogy a családját odaadóan szolgáló ember milyen keveset tehet a társadalom szolgálatában és a társadalmat odaadóan szolgáló milyen keveset a családjáért, miután a cölibátus alapján álló intézmények eredményes kollektivizmusát láttuk, mulatságos eredményképpen kisütöttük, hogy kollektivizmus csak a cölibátus alapján fejlődhetik s hogy ezért a kollektivizmus ellen kell küzdenünk. Ezért lát a közfelfogás a socialistikus teóriákban családelenes hajlamot. A mint látjuk, hogy a házasság kivon bennünket a kollektív tevékenységből, úgy hiszszük, hogy a kollektivizmus elvon majd bennünket a házasságtól, „aláássa az otthont,” „megtámadja a család gyökereit.”

Ha meg tudjuk érteni, hogy tiszta, tartós, monogam nemi viszony megvesztegetés és megvásárlás nélkül is létezhetik, a gazdasági függés bilincsei nélkül és hogy az ilyen nemi viszonyban élő férfiak és nők tetszésük szerint köthetnek gazdasági szerződést másokkal, nem tekintjük majd többé természetellens áldozatnak a társadalmi munka iránti odaadást és a kollektivizmus haladásától sem fázunk többé.

Azonkívül, hogy a társadalom gazdasági haladásának növekvő kollektivizmusával szemben ezt a kezdetleges individualizmust tartjuk fenn és az ipari verseny területére szabadítjuk a nemi küzdelmet, meg kell állapítanunk, hogy a nemi-gazdasági viszony a társadalmi fejlődésre egy másik rász befolyás is gyakorol. Ezt a befolyást a nő, mint olyan fogyasztó gyakorolja, a ki maga nem termel.

Az emberi faj ipari evolúciójában a különböző funkcióknak a társadalom szerves életét alkotó gyönyörű és

finom összetételében azt látjuk, hogy a termelés és a fogyasztás karöltve jár; a termelés előljár. Nem lehet olyasmit fogyasztani, a mi termelve nincsen. Gazdasági termelés természetes kifejezése az emberi erőnek – nem a nemi erőnek, hanem a faj-erőnek – öntudatlan működése a társadalmi szervezetnek. Az ember legtermészetesebb ösztönei alkotásra készítetnek. Az alkotó ösztön, a vágy, hogy valamit teremtsen, hogy belső gondolatoknak látható kifejezést adjon, magáért az alkotásért és nem annak értékéért: ez az emberiségnek faji saját-sága. „Rajzolnom *kell*” kiáltja a gyermek, a mikor ceruzát kér. „Enni akarok”. Ennie tehát nem „kell”, rajzolni azonban igen. Nem az keresi jobban, hogy magába fogadjon valamit, hanem, hogy magából adjon valamit. Rendesen azt „kell tennie”, a mit maga körül lát: pogácsát csinál, vagy forgácsot, a szerint, hogy mit csinálnak környezetében mások. A pogácsát megeheti, a forgácsot nem, de azért szívesen csinálja mind a kettőt. A termelésnek természetes folyamatát a fogyasztás természetes folyamata követi, a mennyire lehetséges. De nem a fogyasztás a főcél, nem ez a kényszerítő ok. E társadalmi alaptörvény természetes hatása alatt azok a művészetek és iparok fejlődnek, melyek gyakorlásán alapszik emberi életünk, és a melyeknek termékeiből élünk. így a társadalom saját testében fejleszti a társadalmi szerkezet bonyolult gépezetét; és e tekintetben ép oly természetesen működünk, mint pl. a mirigyek, ha minden egyéb körülmény megegyezik.

Csakhogy a többi körülmény nem egyezik meg. Az emberi faj felétől megtagadjuk a szabad termelést, alkotást; emberi alkotó erejét nemi erejének terére szorítjuk.

Alkotó készségét csak az egyes személyek számára készí- tendő ruha, vagy táplálék előállításával járó állandó, testi szolgálat alacsony színvonalán érvényesítheti. Társadalmi szolgálatot nem tehet. De a míg termelő képessége meg- akadt, addig fogyasztó képessége szertelenül nőtt a nem maga szerzett javak bírása által, melyekkel a férfi elhal- mozta. A nőnek először megtiltották, hogy a szabad termelésben részt vegyen, másodsor termelése fogyasztásá- val nincsen arányban. Megtiltják neki, hogy maga ál- lítson elő valamit és bátorítják, hogy a kész javakat fo- gadja el. Az ő működése nem alkotó erejének eredménye, munkáját nem azért végzi, mert belső ösztön kényszeríti, rá s ez a munka nem is képezi jövedelmének mértékét. Bizonyosan megvan benne a fogyasztás természetes kíván- sága; és a kívánságnak más gátja nincs, mint a férj tehe- tössége és akarata.

Így a nem termelő, de fogyasztó nők óriási osztályát nehezen és fáradtsággal fejlesztettük és gondosan fentar- tottuk magunk közt. Ez az osztály az emberiségnek egyik fele, a mely egyúttal a másik felének anyja is. Az emberi faj összességébe beleoltottuk a fogyasztás szokását és kí- vánságát, mint önálló jelenséget, a mely független az őt természetesen megelőző és kísérő termelési folyamattól. Táplálékot fogyasztani, ruhákat fogyasztani, házakat és bú- tort és díszet és ékszert és mulatságot fogyasztani, elfogadni és elfogadni és örökké elfogadni – ha erényesek, *egy* férfitől, ha erkölcstelenek, *több* férfitől, de mindig csak elfogadni és cserébe mást nem adni, mint nőiességüket, ez a fajunk anyáira erőszakolt állapot. Nem csoda hát, ha férfiak szer- telenek egyéni érdekeik üzleti kielégítésében. Nem csoda, hogy az emberek leghőbb vágya annyit elérni, a mennyit

bármilyen úton-módon lehet és a lehető legkevesebb ellenszolgáltatásért. Nem csoda végül, hogy a szerelem dicsősége és gyengédsége csak üres szó; itt-ott különös és gyönyörű kivétel, a mit ritkaság gyanánt csodálunk.

A túlságos férfias erőnek azon durva kíméletlensége, melylyel a gazdasági életben mint valami harctéren küzd és a nőies erőnek természetellenes irányú szertelen fejlődése nem mutatja az emberiség ipari evolúciójánál felmerült különös jelességeket. A női tevékenységnek a személyes szükségletekhez való kapcsolása és az úgynevezett „női kötelességek” túlbecsülésében nyilvánuló túlságosan kifejtett nemi természet azt eredményezték, hogy a nőben az egyénekhez és szükségleteikhez való túlságos alkalmazkodás alakult ki. Ez az alkalmazkodás nem magasabb természetek megértésében és fejlesztésében nyilvánul, hanem a testi ízlés, a testi élvezetek túlságos figyelembevételében. A fajerő mind hatalmasabb áráját mindig csak a kezdetleges ősi csatornába vezető feleség és anya szüntelen és felgyülemlett erélylyel, állandóan csak családjáé testi szükségleteit szolgálja. A családnak ez persze nagyon tetszik. De ez a faj egyéneit a táplálék, ruhák és ékszerek fontosságának túlzott megbecsülésére vezeti és kizárja helyes használatuknak és annak az értéknek felismerését, melyet azok az összességre tett hatásuk folytán képviselnek. Előmozdítja a személyes önzést.

Ismételjük: a nők, kiket a szabad termelésből kizártak, kik a könnyen elhasznált javakban rejlő munkát megbecsülni nem tudják és kiket főképen fizikai élvezetet okozó dolgok fogyasztására szoktattak: piacot teremtenek a dísznek és piperének, minden elpuhító luxusnak és enerváló feleslegnek és olyan hamis és szeszélyes

változatosságot parancsolnak, mely az igazi ipart, az igazi művészetet mélyen lealacsonyítja. Mint a korlátlan fogyasztás papnőinek, gazdasági befolyásuk reakcionárius és káros. A felesleges termelés folyamában, mely gazdasági erőnket, hiába nyeli el – a férfiak ereje kiömlik, mint víz a homokba – sok, nagyon sok függ e hamis vásár megteremtésétől és fentartásától, ettől a csatornától, melyben az emberi munka, mint az örvényben, elvész. A nő hamis gazdasági helyzete károsan hat vissza az iparra, a művészetre, a tudományra, a búvárkodásra és a haladásra. A nemi-gazdasági viszony a kezdetleges individualizmus ösztönét fentartja bennünk, holott azt már régen túl kellett volna haladnunk. Gazdasági viszonyainknak nemi jelleget ad és nemi viszonyainknak üzleti jelleget. És a gazdasági piacra gyakorolt hatásával, a túlsexuális nő oktalan és szüntelen keresletével zavarja és rossz mederbe tereli a világ gazdasági fejlődését.

VII.

Közös érdek és közös öntudat. – A szeretet fejlődése. – Az apa anyai kötelességet teljesít. – A férfias és a nőies tulajdonságok egyesülése. – A nő nemi fejlődésének hatása. – A nő alárendeltsége nem volt hiábavaló áldozat. – Itt a változás ideje. – Társadalmi öntudat. – A jelenlegi viszonyok veszedelme. – Szébb jövő. – Függetlenség és szabadság.

Egy ilyen régen megállapított, ennyire általánosan elterjedt és olyan állandó állapot, mint az emberi faj nemi-gazdasági viszonya, nem fukarkodhatott volna a társadalom evolúciójának folyásába és bizonyára nem maradhatott volna fenn, ha természetes oka – és előnye nincsen. Az egyéni akarat legerőszakosabb nyomása sem tarthat fenn állandóan olyan állapotokat, a melyek a társadalmat feltétlenül károsítják. Egyházi és állami és társadalmi berendezések az emberiség saját növekedésével fejlődnek és változnak; ha a továbbfejlődésük ideje elérkezett, semmiképen sem gátolhatjuk azokat. A nemi-gazdasági viszony valamikor hasznára vált a társadalomnak. De most már nem előnyös többé a társadalomra és létre kellett jönnie a „nőmozgalomnak”. Ez a viszony szemünk láttára változik évről-évre, napról-napra, bármily erős is a hagyományos ellenkezés. E munka fejtegetéseinek nem lehet célja, hogy ezt a változást megjósolja és ajánlja; hiszen itt van, meg van, a társadalom

evolúciójának ereje alatt már el is foglalja helyét. Nekünk csak azzal kell tisztába jönnünk, hogy az amúgy is hiábavaló, de a haladást mégis hátráltató ellenszegüléstől el kell állanunk.

Az emberi faj e sajátságos jelenségének eredeti szükségességét mélyen, a társadalmi élet őserőiben kell keresnünk. Az egyéni szervezet fejlődéséhez szükséges viszonyok a társadalmi szervezet magasabb fejlődésére már nem hatottak előnyösen. Társadalmi együttműködés először is közös érdeket igényel és azután közös öntudatot. A magukban álló sejteknek közös érdeke volt, hogy táplálékukat könnyebben szerezzék meg és a közös érdek hatása alatt közelebbi viszonyban egyesültek. A mikor ez a viszony létesült, együttlétük egységgé lett; egy egészet alkottak, egy különálló, öntudatos életű dolgot. Ugyanez áll a legmagasabb szervezetek legtökéletesebb fejlődésére nézve is. Csak közös érdeket szolgálhat a közös tevékenység; hogy miképpen szolgálhatjuk legjobban a közös érdeket, azt csakis a közös öntudat ismerheti fel. Ha a testünk szövét alkotó sejtek táplálék hiányában összezsugorodnak, ha a különböző szervek tétlenek és izgatottan követelik természetes tevékenységük kifejtését, az ember nem mondja, „sejtjeimnek megtöltésre van szükségük”, vagy „szerveimnek működniük kell”, hanem azt mondja: „én éhes vagyok.” És ez az „én”, az egész működést igazgató személyes akarat, a táplálék megszerzésén munkálkodik. A társadalmi fejlődés alapját ez a közös érdek képezi. A társadalom szervezettsége előnyös az egyénre nézve; ezért bele is illeszkedik ebbe. Ismételjük; az ilyen viszony közös felismerést igényel, a mely a közös tevékenységet lehetővé teszi; és a társadalmi fejlődés útján véges végig

megfigyelhetjük, mint kísérő jelenséget, a társadalmi öntudat állandó terjedését. A nyelv legerjedtebb közös eszközünk vele teremtettük meg az irodalmat, a mely csak megőrzött beszéd. Az agy az a társadalmi szerv, mely a kölcsönös megértést közvetíti. Rajta megy keresztül a gondolat árja, mely együttes munkára képesít bennünket. A mennyire agyunk megérett a közösség gondolatának helyes felfogására, annyira tudjuk egymást megérteni; *és azért a társadalom szabad fejlődése megköveteli a közös nevelést.*

Már ennek a folyamatnak letelején, mikor az emberi állat még állat volt, felmerült az addig magukban élő lényekre nézve a közösség érzésének kényszerítő szüksége. Az első természetes lépést e cél felé az anya és gyermek közötti viszonyban találjuk. A hol az újszülött az anyától függ, a hol egyik különálló test funkcióinak szüksége van egy másik különálló test szolgálataira, ott megvan az egyének közös érdekei közt az első kapocs, az egymásra utaltság; ez magával hozza a legfontosabb ösztönt, a mely a két személyiséget együtt tartja. Ezt az ösztönt szeretetnek nevezzük. A gyermeknek szüksége van az anyatejre. Az anyatej a gyermek érdekében képződik. Ezért régen megszületett már az anya és a gyermek közötti szeretet, a mikor az apaság még nem volt több egy pillanatnyi véletlennél. De az anya és a gyermek közös öntudata, kölcsönös vonzódása itt teljesen megakadt. Terjedelmére nézve a legközelebbi viszony korlátai közé szorult; tartamára nézve pedig a gyermekorra szorítkozott.

Az emberiség közös érdekeit a faj tehetségeivel kell szolgálni, nem pedig csupán a nő nemi funkcióival, vagy az anyának a gyermeke iránti kötelességek teljesítésével.

A mikor a férfi lassan, de állandóan korlátozta a női nem szabadságát s lassankint gazdaságilag teljesen függővé tette: egyúttal átvette az eltartó szerepét azokkal a teremtésekkel szemben, a kik az ő erőszakoskodása folytán nem gondoskodhattak többé maguk a saját fentartásukról. Ez által nemcsak a nő szükségleteinek megszerzésére kényszerült, hanem a kellemetlen anyai szolgálatokat is magának kellett végeznie. Valami hímánya-féle lett és maradt azóta is, a milyen furcsaságot a szerves világban nem találunk többé. A most már nemcsak anya és gyermek, hanem apa, anya és gyermek között fenálló közös érdekből kicsirázott egy szélesebb körű közös tudat. És minthogy az apa a gyermeket nem szolgálta nemi funkciókkal, hanem faji funkciókkal, ez a szolgálat aránytalanul nagyobb fejlődésre és hosszabb tartamra volt alkalmas, mint a milyent az anyai szolgálat egymagában valaha elérhetett volna. Az anyai ösztön erejének köszöni a világ a szeretet és az emberi alkotóképesség keletkezését. Az anyák mindenkor gyermekeik javát szolgálták és ez a szüntelenül működő vágy hajtotta őket azoknak a kézügyességeknek és művészeteknek a kezdeményezésére, a melyek hosszú gyakorlás után mai iparunk és művészetünk fejlettségéig jutottak. Míg a hímnemű ősember még csak férfias romboló erejét juttatta kifejezésre, vadászatban és halászatban, addig a nőben már kifejlődött a conserváló, fentartó, nőies erő. A nő összegyűjtötte és megőrizte gyermeke számára a táplálékot, a mint a sejtszóra ösztönszerűen gyűjti és megőrzi a táplálékot. A mint az anya a maga testében őrzi, óvja, melengeti születése előtt a gyermeket, úgy takarja később ruhával, épít neki hajlékot. Az anyai ösztönök külső megnyilatkozásaiból

ered termelőképességünk forrása, a társadalmi élet fő-
 áradata.

De emberi életünk csak akkor tért a fajfejlődés helyes irányába, mikor az anyai ösztönök óriási ereje más erőkkel egyesült s velük együtt működhetett, a mikor korlátozta a férfiak kíméletlen versenyéből folyó, vad erők romboló hatását. Ez volt a cél, a melyért az anyai erők szabad kifejtését a nőben elnyomtuk és a férfiban juttattuk korlátlan kifejezésre. A két erő egyesült és megnyilatkozásuknak aktív tényezője a férfi lett.

Ebben a természetnek egy csendes, komoly csodája nyilvánult; olyan gyönyörű csoda, mint mikor a méhet teremtette, a mely gyanútlanul és mohó étvágygyal röpköd virágról-virágra abban a hiszemben, hogy csak a maga táplálékát szerzi meg s nem tudja, hogy ő közvetíti számtalan virág megtermékenyítését. A méh talán rossz néven venné, ha tudná, milyen szolgálatot teljesít és hogy az ő táplálkozása csupán arra való, hogy e szolgálatot teljesítse.

A nő alárendeltsége a férfit óriási mértékben anyaiassá tette. Az anyaiasság kötelékeiben olyan új tevékenységek, kifejtésére kényszerült, melyeket a férfias erő egymagában, sohasem végezhetett volna. Megtanult szeretni és nemcsak önmagáról, hanem másról is gondoskodni.

Megtanult dolgozni, szolgálni és emberségesnek lenni. A hatalmasan túlfajlett nemi szenvedély az emberi fajt a haladás hosszú meredek útjára vezette minden akadályon keresztül, minden veszedelmen át. Magával vitte a betegség és bűn elválaszthatatlan kíséretét, mind feljebb és feljebb, a míg végre minden akadályt leküzdve, a fej-

lődés olyan fokát érte el, a melyen megtaláljuk az emberi szolidaritás és emberi szeretet felé vivő jobb utat.

Saját vágyai és a kielégítésükből származó rossz melléktünetek ellenére is a férfiak határozottan anyai vonások honosodtak meg; és így lehettek mind a ketten, a férfi is meg a nő is: emberi lényekké. Igen fontos lépés volt ez fajunk haladásában; egy határozott cél kitűnően szolgáló eszköz. Nem rendkívüli anyai áldozatot kell benne látnunk, hanem az atyai áldozatkészségnek egy új mód-szerét, melyet az emberi faj hímeme öntudatlanul magára erőszakolt. A hímnem természetes romboló hajlamai fokokként alárendeltettek a nő nem konzerváló hajlamainak, még pedig oly kézzelfoghatóan, hogy az egész történelmen át világosan megfigyelhetjük a folyamatot. A nőies ösztönök és szokások a természetes kiválasztás és a szakadatlan gyakorlás útján belenevelődtek a férfi természetébe. A nő egyénileg a férfitől függő gazdasági helyzetbe jutott. A tehetetlen rabszolgaság állapotában volt. Kimondhatatlan igazságtalansággal és kegyetlenséggel bántak vele. De a természet folyamata zavartalanul halad előre ilyen tünetek közt is. Két állat nemi ösztönének egymással ellenkező irányát a győzedelmes faj hasznos erejévé egyesíteni nehéz folyamat volt, de ez nem baj. *Fontos volt és sikerült.* Ennek a tudata véget vethetne már azoknak a keserű érzéseknek, melyek az utolsó században a két nem közt kifejlődtek. A milyen helyes a nő helyzetében manapság végbemenő változás, a múltat már nem kellene bántania, nem szegyenkeznie és az eltűnt igazságtalanságra nem kellene keserűséggel gondolnia. A nőnem eredeti fölényének teljes tudatában és időleges alávetésének sociológiai szükségét felismerve, mást nem kellene éreznie, mint mély

és jóleső büszkeséget a felett, hogy évezredekén át türelmesen tudott szenvedni és arra várni, hogy a férfiben lassan kifejlődjék a teljes faji egyenlőség. Türelemmel győzte: a várást és győzte a szenvedést.

Most azonban legfőbb ideje, hogy a nő tisztába jöjjön valódi helyzetével, az eredetivel és örökkétartóval és hogy felismerje, mily keveset változtatott rajta ez a hosszú időszak. A fajra nézve nem volt jó, hogy minden konserváló ténykedés teljesen a nőnemre volt bízva, a hímnem pedig nem volt már egyéb, mint a szaporodásnak időközönként szükséges eszköze. Nagysága, ereje és vakmerősége – az egyes állat fentartása szempontjából bámulatraméltó tulajdonságok – nem voltak nagyon alkalmasak az emberi faj; fejlesztésére. Az együttműködés képességére volt szükségünk – az egyesülés könnyedségére és inkább az alkotás és megőrzés, mint a támadás és rombolás szolgálatában álló erőkre. Ezek pedig nőies tulajdonságok voltak. Csak a saját természetét követve, a férfi sohasem nyilváníthatott volna olyan vonásokat, a milyenekkel nem rendelkezett. De mikor, mint a nő ura trónra került és mint ugyanannak szolgája hozzá volt láncolva, a funkciók e furcsa összetételéből folyó kényszer súlyos nyomása alatt megszerezte ezeket a vonásokat is. Eredetileg a kettő különböző irányban működött: az egyik tékozolt és rombolt, a másik felépített és gyűjtött. Az egyik az életnek mély, állandó, hatalmas folyama volt, a másik élénk, változó tényező, a mely ugyan bővítette és változatossá tette az életet, de inkább csak alárendelt minőségben és nem uralkodó szerepben. Hiszen mindenkor léteztek és mindenkor léteznek fajok, a melyek hímnem nélkül szaporodnak: hermaphroditák és kettéválás útján szaporodók.

A mint a fajok evolúciója előrehaladt, a hímnemnél a kísérletek hosszú sorozatát figyelhetjük meg; előbb apró, mulandó, alárendelt létformák, a melyek fokonként emelkednek a nőnimmel mind teljesebb egyenlőségekre. A rovarok némely alacsonyabb fajtájánál még most is teljesen alárendelt fejletlen hímekeket találunk, némely fajnál egyáltalában nem létezik hím; a létezőknek pedig más rendeltetésük nincsen, mint hogy a szaporodást közvetítsék. A legáltalánosabban ismert példát a ménéknél látjuk, a hol a herék funkciójuk teljesítése után meghalnak, vagy az erősebb anyaméhek áldozataivá lesznek. A közönséges pici hím pókot, félénken teljesített főfeladatának elvégzése után párja, a nőstény megeszi. A nőstény pók szövö a díszes hálót, ő fogdossa állandóan a legyeket. A hím főképen csak termékenyítő eszköz. A rózsabokrainkat ellepő apró zöld levéltetvek kettéválás útján szaporodnak, a míg a körülmények kedveznek, azaz, a míg meleg az idő és elég táplálékot tudnak találni; de ha a körülmények rosszra fordulnak, hímnemű lények is fejlődnek és a szaporodás dualisztikus módon folyik.

Ezeknél az alacsonyabb fajoknál a nőstény az élet két nagy működésére: az önfentartásra és a fajfentartásra sokkal jobban fel van szerelve, mint a hím és többnyire ennek terheit is viseli. A hímfunkciójának szüksége rövid tartalmú és teljesen elenyészik a nőstény fajszoigálatának hosszú tartalma mellett: a míg magában érleli utódait és születésük után megszerzi számukra, a mi szükséges. A fajfentartása majdnem kizárólag nőies funkció volt, néha teljesen az. De a fajra nézve jobbnak bizonyult, hogy egy helyett két magasan fejlett szülő gondolja a gyermekeket, Ezért lassan kifejlődött a nemi egyenlőség, nemcsak annyi-

ban, a mennyiben a hím elemnek a szaporodásra vonatkozó fontossága emelkedett, hanem az oly soká csak a szaporodás eszközeül szolgált hímnem fajtulajdonságainak fejlődésével. E folyamat utolsó lépése volt a *genus homo* hím lényének a női lénnyel való teljes faji egyenlőségre jutása és ezzel járt a nőnem ideiglenes alárendeltsége. A nők úgy fizikai, mint pszichikai hajlamaikat átültették a hímnem szervezetébe. A férfi lett a világ dolgos, munkás anyja. Szükség volt a nemi-gazdasági viszonyra, a mely a férfi lényét emelte, mélyítette és gyengédebbé, nőiesebbé tette. Ha a nőnem megtartotta volna teljes egyéni szabadságát, akkor a hímnem felett fölényt gyakorolt volna és mindkét nem az eredeti színvonalon marad. Minthogy a nőkben nem volt meg oly nagy mértékben a változatosságra irányuló hajlam, a mely a hímnemet jellemezte, fontos volt, hogy a férfias erély romboló ereje a női erély alkotó és fentartó erejével egyesüljön. A mikor a rombolásra és változásra hajló férfi-erő az új kényszer hatása alatt alkotott munkáért küzdött és ily munkában fáradt, ez a munka jobban fejlődött és változatosabbá lett, mintha állandóan csak női kezek végezték volna. A nő kifogyhatatlan munkabírása, türelme, munkaszeretete, az az ösztöne, hogy adjon, örökké a munka kezdetleges fokán tartotta volna. A férfit az akadályok türelmetlenné tették, nem szeretett dolgozni, többet iparkodott kapni, mint adni, feladatait ezer külön szakmára forgácsolta szét és számtalan utat talált fel munkája megkönnyítésére.

A női funkciók teljesítésére kényszerült férfierő fejlesztette iparunkat a fejlettség mai fokára. A nő gazdasági függősége nélkül a férfi még most is vadász, halász,

gyilkos, romboló lenne, a nő pedig minden változás vagy haladás nélkül „szorgalmas anya” maradt volna.

Alárendelt helyzetében, a legnagyobb bajok mellett is, börtönének erős falain keresztül is a nő saját alkotó erejének eszközévé tette a férfit és a világ felépítésének rugója volt. Minthogy a férfinak csak egyéni hajlamai voltak és ereje teljesen a nemi vonzás szolgálatában állott, az egyesülésnek éppen erre, a nemi tulajdonságokat túlzott kifejezésre juttató formájára volt szükség, hogy a férfit kötelességei teljesítésére bírja. A minden törvény által korlátozott nő úgy hatott a társadalom egyetlen szabad tényezőjére, a férfire, mint a rugó. Az ő erős befolyás alatt hegyeket mozdított el a férfi. Az egész világ látta ezt és mindenkor bámulva, csodálva mondogattuk: „A szerelem, a szerelem, a szerelem hajtja a világ kerekét.” És tényleg úgy volt, vagy legalább a férfit kergette a világ körül a harc és győzelem, a munka és küzdelem útjára. És minden szerető férfi, a ki azt mondja „Tied vagyok, tied az életem, rendelkezél velem,” elismeri és tiszteli ezt a hatalmat.

Ennyire haladt az emberi fejlődés a férfiak részén a férfias energia erejénél fogva, a nemi izgalomtól hajtva és a felgyülemlett, eltitkolt női erély nyomása alatt. A nők nyugodtan végig élhették alárendeltségük időszakát a világ meghódítása és a férfinak civilizált emberré fejlesztése érdekében. Ennek a folyamatnak halálos kinszenvedéseivel, a szégyennek, gyalázatnak, kegyetlenségnek e hosszú, sötét idejével szemben a nőknek meg kell gondolniok, hogy itt vannak, megvannak, nem pusztultak el és hála az átörökös áldásainak, nem csenevésztek el annyira, hogy néhány felszabadult generáció után a helyzet magaslatán ne állhatnának. Ha a rabszolgaság és becstelenség, a kínzás

és szenvedés, a kegyetlen igazságtalanság és a lassú, fojtó elnyomatás idejét túlságosan hosszúnak találják a nők, emlékezzenek csak a geológiai időkre, arra a millió, meg millió évre, a mikor a gyenge, törpe, élősdű hím a létért küzdött, mialatt nemi célra vagy felhasználták vagy nem használták, mint valami csak félig elismert gyógyszert. A feleségek és ágyasok melyik csoportja volt valaha olyan szégyenletes helyzetben, mint ama fajok hímei, a melyek nőstényei a feles számú férjeket gondosan magukkal cipelik pikkelyek között, nehogy egyet vagy kettőt elveszítsenek! A vénülő asszonyok milyen elhanyagolását hasonlíthatjuk össze a kizárt, agyonszurkált, kiéheztetett, viaszba falazott, tisztán nemi funkciójáért megtúrt, de még arra sem feltétlenül szükséges herémén észrevétlen és méltatlan halálával! Melyik „Kékszakállú” história, melyik keleti király-asszony gyilkossága versenyezhet azzal a kegyetlen vérengzéssel, melynek áldozata a szerencsétlen kis hímpók, a mely társának a lakodalom után „dejeuner dinatoire-ul” szolgál! Az emberiség történelmében végig nem találjuk a nő elnyomatásának egyetlen oly kegyetlen példáját sem, mint a milyen az alacsonyabb rendű fajok hímeinek gyökeres elpusztítása. A nőnem uralkodott a szerves világ létezésének leghosszabb szakában. Hogy a mi fajunk női a faj kifejlődésének korábbi szakában alárendelt és elnyomott helyzetbe jutottak, a fajra nézve olyan mérhetetlen haszonnal, oly gyönyörű és nemes eredménnyel járt, hogy azok a nők, a kik hatását ismerik, sohasem említik majd áldozatukat, sőt nem is gondolnak majd rá. Az emberi élet kialakulásáért eltűrhetette a maga fejlődésének feltartóztatását; és vad társának szabad és nemes emberré való fejlődéseért, szeretett fia emberi lelkének felébresztéseért állhatatos, gyengéd, szerető

szolgálatkészséggel nemcsak ezt az áldozatot, hanem sokkal nagyobbat is hozott volna, mosolyogva, szívesen, örömmel és az egész emberiség javára, a férfi kedvéért.

És most, mikor a nagy megpróbáltatásnak vége, a mikor elérkezett az idő, midőn alárendeltsége már nem szolgál sem a hímnem, sem a világ előnyére, most a mikor a nő lassan megint személyes megnyilvánuláshoz a fajtevékenység teljes szabadságának boldogságához jutott, a mikor hatalmát már közvetlenül is érvényesítheti, nemcsak elbújva a szín mögött: e felséges újjászületéshez méltatlan volna, ha a szenvedett kínokat, fájdalmakat felróná.

Látnunk kell tehát, hogy a nő faji fejlődésének meggátlása és nemi fejlődésének túlzott mértéke a maga után vont eredményekkel kárára volt az egyének és a társadalomnak; el kell továbbá ismernünk, hogy túlságosan kifejlett anyaságunk sehogysem előnye az emberiségnek, de ezzel szemben igaz marad, hogy a nemi-gazdasági viszony, melynek eredményeképpen a fokozott nemi erélytől ösztökélt hímnem egymaga emelte a tökéletesség felé az emberi életet sokféle tünetében, jó hatással volt mind az egyénekre, mind a társadalomra. E viszonynak köszönhető, hogy a férfi is beleélte magát a női tevékenységek körébe: ennek köszönhető azoknak a tulajdonságoknak az egyesülése, a melyek civilizációnk mai fokára juttattak; a férfiakban a harcképesség nemesebb formáinak fejlesztése; a hímnemnek az anyai funkciók átvétele által fokozott alkotó-termelő képessége. És közvetve az anyaság javára szolgált mindez, bár magát az anyát korlátozták anyai szolgálatainak közvetlen fejlesztésében, s ő inkább a férfiak tette serkentésével, mint bármilyen saját

tevékenységével szolgálta a fajt. A gyermek végeredményben sokkal többet nyert az apa anyai szolgálataival, mint a mennyit nyerhetett volna, ha csak az anya maga szolgálta volna.

Mindez azonban csak a múltra nézve áll, csak a múltra nézve igaz. És sokan, kiket őszinte beismerésünk meggyőz, talán azt kérdezik, ha olyan világos, hogy a nő alárendeltsége annyira hasznos volt, és a rossz befolyású, szörnyűséges nemi-gazdasági viszony végeredményében mindamellet a faj előnyére szolgált, ugyan miért látjuk elérkezettnek a változás idejét? Mindenek előtt mert magunk is megváltoztunk. A társadalmi fejlődést nem új eszmék hirdetői és nem a könyvírók idézik elő. A mikor Rousseau az egyenlőségről írt, a szabad Franciaország küszöbön állt, – az idők szelleme hatotta át az emberi elméket; és a kiknek volt fülük, hogy halljanak, meghallották és akiknek volt tolluk, hogy írjanak, írtak. Az emberkereskedés a rabszolgaság természetes vége felé közeledvén, felkeltette Garrisont és Phillipst és Harriet Beecher Stowet. Nem ők csinálták a mozgalmat, hanem a természetes szükségszerűségnek ők lettek a szócsövei. *A nők gazdasági függősége végét járja, mert a fajra nézve haszna, előnye megszűnik.* Az emberek egymás közötti viszonya olyan fokra jutott, a melyen a társadalmi kötelességek ereje szembeszáll a nemi kötelességgel, ezzel az egyetlen köteléssel, melyet a társadalom olyan hosszú időn át elismert. Az emberiség közös öntudata, a társadalmi szükségletek és társadalmi kötelességek tudata fölébredt a férfiben is, a nőben is. Elérkezett az idő, a mikor a nemi ösztönöknél mélyebb és szélesebb körű ösztönök szolgálatára érettek vagyunk:

a társadalmi ösztönök eléggé megerősödtek: végre teljes kielégítésükhöz láthattunk. Ezt mutatja az a kettős harc, a mely ma az egész világon folyik: a nemi és a gazdasági, a „nőmozgalom” és a „munkásmozgalom”. Egyiknek sem egészen helyes az elnevezése. Mind a kettő osztálykérdésnek minősíti azt, a mi tulajdonképen *társadalmi kérdés*, egy minden emberi érdeket magába foglaló kérdés. De természetesen a nők maguk legjobban érzik helyzetük növekvően kínos voltát, tarthatatlanságát. Ok személyenkint fellázadnak ellene és azt hiszik, hogy a győzelemnek ők látják legnagyobb hasznát. Hasonlóképen a „munkásosztály” is, minthogy legjobban érzi helyzetének tarthatatlanságát, ugyanilyen meggyőződéssel lázad fel ellene. Sociológiai szempontból ezek a körülmények, mik sokak előtt olyan kínosaknak és vészeseknek tetszenek, csak egyet jelentenek: a társadalmi öntudat ébredését és fejlődését. A társadalmi szervezkedés haladásával párhuzamosan az individualizáció is megfelelő fokra fejlődött, még pedig oly mértékben, hogy végre már a nőket, a tanulatlan munkások legalacsonyabb rétegét is elérte. Az individualizációnak e magasabb foka olyan határozott személyes öntudatot jelent, a mely a körülmények addig alig érzett helytelenségének felismerésére vezet. Az egyéni öntudat e magasabbra fejlődésével jár, sőt annak részét képezi a társadalmi öntudat közösségének megfelelő növekedése. Túlnőttünk közvetlen környezetünk, ápolásán és megtudjuk már osztani a közösség gondjait, bajait.

A nőmozgalom nemcsak a nők nagyobb személyes, öntudatából ered, nemcsak az igazságtalanság elleni fellázadás izgató érzéséből indul ki, hanem a nők egymás iránti mély sympathiáján alapul. Közös mozgalmuk

egy közös baj felismerésén és egy közös jó keresésén alapul. Ez áll a munkás mozgalomra nézve is. A mai munkás nemcsak jobban nevelt, műveltebb és magasabban fejlett egyén, mint a régi idők együgyű parasztja, hanem erősebb egyéni öntudatával megjött az a társadalmi öntudata is, a mely nélkül egy osztály sem javíthat a helyzetén. A nemi-gazdasági viszony jellemző vonásai addig fejlődtek, a míg maguk lehetlenné nem tették e viszony további fentartását. A gazdasági életben a túlzott férfiasság vad versengése és kezdetleges individualizmusa a túlzott nőiesség rendetlen és korlátlan fogyasztóképessége és korlátozó konzervatizmusa olyan fokra jutott, hogy most már sokkal több rosszat, mint jót eredményeznek.

A modern nő mindjobban fejlődő specializációja, melyet a szüntelenül specializálódó férfitől örökölt, lázadásra ösztökéli tökéletesbedett faji tulajdonságait a tisztán nemi viszonyra szorított kezdetleges korlátozás ellen. Az alkotási vágy, – ez a megkülönböztető emberi tulajdonság – tovább nem elégszik meg a mostani állapottal, a mely csak az utánzást engedi meg. A társadalmi evolúció mai fokán, a nőkre nézve mind nehezebb és kínosabb gazdasági függőségük elviselése és ezért mind többen szabadulnak tőle. Ez nem azt jelenti, hogy egy bizonyos napon valamennyi nő függetlenül és szabadon áll egymás mellé, hanem hogy lassan növekvő számban – hiszen ma már annyian vannak, hogy az egész világ láthatja – a legfejlettebb fajok női majd ilyen szabadon állanak. Nagy társadalmi haladások sohasem rendszertelen ugrások tántogó szakadékok fölött, hanem lassan törnek előre, mint a dagály ezerhullámú árja.

De eltekintve attól, hogy e furcsa viszony végét járja, ennek első teljes felismerésén kívül meg kell látnunk azt is, hogy az önmagában olyan erőket fejlesztett, a melyek vagy a viszonyt magát emésztik fel, vagy bennünket pusztítanak el. A mi gazdaságiakkal sajátságosan összekötött önkényes szerkezetű nemi viszonyaink hatása – az anyai apa a hátán hordozott tehetetlen lény fentartásáról gondoskodik, az élősdű nőtény pedig még *ott* is fogyasztó, a hol néki kellene táplálónak lenni, – csak azt mutatja, a mire már ismételten utaltunk, hogy a férfi nemi vágyai miatt nyomta el a nőt. Hogy állandóan biztosítsa birtokát, táplálja a nőt és kényszerből a nő gyermekeit is. A nő, eltartását nemi viszonyából szerezvén, túlsexuálissá lesz és mind nagyobb mértékben izgatja a férfi nemi ösztönét és mint-hogy ez a működés a körülmények folytán gazdasági jelleget is ölt, a nő a gazdasági és minden más haladásnak is előidézője. De – és *itt* találjuk egy természetellenes állapot természetes végét, oly állapotét, mely egy ideig szolgálja célját, de magában viseli saját elpusztításának csiréit – a korlátlan nemi ösztön által, mely a viszony gazdasági oldalának természetellenes nyomása alatt fokozódik – olyan túlzássá fejlődött ki, a melynek okvetlenül el kell pusztítania úgy az egyént, mint a fajt: a pszichikai tulajdonságok ugyancsak úgy fejlődtek, hogy szintén károsítsanak és pusztítsanak bennünket.

Olyan körülmény, a mely elkerülhetetlenül természetellenes fejlődést idéz elő, nem maradhat fenn állandóan. A nemi erély, ha társadalmi erővé lesz, a nemi ösztönnek olyan határtalan túlzásába visz, a mely nemi tekintetben előrehaladt civilizáciánk természetellenes szokásaiban fejeződik ki és társadalmi tekintetben a termelő és a fogyasztó

közötti elferdített viszony következtében, a társadalmat két részre osztja. A nemi-gazdasági viszony arra szolgál, hogy a társadalmi fejlődést egy bizonyos pontig vigye. Ha ezt a pontot eléri, újabb viszonyoknak kell a helyébe lépni, mert ellenkező esetben a felfelé vivő folyamatnak vége: és vagy legyőzi a fajt saját erőinek ez a beteges alkalmazása, vagy valamely ifjabb, erősebb faj kerekedik felül és az kezdi megújítani a társadalmi evolúció menetét.

A nemi-gazdasági viszony hatása alatt egyik civilizáció a másik után emelkedett fel és egymásután kimerülten hanyatlott alá. Nekünk van fentartva a nemi viszony s vele együtt a gazdasági viszonyok újabb jobb formájának fejlesztése, hogy végre az összes megelőző civilizációk gyümölcseit élvezhessük és egy magasabb kultúra gyönyörű eredményeihez jussunk. Az igazi és állandó társadalmi haladás az általános emberi szeretet szellemén alapszik s nem csak a különböző neműek szerelmén. Szükségünk van olyan gazdasági gépezetre, a mely az emberi, nem pedig a nemi szükségletek teljesítésére van berendezve. A nemi-gazdasági viszony emeli a férfit oda, a hol teljesen emberré lesz. Mélyíti és odáig fejleszti az emberi lelket, a míg az képes azokat a nagyobb társadalmi kötelességeket megérteni és teljesíteni, melyekben ezután fog megnyilatkozni életünk. De ha az emberi lélek nem látja ezeket az új erőket, nem érzi, nem nyit nekik utat, nem szolgálja őket, akkor nem érhetjük el azt a színvonalat, a melyről minden további haladásunknak ki kell indulnia – és kultúránk, mint minden eddigi; le-hanyatlak. A társadalom újból és újból így nőtt meg, így mulasztotta el az új kötelességek felismerését és így hanyatlott vissza.

Ma nem eshetik megint így vissza, mert a társadalmi öntudat élő erővé fejlődött mind a férfiakban, mind a nőkben; világosan érezzük, hogy emberi életünk nem merülhet ki többé a nemi életben, nem fejlődhetik csupán a nemi vonalon. Annyira individualizálódtunk és annyira socializálódtunk, hogy a férfi már a túlzott nemi inger izgató ösztökélése nélkül is dolgozik és másért is dolgozik mint feleségéért és gyermekeiért; és a nők is tudnak szeretni és szolgálni a függő gazdasági helyzet rabszolgasága nélkül is, sőt jobban szeretni és jobban szolgálni. A nemi inger az egyénben kezdődik és végződik is. A társadalmi szellem ennél nagyobb, ennél jobb; nagyobb és nemesebb életet hoz magával, mint a melyet csupán nemi alapon valaha elképzelhettünk.

Azonkívül világosan meg kell értenünk, amit nagyjában és homályosan érzünk már: a társadalmi életnek a nők gazdasági függetlenségét követő magasabb fejlődése, olyan magas színvonalú nemi élet lehetőségét teremti meg, a milyent eddig el nem képzelhettünk. Minél előbbre halad az emberi egyén a társadalmi fejlődésnek bizonyos foka felé, annál inkább elkopik, elnyüvődik a nemi egyesülésnek ez a kezdetleges formája, melyet ki nem elégítőnek és károsnak érzünk. Ez modern életünknek egy határozott jelensége. Az emberi fajnak a monogámikus házasság felé vivő hosszú, biztos és egyenes menetét már nem siettetni, hanem nagyon is lassítja a viszony gazdasági oldala. A legjobb házasság a legjobb egyéneké: és mind a két nem legjobb egyéneit mai napság mindjobban sérti a házasság gazdasági alapja, mely a férfiakban és nőkben olyan tulajdonságokat fejleszt és tart fenn és olyan gazdasági körülményeket von maga után, melyek a házasságkötést napról-napra jobban megnehezítik és kétségesebbé teszik.

Minden józan gondolkodású és messzirelátó férfinak és nőnek örömmel kell tehát üdvözölnie a nőmozgalmat, mint századunk legnagyobb jelenségét. A nőmozgalom a nő törvényes egyenjogúsítását, politikai szabadságát hirdeti és követeli, *de a haladás főiránya a gazdasági egyenlőség és szabadság felé vezet.* A mióta élet van a földön, a gazdasági feltételek minden más körülmény felett állanak és mindenben uralkodnak; ez alól nem kivétel a társadalmi élet sem. Egy olyan társadalom, melynek gazdasági egyenlőségei nemi egyesületeket jelentenek, nem fejlődhetik gazdaságilag bizonyos fokon túl, mint a hogy a patriarchális társadalom, a melynek nemi egyesülései politikai egységek voltak, nem fejlődhetett politikailag bizonyos fokon túl.

Csak az egyén tökéletes felszabadulásából indulhat ki az egyének legtökéletesebb egyesülése. A míg a fiúk a patriarchális apa akaratától függenek, nem fejlődhetik demokrácia. *A demokrácia egyéni szabadságot igényel, egyéni szabadságot jelent, a demokrácia maga az egyéni szabadság.* Minthogy a nemi-gazdasági viszony a családot teszi meg az ipari tevékenység központjának, e viszony fennállása idején nem létezhetik a mainál nagyobb kollektivitás. De a mint a nők szabad, gazdasági és társadalmi tényezők lesznek, az egyes egyének kollektív működésre irányuló egyesülése mindinkább lehetővé lesz. Ilyen szabadság, ilyen függetlenség alapján, ilyen magasabb rendű egyesülésekből a férfi és a nő közötti olyan viszonyok származnak majd, a milyenekről az emberiség eddig csak álmodott, még pedig hiába.

VIII.

A martyr és az előharcos. – Az agyvelő nem sexuális szerv. – Az „új asszony.” – A női munkás. – A háziasszony tulajdonságainak sajátos összetétele. – Egyéni érvényesülés. – A nőiség állandósága. – Az emberiség szolidaritása. – A nők és a társadalmi érdekek. – A nők és az egyház. – Gyáva megalkuvás.

Az emberi életnek olyan életbevágó és radikális változásaival szemben, a milyen a nő helyzete gazdasági alapjának a megváltozása, jó lesz felhívni a figyelmet a mindennapi életnek oly jelenségeire, a melyeket könnyen felismer az, a ki egyszer feléjük fordítja a figyelmét. Rendszerint nem ismerjük fel az emberiség nagy, fontos érdekeit, az idők jeleit. Nagy társadalmi válságok, a melyek lassan és láthatóan fejlődtek szemeink előtt, hirtelen lökés-sel szakadnak ránk, mielőtt a nép többsége egyáltalában észrevenné, hogy valami történik. A Sun ter erőd előtt eldőrdült első ágyúlövés az Unió legtöbb polgárát szörnyen meglepte. A mikor az ár elsöpörte Franciaország nemeségét, legkevesebben látták előre az eseményeket és azért kevesen kerülték el a veszedelmet.

Szerencsére a társadalmi evolúció haladása nem vár arra, hogy felismerjük vagy elismerjük: kérlelhetetlenül halad előre és előre.

És a világnak ez a legnagyobb és legfontosabb változása, az oly soká alárendelt nőnemnek teljes faji egyen-

lőségre irányuló lassú felemelkedése törvényszerűen haladt a nélkül, hogy tudomásunkra jutott volna, bár már régen észrevehettük volna. De a változás egyetlenegy országban sem látszik meg annyira, mint nálunk Amerikában.

Az angolszász vér leghatalmasabb kifejezője a friss faji élet északról jövő legifjabb folyamának. Az angolszász keveréke azoknak az izmos fajoknak, melyeknél a nők legjobban hasonlítanak a férfiakhoz, a nélkül, hogy ezek talán kevésbé férfiasak lennének. Az új vallásfelekezetek erős, friss szelleme, a mely fellázadt régi vallások ellen és ellenük tört a nők lelkét ép úgy betöltötte és izgatta, mint a férfiakét és a vértanúság egyenlőségen a nemek megtanultak egymás mellett haladni. Azután az első telepítők veszélyes, kimerítő és verejtékes úttörő munkájában a nők jelenléte maga is nagyon értékes volt; a munkájuk meg éppen magas gazdasági értéket képviselt. A nemükkel járó függő helyzetet alig érezhették. A nő, a ki golyókat öntött és töltötte a puskát, melyet a férfi elsütött, hozzájárult az otthon és a gyermekek védeméhez. A nő, a ki font, szőtt és varrt, hozzájárult a család fentartásához. Férfiak és nők bajtársi egyenlőségben együtt imádkoztak, *együtt* dolgoztak és együtt harcoltak. De a demokrácia fejlődése mindennél jobban magával hozta a legteljesebb individualizációt, a mely valaha a világon volt.

Bár a demokrácia még csak a férfiakban nyer politikai kifejezést, az annak hatása alatt fejlődött jellem az apákról leányokra is átöröklődik. A demokrácia Amerikában annyira erősödött, az emberi lelkeket oly szabaddá tette, annyira tüzelte, hogy ledobtuk a rabszolgaság intézményét; ugyanaz az ösztön indított bennünket a nők teljes törvényes egyenjogúsításáért folyó harc megindításra.

Ez a harc hevesen indult meg vagy ötven év előtt és most győzedelmes befejezése felé tart. A haladást nem csak abban a négy államban láthatjuk, a hol a nőknek teljes politikai joguk van, nem csak abban a huszonnégy államban, a hol részleges politikai joguk van, hanem abban a jogi és társadalmi, szellemi és fizikai változásban, a mely az emberiség anyáinak az őket megillető hely felé haladását jelzi. Nem vettük-e észre a modern nő nagyobb erejét, ügyesebb, életrevalóbb önállóságát? Az új nők valóban nemes tyrust képviselnek. A mai regények és színművek női alakjai bizony nagyon elütnek a múlt század hősnőitől. Nem csak külsejük, hanem fellépésük, magaviseletük is különbözik amazokétól. A hamis érzelgősség, az álgyengédség, az álszerénység és az őszinteség hiányával járó többi csúrt-csavart, hazug bókolás és szolgálai alázatosság, mindez szünőfélben van. A nők őszintébbek, bátrabbak, erősebbek, egészségesebbek, ügyesebbek, tehetségesebbek és szabadabb gondolkodásúak, szóval minden tekintetben emberiebbek lesznek.

A nevelés változása, ennek nagy részben oka, másrészt azonban ennek következménye is. Napról-napra több akadály szűnik meg. Mind nagyobb és nagyobb tér nyílik a nők szellemi és testi képességeinek érvényesítésére és látjuk, milyen mohón lepi el e tereket. Nemcsak a tanítványok, hanem a tanítók fele is nő. És a női agy világossága és ereje állandó bizonyítéka annak, milyen igazságtalanul és kegyetlenül bántották a nőt, a mikor „női esztét” lekicsinyelték és kigúnyolták. Nem létezik nőies agy, mert az agyvelő nem sexuális szerv. Hiszen akkor nőies májról és eféléről is kellene beszélnünk.

Állandó és feltűnő a nők haladása a tudomány, a

művészet, az ipar és a kereskedelem terén; de azért balgaság volna az e téren elért aránylag nagy haladás miatt ma a nő fölényét, sőt még csak egyenlőségét is hirdetni. Céljaiknak jobban megfelel és könnyebben kimutatható a mai nőnek a hajdani nővel szemben elért fölénye és a nemünkben újabban hatalmasan fejlődött fajtulajdonságok tökéletesbedése. Ha ma is közmondásokban fejeznék ki véleményünket, a modern közmondások a mai nőkről nem szólnának már a mély és gyalázó megvetésnek azon a sértő hangján, a melyen a közvélemény csalhatatlan hirdetői hajdan szóltak.

A mit a mai írók nyíltan írnak és a legtöbb ember nyíltan olvas, világosan mutatja körülményeink és érzéseink alapos megváltozását. Régi regényekben a nő mindig gyönyörű szép, előkelő, erényes és talán „jól nevelt”. Egyebet nem tett, mint szeretett és gyűlölt, szót fogadott vagy engedetlen volt, ide meg oda állították gazemberek vagy hősök és dühöngő szülők; sírt, nyögött, jajgatott, segítségért kiáltott vagy kegyelemért esdekelt, elájult, a mint a helyzet éppen megkívánta.

A mai irodalom regényeiben a nők *cselekvésének* mind nagyobb és nagyobb tere jut. Már nemcsak testi szépségét éneklik meg, hanem egyéni tulajdonságait is jellemzik. És nemcsak pusztán létükön fordul meg a bonyodalom, hanem cselekvésükön is. Jól meggondolt terveket bátran, kitartással, erővel, éleslátással és gyorsan visznek véghez. Saját céljaik és terveik vannak. És ha a legtöbb, az ósdi csapásról még teljesen le nem tért író mindezeket a megerősítéseket hiábavalóknak mutatja be és hősnőit a gazdasági függéssel járó házasság önmegsemmisítésbe kergeti, megmarad a tény, hogy a nők a régi helyzetükből menekülni

akartak. Bármennyire helytelenítse is az új irányt, ha művészetével ellenzi is és ellene is szegül, a modern író nem kerülheti el saját kora megkülönböztető jelenségeinek feljegyzéseit; és a mi korunk egyetlen jelensége sem kirívóbb, mint a nők növekedő individualizációja. Könnyed felületességgel ugyan, de csalhatatlan biztossággal adja vissza éle és humor e fejlődés jelenségeit. A nőkről szóló közkeletű élcek és adomák többsége éppen a haladásukat, „az új nőt” gúnyolja.

Sohasem fejlődött ilyen gyorsan egy társadalmi átalakulás, a mely fontosságában mérkőzhetett volna egy egész nemnek ilyen világosan megkülönböztethető, egy század alatt végbement felemelkedésével. S az egész fejlődés csak az egy nagy változásban, a gazdasági viszonyok átalakulásában gyökerezik. Így kívánja a természetes fejlődés iránya. A géperők fejlesztése mindjobban értékteleníti a testi erő fontosságát és növeli a szellemi erő és ügyesség értékét; mai ipari viszonyaink nyomása mind nagyobb és nagyobb specializációt követel és azon van, hogy a patriarchális korszak maradványát, a család *gazdasági* egységét megbontsa.

A nők a szükség kényszere alatt léptek a gazdasági tevékenység nekik nem nagyon rokonszenves mezejére. Alárendelt függő helyzetük hosszú idejében beléjük nevelt restségre és kapzsiságra való hajlamuk hatása alatt nem nagy lelkesedéssel üdvözölték az új állapotot. Hiszen elegenden vannak még ma is, a kik csak akkor dolgoznak, „ha rászorulnak” és csak addig, míg férjhez mennek és van, a ki „eltartja” őket. Maguknak a férfiaknak pedig tetszik a pénzzel járó hatalom és a vele megvásárolható szegényes hála és ragaszkodás, azért minden erejükből

ellenzik a változást. De mindez igen kevésbé zavarja a társadalmi haladás menetét.

Az idők szellemének igaz jele a mind több és több fiatal leányban élő vágy függetlenség, önálló pálya után és számtalan asszonymak növekvő ellenszenva a férjtől való gazdasági függéssel járó örökös, szégyenletes pénzkunyorálás ellen. Mind általánosabb szokás, hogy apák leányaiknak, férjek pedig feleségeiknek meghatározott összeget bocsátanak rendelkezésükre, – a gazdagok külön bankszámlát nyitnak nekik, – a melylyel mint sajátjukkal, önállóan rendelkeznek. A személyes függetlenségnek a mai nőkben élő szelleme legbiztosabb jele a fent jelzett változás megtörténtének.

A gépek, melyek a nők otthon végzett legtöbb munkáját magukhoz ragadták, egyidőre megfosztották a nőket a gazdasági tényezők fontosságától; de a nő csakhamar felocsúdott és követte a tőle elragadott rokkát és szövőszéket új helyére, a gyárba. Ma alig létezik már ipar, a melyben nők nem dolgoznának a férfiak mellett. Amerika területén millió meg millió nő az ingyen végzett házi munkán kívül kenyérkereseti munkát is végez. Ez olyan ismert tény, a melyet mindenki lát és érez, a melyen állandóan és a legkülönbözőbb szempontból vitatkoznak. A nélkül, hogy itt rátérnénk a tény gazdasági szempontból hasznos vagy káros voltára csak például használjuk fel a nő gazdasági helyzetében mutatkozó radikális változás igazolására. E változás évről-évre újabb viszonyokat teremt szemeink előtt, de mi – mert a socialis tényeket is személyes szempontból nézzük – nem ismertük fel a változás természetét.

Figyeljük csak meg az e mozgalmat kísérő megvál-

tozott családi viszonyokat is. A házastársak kölcsönös viszonyától teljesen eltekintve, a családi élet többi ága is megérzi az új erőt és ahhoz képest rendezkedik be. „Az én leánykoromban”, sóhajtja az őszhajú anya, „mi testvérek összeültünk és varrtunk, míg anyánk felolvasott nekünk. Most minden leányomnak más-más klubja van.” Sóhajt e viszonyokon, ezt jegyezzük meg jól. Mindenkor ellene szegülünk az élet olyan terén készülő változásoknak a hol a változásban ethikai értékek rombolását látjuk. A hangosan felolvasó anyát körülülő sok leány helyesen cselekedett, mikor varrt, – úgy véltük – és azért helytelenítjük leányaink klubéletét, mely a szép családias képet megbontja, a „családi élet veszedelme”. A közös varrás és olvasás idejében az így együtt dolgozó nők gazdasági és intellektuális fejlettségben éppen olyan közel álltak egymáshoz, mint a rokonsági viszony által. Mind egyenlő munkát végeztek, még pedig szívesen végezte ugyanazt. Mind egy könyvet olvasott és szívesen olvasta ugyanazt. (Még egy félszázaddal ezelőtt az olvasás félig erény, félig művészet volt.) Innen ered az a gyönyörűség, melylyel a nők egyes csoportjai közös munkára, vagy közös mulatságra egyesültek.

A demokratikus élet fokozódó individualizációja elkerülhetetlenül megváltoztatja leányainkat ép úgy, mint fiainkat is. Leányaink már nincsenek úgy elragadtatva a varrástól, sokan már egyáltalában nem igen tudnak varrni. A varrással együttülés ma már ugyancsak nem mutatná a kedélyes összhang képét, hanem általános nyugtalanságot, ellenszenvet és ideges türelmetlenséget keltene. És a mi a felolvasást illeti, ma bizony nem oly könnyű olyan könyvet találni, mely modern színvonalon álló család leányait

és anyjukat egyaránt elragadtatná. Mennél specializáltabbá, minél differenciáltabbá lesz a faj, annál gyengébb erővel fognak át bennünket a családi viszony egyszerű kötelékei és mind erősebben kötnek bennünket a társadalmi viszony bonyolult kötelékei: ez nőkre, férfiakra nézve egyaránt természetes és üdvös folyamat.

Mellékesen megjegyezném, hogy az úgynevezett „Americanitis” egyik oka a családi viszony kényszerének idegesítő befolyása, mely különösen a nőkre nézve mind tűrhetetlenebb. Minél egyénibb életre vágyik, annál jobban szenved a régi időkből fenmaradt családi élet kezdetleges és minden tagját egy kaptafára húzó befolyása alatt. A miről az előtt azt tartották, hogy „az anyának”, „a nőnek” illő, a mai, magát egyéniségnek érző anya és nő előtt otrombának, durvának tűnik fel. Az otthon még fejletlen munkái és intézményei nem nyújtanak elég teret növekvő specializációjának fejlődésére. A hol a nő: a szakácsnak, dajkának, mosónőnek, szobaleánynak, házvezetőnek, tanítónak és nevelőnek embryonalis összetétele „mindenes”, de azért semminek sem gazdája, ott duplán szenved az a nő, a ki e munkakörök egyikét tökéletesen tudja betölteni és természetesen nem végezheti a többi munkát is ilyen tökéletesen, nem szentelheti magát teljesen annak a munkának, a melyet jól és szívesen végezhet és másrészt, olyan munkát is kénytelen teljesíteni, a mit nem szívesen és azért rosszul is végez. A finoman differenciált, modern agy kínosan érzi annak az idegölő hatását, ha napjában százszor kell áttérnie egy munkáról a másikra és mindenben csak kapkodhat. A mai nő mind erősebben vágyik szélesebb mederű élet, általánosabb érdekek és nagyobb célokat szolgáló, jobban szervezett munkamódszerek után,

mind súlyosabban és súlyosabban érzi a kezdetleges otthon kötelességeinek, érdekeinek és módszereinek szűkre szabott egyéni korlátait. És ez a kin és teher a nőnem haladásával együtt mind addig nő majd, a míg alkotó ereje meg nem találja a maga önálló, szerves kifejezését és a míg a fejletlen házi munkát nem emelik a modern élet többi munkájának színvonalára és nem szervezik ahhoz hasonlóan.

A míg ezt elérjük, a legjobb és legelőrehaladottabb nők szenvednek legtöbbit; és súlyosan nehezedik rájuk az a teher, melylyel régi körülményeknek újjal való pótlása jár. Hangsúlyoznunk kell, hogy a feleségnek és anyának nem a sexuális viszonya olyan káros, hanem a kötelességeikhez tartozott gazdasági függőségéből eredő ipari helyzetük. *A készülő változás semmiképen sem támadja a család a házasság és a szülők igazi viszonyát, hanem csak azokat a melléviszonyokat, a melyek régi időkből származtak ránk és most pusztulófélben vannak,* A család mint egység, mint gazdasági és társadalmi egység már nem az, a mi hajdan volt. A testvérek, unokatestvérek és egyéb rokonok közötti kötelékek lassan és fokonként tágulnak és az új erők nyomása jobb és magasabb összeköttetéseket hoz létre.

A változás a nőknél sokkal feltűnőbb, mint a férfiaknál, mert ők sokkal tovább éltek a család kezdetleges formái között. A nők most már nem csak saját vagyonnal akarnak rendelkezni, hanem saját egyéniségük érvényesítésére saját munkakört is akarnak maguknak biztosítani: ez a változás egyik legjellemzőbb jelensége. Azok, akik a női munkát csak azért ellenzik, hogy a nő ne versenyezzen a férfivel, vagy ne kényszerüljön létfontartásáért küzdeni, a munkát csak úgy tekintik, mint kenyérkereseti

forrást. Arra kellene gondolniuk, hogy az emberi munka az emberi tehetség gyakorlása, mely nélkül megszűnnénk emberek lenni; hogy cselekedni és alkotni nemcsak mély gyönyörűség, hanem az egészséges fejlődéstől egyáltalán elválaszthatatlan. Alig van már manapság leány, a ki az egyéni érvényesülés vágyának valami jelét ne adná. Nemcsak a reá szoruló osztályokban találjuk ezt, hanem éppen a gazdag családok leányaiból is kitör már a természetes faji erő érvényesítésének vágya. Akár bársonyt égetnek, akár faragványon babrálnak, akár művészi ruhadíszot készítenek, mindebben leányaink egyéni működésre való törekvése fejlődik ki. Ez igen egészséges állapot, a melyből láthatjuk, hogy a nőben fejlődnek a faji sajátságok és normális mértékükre fejlődnek vissza a nemi sajátságok.

Mindenütt, a hol az étellel érintkezik, dicsőén megváltozott testben és szellemben a faji tevékenységből teljesen kizárt, tisztán nemi lényből teljesen fejlett emberi lény né lett nő, a ki ma nem kevésbé igazi nő, mert igazibb ember. A mi e dolgok láttára megriaszt bennünket és visszatetszik, az abból a furcsa félreértésből ered, mintha csakis a férfi volna hivatott a fajfunkciók teljesítésére. Nagy erőfeszítést vesztegetnek annak bizonyítására, hogy az emberi kötelességeket teljesítő nő „nőietlen”, „férfiassá” lesz. Azt állítják, hogy a nemi megkülönböztetés csekélyebb volta jellemzi a gyermek- és az aggkort és így az egyik nemnek a másokra átvitt sajátságai vagy fejletlenségnek vagy hanyatlásnak tünetei. Minden fajnál igen kevés nemi sajátságot tüntetnek fel a zsengekorúak és öregebb korúaknál a nemi sajátságok néha felcserélődnek: nagyon öreg tyúkok néha kukorékolnak és öregebb nőknél szakáll üt ki. És abban, hogy a nők „férfias gazda-

sági munka” után nyúlnak egy hanyatló kultúra jeleit látjuk, a mely ellen minden erőnkől küzdenünk kell. Észszerű csak akkor lehetne ez az ellenvetés, ha az emberiség közös faji tevékenységei, melyekből a nők- most oly mohón részt vesznek, tényleg csak *férfias* funkciók volnának. De ez sehogy sem áll. A nemi megkülönböztetéseinkről táplált beteges fogalmaknak nincsen jellemzőbb kifejezése, mint az a szerény követelés, hogy az egész emberi élet folyamatát a férfiak nemi működésének tekintsük. *A „férfiasság” és „nőiesség” fogalma csak a szaporodás funkcióira, a fajfenntartás folyamatára nézve állhat fenn.* Az önfenntartás folyamata a faj sajtósága, *emberi*, a mi fajunké és mind a két nemre közös.

Ha a mai nőknél szakáll képződnek, férfiasan mély hangjuk fejlődnek, vagy ha új működésükben a hímnem romboló hajlamát, a durva harci ösztönöket vagy szeretlen nemi hiúságát nyilvánítanak, akkor riadalmunk némi-képen jogos volna. De akármilyen szempontból tanulmányozhattuk a gazdasági munkával elfoglalt nőket, *egy dolgot mindig egyformának találtuk és ez, hogy a nők még mindig nők*, a minek megállapítása számtalan derék, aggódó lelket csodálatosan meglep. A kanca nem kevésbé nőnemű, mint a tengeri pók nősténye, csakhogy előbbi sokkal több irányban érvényesülhet, többet dolgozhatik, magasabb fejlettségű szervezete van, intelligensebb. Így az „új asszony” sem lesz a „régii asszonyoknál” kevésbé nőies, bár sokkal több funkciót teljesít, több dologhoz ért,, magasabb fejlettségű lény és intelligensebb. Mindé tulajdonságok azonban, a szó igaz értelmében sokkal nőiesebbé teszik, a mennyiben sokkal célravezetőbb módszereket talál majd fel a gyermekek gondozására, a mostani felü-

letes, erőtpocsékoló és eredménytelen módszereknél, melyeknek alkalmazása mellett gyermekeink ötven százaléka elpusztul, akár a tőkehal fajzata. Kell, hogy a házaspárok átlagának négy-négy gyermeke legyen, hogy az emberiség legalább mai számában maradjon fenn: kettő-kettő a szülők helyettesítésére, és kettő-kettő a gyermekhalandóság szükségletének fedezésére. Ezt nagyképű tudósok egészen komolyan állítják. Anyaságunk tökéletességére mindenesetre furcsa világot vetnek ezzel.

A modern nő tehetsége rohamos fejlődésének semmi köze a férfias és nőies vonások felcseréléséhez; nem egyéb, mint mindkét nem közös emberi vonásainak emelkedő fejlődése a nőben s ez mindenképen jó hatású. A ki elfogulatlan szemmel néz maga körül, nem zárkozhatik el a folyamatban levő változás felismerésétől. Nagy kár, hogy értékének felismerésétől mégis elzárkozunk. Másrészről a társadalmi öntudat növekedése és intenzív fejlődése a modern életnek éppen olyan világos jelensége, mint a nő helyzetének megváltozása. A kettő szorosán összetartozik.

Eddig sohasem törődtek az emberek annyit egymással, a mennyit most törődnek. A mai emberiség, az egyes egyének iránti nagyobb előzékenység és segítő készség kezdetleges kifejezésétől, a nemzetközi törvényeket és intézményeket alkotó meghatározatlan, tapogatózó mozgalmakban nyilvánuló kifejezésig, minden mutatja, mennyire fejlődött az emberi solidaritás köre. Az egész társadalom szervezetét megremegettetik a világ egyes bajai vagy örömei. A mikor „Tamás apó kunyhója” a föld kerekéségén szívből-szívbé vitte az emberszeretet gyújtó paraszát és a rokonszenv lángoló tűzét, amely valamennyiünkben szunnyad és minden alkalommal megtalálja a közös kifejezés útját, akkor be-

bizonyult, hogy korunkban az egész civilizált világon bizonyos dolgokra nézve teljesen egy nézetet vannak az emberek. Semmisen kelthetett volna ilyen visszhangot Perikles, Augustus, sőt még Erzsébet korában sem, mert az emberiség társadalmi és egyéni érzése akkor még nem fejlett annyira és azért nem volt képes olyan általános érzésre.

Találmányok és tudományos felfedezések állandóan közelebb hozták egymáshoz az emberiséget; egyesítik a világ-részeket. Sokan hiszik, hogy a görög bölcsek, a középkor nagy gondolkodói, nagyobb, erősebb elmék voltak, mint a mai emberek. Lehet, hogy úgy van. Ugyanígy az őszállatok, az ichthyosaurusok a mai állatoknál nagyobb testalkatúak voltak. De azért mégis a fejlődés alacsonyabb fokán állottak. Nem az egyes egyének tehetségéből kell a társadalom fejlettségére következtetni, hanem az egyének kölcsönös viszonyának szervezettségéből, a mely az egyén haladását is a közösség szolgálatába állítja. Emerson többet tett Amerikáért, mint amennyit Plató tehetett Görögországért. De Plató is nagyobb szolgálatot tett Amerikának, mint Görögországnak, mert a sajtó gépei és a nyilvános, szabad iskola könnyebben terjesztették eszméit.

Az emberi fejlődés a társadalom szervezésének tökéletesítésében rejlik és itt legészrevehetőbbek korunk mélyreható változásai. Hajdan, kezdetleges társadalmakban az egyének csak saját testük vagy személyes érdekeik megkárosítását érezték, később saját nemzetük vagy egyházuk megtámadtatása érintette őket, ma pedig az egész civilizált világon nagy érzékenységet találunk minden társadalmi igazságtalanság ellen, bárhol, bárki ellen követtetnek el. Dreyfus, Kisenew, az örmény üldöztetések! Mindenkor

velük szenvedett az egész civilizált világ, a mely azonban még mindig nem érett meg arra, hogy közös érzésének *tettekben* is adjon kifejezést. Az emberi szív és ész, tehát a társadalom szíve és esze, régen érez és gondolkodik, mielőtt a társadalmi szervezet érzéseit és gondolatait tettel is kifejezheti. Társadalmi eszmék és érzések napról-napra erősebbek és tettekre serkentőbbek. A társadalmi szervezettség egysége mind nyilvánvalóbb. Nemzetközi békebíróóságok szervezése, nagy államok szövetségei és összeköttetései, az emberiséget hegyeken és tengereken át összekötő villamos és gőzerő, a nemzetközi postaszolgálat: külsőleg is bizonyítják a világegység felé való közeledésünket. Az egyéni élet jól ismert terén ki nem látott számtalan és számtalan embert, a ki állandóan a közérdek szolgálatában áll, a társadalom érdekeit szolgálja, a saját érdekeinek rovására is? A nők fejlődő társadalmi érdeklődése eleinte csak gúny tárgya volt. A nők „egyletesdije” cinikus élcelődőknek kedvelt témeje. Állandó nevetség tárgyává tették az ilyen nőket és csak kevés kivétel, mint Elisabeth Fry, Florence Nigthingale és Clara Barton nem részesült e sorsban. De ők is ugyanannak az időnek a gyermekei, ők is részei ugyanannak a jelenségnek. Ma Amerikában – más országokról nem is szólva – intelligens nő alig akad, a ki a véletlen vérokonyságból származó kötelességein kívül valamely általános társadalmi érdeket magáévá nem tenne, a ki nem dolgoznék állhatatosan és odaadóan azért, a mit társadalmi kötelességül vállalt.

A nők reformmegyleteinek mozgalma nemcsak a mi századunknak, hanem minden időeknek egyik legfontosabb szociológiai tüneménye, mert fajunk magukra hagyott és magukban álló tagjainak első félénk lépése a társadalmi szer-

vezekedés felé. A társadalmi életnek szigorú feltétele a szervezkedés. A békét fentartó katonai szervezet, az életet fentartó ipari szervezet, a magasabb szükségleteinket szolgáló nevelési, vallási és jóléti szervezet együttvéve legfontosabb tényezői annak a világnak, melyben mi egyesek élünk és fejlődünk; és azért nagyon világos, hogy a nőknek, kik mind e szervezetekből ki voltak zárva, nem volt részük a társadalmi életben. Őket főképen egyéni viszony, állati viszony, nemi viszony kötötte a társadalomhoz. Világra hozták a társadalmat alkotó embereket, de ők maguk nem tartoztak a társadalomhoz. Szülői minőségben persze nélkülözhetetlenek voltak; csakhogy azért nem tartoztak a társadalomhoz, mert épp úgy nevezhetnők a táplálékot a társadalom egy részének, mert nélküle az emberiség nem létezhetik, mint a nőket azért, mert nem léteznék az emberiség, ha a nők nem szülnék az embereket. A nők mindenkor születték az embereket, a kik a világot alkották és tovább is mindenkor szülik majd őket. De a fiak alkotta világban eddig igen jelentéktelen szerep jutott nekik.

Hosszú időn át csak a szüziesség fogadalmán épülő vallási egyesülésekben szervezkedhettek. Mindig szívesen igénybe is vették e szabadságot; a mint ma sok nő „függetlensége” kedvéért kerüli a meg nem felelő házasságot, úgy azelőtt bizonyára sokan ilyen házasság elöl menekültek a zárdák közös függetlenségébe. A nőknek ragaszkodása az egyházhoz nemcsak vallásos érzésükből folyt, hanem közös érdekek és közös cselekvés utáni emberi vágyuk erejéből is; és ezt csak az egyház terén elégíthették ki. Legalább a templomban együtt lehettek. A legmélyebb emberi gyönyörűségben ott volt részük, mert együtt érezhették és együtt működhettek. A mint az egyház tágitotta

munkakörét, mindenkor a nőkben találta legértékesebb és kgbuzgóbb munkásait. Együtt dolgozni, közös célokra alapokat teremteni, új épületek, új jótékonyági intézmények számára, helyi vagy idegen jótékony célokért dolgozni, csak-hogy együtt dolgozni és másért, mint a család szükségleteiért ez mindenkor hő vágya volt a nő küzködő emberi lelkének. A mikor már más téren is, nemcsak vallási egyesületekben együtt dolgozhattak másért is, mint vallási célokért, a mikor már a nagy társadalmi munkában vehettek részt a nők, mint például az utolsó háborúk alkalmával egészségügyi szolgálatban, számtalan nő élt a kínálkozó új alkalommal. A világ nemzetközi nagy női szervezetei mutatják, mily szívesen felel meg a nő egyéb kötelességének is, mint a családi viszonyokból folyóknak.

És most a nők egyesületei ellepik az országokat. Az egyesületek városenként, államonként, nemzetenként tömörülnek, sőt már hatalmas és tekintélyes világnőszövetségeink is vannak. Az emberi egység iránti érzék napról-napra fejlődik a nőben. Lehetetlen ezt észre nem venni. Ha nem szemléljük örömmel és bámulattal a társadalmi életnek ezt az új gazdagodását, legjobb erőinknek az élet mélyen rejlő igazi forrásaiból táplálkozó csodás megújulását, csak azt mutatjuk, milyen vakok vagyunk az emberiség igazi haladásával szemben, milyen balgák a túlzott nemi megkülönböztetéshez való nagy ragaszkodásunkban.

A haladás rengeteg területén egyik legértékesebb jelenség az új állapottal járó bátrabb, hősiesebb szellem. Mindenki előtt ismert tény a nemes becsvágynak és az ideáloknak szétfoszlása, elmállása, a gazdasági kényszer súlya alatt. Az üzlet érdeknek alárendeljük ízlésünket, hajlamainkat, lelkiismeretünket, sőt még becsületünket is; leg-

értékesebb tehetségeinket a legnemtelenebb szolgálatok igájába hajtjuk s mindezt azzal a gyáva kifogással: „Az embernek élnie is kell”. Életünk jelen korszakát új szellem tölti meg. Az Elisabeth Cady Stanton-ok, Susan B. Anthony-k, dr. Elisabeth Blackwell-ek és mindazon kiváló nők szelleme, a kik félszázadnál régebben küzdöttek és szenvedtek és kimondhatatlan áldozatok árán járták azt az utat, mely az oly soká kitagadott nők szabadsága felé visz. Járták nem a maguk, hanem egymás kölcsönös érdekében, az egész női nem, az egész társadalom érdekében. Hangosan jajgattunk a család és otthon rombolásán, melynek nézetünk szerint okvetlenül a változás nyomában kellett járnia. Kíméletlenül kigúnyoltuk és nevetségessé tettük, ha e bátor munkások közt akadtak kevésbé vonzó nők. De kevesen gondolták meg, milyen szellemre és lelki erőre volt szükségük azoknak, a kik az ezer lábtól végigjárt, kikapott, kényelmes utat elhagyták és maguk vágta új utakat. A kifejtett erő természete és a kifejtett ellenkezés küzdelme bizony csökkentette a túlságos nőiesség gyengéd bájait; de a mostani nők, a kik könnyedén haladnak a lépcsőkön, melyeket a nagy vezérek olyan szorgalommal vágta, az új utakon kényelmesen végezhetik az új munkákat és megőrizhetik még azt a lágyságot is, melyről a bátor előharcosoknak le kellett tenniök.

Orvos volta nem teszi nőietlenné a női orvost, de az a bánásmód, melyben az első női orvosnövendékek részesültek, bizony a férfit is férfiatlanná tette volna. Ez az idő azonban már régen elmúlt. A kultúrállamokban már a legtöbb kapu nyitva áll a nők előtt, a legtöbb pályán szabadon versenyezhet; és a nőkben a faji tulajdonságok oly gyorsan fejlődhetnek, a mennyire a dolog természete en-

gedi. *Legnehezebb a harc magával a nővel, illetve a nő meghamisított természetével.* Akármilyen nagynak látjuk is a korunk szellemének legmélyebb fokát megtestesítő nőket, nem szabad elfelejtenünk a múltból ránk maradt súlyos hagyományt, a számtalan gyenge, kis nőt, a kik alig kivannak többet az élettől, mint egy gyengéd kis sündisznó. A nő lelkének meg kell szólalnia, túlságosan fejlesztett nemi jellegének felgyülemlett salakján keresztül is, a kiéhezett elgyötört osztály bizonytalan ösztönein keresztül is. Először fel kell ismernie, hogy le van láncolva. Meg kell értenie helyzetének méltatlan voltát és bátran és elszántan szabadulnia kell belőle.

De ez a személyes akarat, az egyéni öntudat dolga. A mit láthatunk és a minek örülhetünk, az a tény, hogy öntudatos akaratukkal vagy a nélkül, a férfiak hozzájárulásával vagy a nélkül, sőt a történelmi ostobaságok legóriásibbjával, néhány nőnek a többi nő haladása ellen kifejtett ellenkezésével szemben: fajunk nőneme biztos és gyors lépésekkel halad az emberi tökéletesedés felé.

IX.

Anyaság és gazdasági előny. – Lester F. Ward és Grant Allen vitája. – A gyermeki és az anyai szeretet ösztöne. – Az anyaság értékelése. – A helyes anyaságnak értéke. – A halál kapui. – Az anyai kötelességek teljesítése. – Az anyák, mint nevelők. – Anyaság és a faj haladása. – Az anyai áldozatkészség. – A leányokat nem készítik elő az anyai hivatásra. – Ösztön és értelmi fejlettség. – Vétkes mulasztás. – Alaptalan érv.

A nő alárendeltségének igazolására, általánosan főleg azt az előnyt emlegetik, mely a nők túlságos elzárkózottságából, az anyasági funkciók teljesítésének fejlődésére háruult.

Ennek az állításnak két gyengesége van. Az egyik az, hogy semmivel sem bizonyítható, mennyiben fejlődött az anyaság; a másik, hogy nem az anyai funkciók teljesítése, hanem a nemi ösztönök kielégítése céljából fejlesztetük a nőt oly természetellenesen. A nők gazdasági függősége nemcsak hogy nem kedvez az anyaság érdekeinek, hanem ellenkezőleg: beteges anyaságnak és hanyatló születési számnak állandó oka.

A régi, kezdetleges kornak volt egy szaka, a mikor a nők anyagi hasznot húztak a gyermekszülésekből; a mikor ez volt egyetlen rendeltetésük és a mikor a magtalan asszonynak sem tiszteletre, sem kíméletre vagy figyelemre nem lehetett igénye. Ilyen körülmények között persze

nem a gyermekek minősége, hanem mennyiségük volt w fontos. Az ipari fejlődés folyamán, a mint a férfi vállát; mind nagyobb és nagyobb gazdasági gondok nyomták, a gyermekeket inkább tehernek nézték és a nehéz munka alatt roskadozó férfi már sehogysem kívánt több gyermeket. Elvontak egy részt a család jövedelméből; és az e: jövedelemtől teljesen függő, a maga fizetetlen házi cseléd-minőségében túldolgozott anyát sem kényszeríti a gazdasági nyomás az anyaság túlságos megkívánására. A munkásosztályban – melyhez az emberiség legnagyobb része tartozik – az asszony semmiféle tekintetben sem szentelheti magát tisztán az anyaságnak. A legintelligensebb munkások ma már erős ellenszenvet éreznek a soktagú, család iránt és mind nagyobb öntudattal óvakodnak tőle. Vegyük azonban, mintha ez nem közvetlenül a nő gazdasági helyzetével függne össze, hanem a munkásosztály általános helyzetéből folynék és vizsgáljuk ugyanezeket a jelenségeket a jómódúak között. A nők gazdasági függősége itt jut legélesebben kifejezésre. A gazdag családok asszonyai és leányai még azokat a házi szolgálatokat sem végzik, a melyeket a szegényebb családok asszonyaitól elvárunk.. Születésüinktől halálukig semmit sem alkotnak és termelnek, gazdasági szempontból értékes munkát nem végeznek, csak fogyasztók, a kik annyi értéket és munkát fogyasztanak, a mennyit férfihozátartozóik meg tudnak fizetni. Náluk az asszony vagy leány előnyös gazdasági helyzete – nemcsak tápláléka és ruházata, hanem társadalmi állásának tekintélye is, – attól függ, mennyire tudja a férfiakat vonzani és érdeklődésüket lekötni; ezt pedig éppenséggel nem az anyaság dönti el. Sőt ellenkezőleg, az: anyaság csökkenti az egyéni báját és leköti az anya ide-

jét, úgy, hogy véssit mindabból az élvezetből és hasznóból, melyben részesülhet az a nő, a ki nem anya. A nő olyan nemi viszonyból húz legnagyobb hasznót, a melynek legkevesebb a természetes következménye; és azért az anyasággal járó gazdasági haszon befolyása árt az anyaságnak, a helyett, hogy kedvezne annak. Végső következményét a nemi-gazdasági viszony legvilágosabb jelenségében, a prostitutióban látjuk, melynél határozottabban semmi sem ellenkezik a fajnak az anyaság útján elérendő emelésével. Az anyaság céljait szolgáló átalakulás, a milyent a méhkirálynőnél látunk, egészen más dolog.

Ismét egészen más dolog a nemi célra való átalakulás anyaság nélkül. Mégis állandóan fennáll közöttünk az az általános vélemény, hogy fajunkra nagy haszonnal járt, hogy a világ összes nőit oly sokáig teljesen felmentettük attól, hogy a gazdasági tevékenységben közvetlen részt vegyenek és lehetővé tettük számukra, hogy teljes erejüket az anyaság gyönyörű munkájára fordítsák.

A „The Forum” című folyóirat 1888. évi november havi számában Lester F. Ward egy „Our Better Halves” (A mi jobb feleink) című cikkben világosan kimutatta a nőnem biológiai fölényét.*) Ez a cikk természetesen nagy vitára adott alkalmat. A „Forum” 1889. évi májusi számában Grant Allen egy „Woman 's Place in Nature” (A nő helye a természetben) című válaszban részletesen elmondta az e tárgyról táplált általános véleményyt. Azt mondja a nőről: „Feltétlenül hiszem, hogy a nő

*) Ward ezt a teóriát egy nagy, „Pure sociology” című munkában is kifejtette.

sokkal kevésbé képviselője a fajnak, mint a férfi, hogy jelenleg még nem is képezi az emberiség felét, hanem csak egy részét, a mely a faj folytonossága érdekében létezik, éppen úgy, mint a hereméh vagy a hímpók csak hímfunkciók teljesítése érdekében létező része a fajának. A nőnem a szaporodás fajsükségeitől áldozata.”

Mínt hogy a biológia segítségével megtudtuk, hogyan alakult és fejlődött fokozatosan a pusztán szaporodási szükségletből létesült hímszervezet és tudjuk, hogy a nőket nem a szaporodás, hanem a szertelen nemi ösztön kielégítése érdekében áldozták fel és vetették alá gazdasági kényszernek: a Grant Allen-féle mindennapi kijelentésekben és megállapításokban csak a humor kedves megnyilatkozását látjuk. Csakhogy ilyen kijelentéseket biológusoktól és szociológusoktól és az emberek nagy részétől is hallunk s azért gondosan meg kell figyelniük. A kik ezt a véleményt vallják, sokszor el is ismerik azt a túlzott nemi fejlődést, mely a nők és férfiak között fennálló gazdasági viszonyból eredt, valamint a belőle folyó egyéni és társadalmi károkat. Azonkívül a túlságos nemi fejlődésből a gazdasági haladásra háramló, fentebb kimutatott kárt is készek elismerni. Csakhogy ezzel szemben azt állítják, hogy ezek a beteges körülmények fontosak az emberiség haladására nézve, mert bármily nagy károkat okoznak, túlsúlyban van az a jó, melylyel az emberi faj női nemének az anyaság szolgálatára való korlátozása járt az emberiségre nézve. Vagy fordítva, hogy a nőnem gazdasági szabadságával járó egyéni és társadalmi előny nem érne fel a faj azon veszteségével, melyet a magas fejlettségűnek képzeltek anyaság átalakítása okozna.

Ennek az állításnak cáfolatául mindenekelőtt rá kell

mutatnunk arra, hogy „a nagyszerűen fejlett anyaság” tulajdonképpen távol áll hivatásának magaslatától; hogy más fajok anyaságánál alig magasabb, sőt talán alacsonyabb színvonalon áll; hogy hibáit és hiányait a nemigazdasági viszony okozza: hogy a *nőnem gazdasági szabadságának visszaszerzése emeli majd az anyaság színvonalát*. Végre röviden meg kell mutatnunk a társadalmi és egyéni fejlődés azon útjait, a melyeken ez az emelkedés majd gyakorlatban is mutatkozik.

Ha meg akarjuk közelíteni ezt a tárgyat, sajátos szellemi előkészületre van szükségünk. Emlékeztetben kell tartanunk, hogy e tárgyra vonatkozó gondolatainkat különösen át meg áthatják az előítéletek, hogy érzelmeink a gondolkodásnak egyetlen más területén sem zavarnak bennünket annyira, mint itt. Nincs semmi, a mihez több érzelmi fűződik és a min kevesebbet gondolkodtunk volna. A két nem viszonya is mélyen él érzelmi világában, de ezt mégis tanulmányoztuk, összehasonlítás és elmélkedés tárgyává tettük. Érzelmeink a nemi viszonyokkal szemben igen eltérők, különbözők, de az anyaságra vonatkozólag teljesen egyenlően érzünk. Itt-ott egyes filozófusok, egy Plato, egy Rousseau, önálló véleményt kockáztattak e téren; de nagyjában alig van hasonló fontosságú kérdés, melyet kevésbé tanulmányoztak volna. Az anyaságról elterjedt eszmék, a melyekbe mindenki és valamennyi ember beleszületik és belenevelkedik, szentebbek előttünk a vallásnál, kötelezőbbek a törvénynél; és ezeket az eszméket bírálat nélkül adják tovább. Az ember kevesebb megbotránkoztatást kelt, ha istenének céljaiban és eszközeiben kételkedik, mintha édesanyjának céljaiban és eszközeiben kételkedik. Az anyaságnak ez a bálványozása olyan

mélyen gyökerező, általános és régen kifejlődött érzés, a mely minden ember lelkét eltölti. Ez az érzés annyira összefügg egyrészt vallásos ösztöneinkkel, másrészt nemi ösztöneinkkel, e két ösztönnel, melyek megvitatása oly sokáig meg volt tiltva, – az egyik azért, mert nagyon szent, a másik azért, mert nagyon szentségtelen volt, – hogy jóformán lehetetlen rajtuk világosan és szenvedélytelenül gondolkodni. Könnyen érthető tehát, miért fed bennünket ebben az esetben az előítéletek hármass páncélja.

A gyermeket anyjához vonzó ösztön ép olyan régi, mint az, mely az anyát vonzza gyermekeéhez; eredetét abban a korszakban kell keresnünk, mikor az újszülöttek először szorultak gondozásra. Ez a kötelék fennállt a fejlődésfolyamat egész idejében és a mi fajunknál sokkal erösebb, mint bármely más élő lénynél, mert társadalmunk fejlődésében a szülő nemcsak egész életén át hasznos a gyermekekre nézve, hanem örökösödési törvényeink révén még halála után is. Egy ilyen régi, mérhetetlenül fontos, ilyen hosszú időn át felgyülemlett állati ösztönnek, a melyhez társadalmi törvény is járt, óriási erővé kellett fejlődnie. Ezenkívül az ősök imadásának hosszú korszakával is számolnunk kell. Ebben a kezdetleges bálványimádás átalakult és a szülők istenítésére vezetett; először isteneket csináltak az emberek apáikból, azután atyát csináltak istenből és ez a mély vallásos érzés még fokozta az ösztön súlyát. A patriarchális kort jellemző feltétlen szülői hatalom annyira fokozta vak hitünket és alárendeltségünket a szülői hatalommal szemben, hogy szinte főbenjáró bűn lett e hatalom gyakorlását bírálni.

E téren két irányban láthatunk igen érdekes fejlő-

dést. Az egyik az, hogy a gyermeki alázatosság legmagasabb fokát a patriarchális korban érte el, mikor az atya volt a család egyetlen kormányzója és eltartója, mikor tetszése szerint megölhette, vagy eladhatta gyermekeit. Az ősök imádásának ez a maradványa mindjobbban visszafejlett, az állami s mostani demokratikus korunkban, az egyéniség korlátlan, szabad fejlődése idejében, a gyermeki alázat és alárendeltség legkisebb fokát értük el. Helyébe a szülők és a gyermekek között olyan bizalmas szeretet köteléke lépett, melyet sehogy sem lehetett volna összeegyeztetni a gyermekek hajdani csúszó-mászó alázatosságával.

A másik fejlődés pedig az atya hatalmi fölényének elismerésétől a modern anyaistenítéshez vezetett. A csataterén elvérző katona haldoklása közben anyjára gondol, anyja után sóhajt és nem apja után. Az utazó és a száműzött anyja gondoskodásáról álmodik, az anyja pogácsáit emlegeti. Népszerű mesékben manapság az elveszett fiú már nem apjához, hanem anyjához tér vissza. Ha az eredeti „megtért fiúnak” volt anyja, az bizonyára a levágott borjú megsütésével foglalatzkodott és az étel körül szorgoskodott. Ha a mai megtérő gyermekeknek van atyjuk, ő többnyire a hús árának megfizetésével foglalkozik. Leggyengédebb szeretetünknek, legmélyebb hódolatunknak, legnagyobb érzékenységünknek, bosszúkészségünknek központja nem az apa, hanem az anya és ez legjobban bizonyítja az anya igazi helyének és természetes hatalmának felismerését, a mely annál jobban nő, minél jobban ébred társadalmi belátásunk. Az anya valódi értékének megbecsülésében sohasem túlozhatunk. Ösztönünk helyes, mint minden természetünk mélyében gyökerező társadalmi ösztön; de körülötte olyan tévedések és ferdeségek burjá-

jioztak fel, a milyenek minden nagy igazság .fejlődését keresztezik és zavarják.

Mint a szaporodás főtényezőjét, az anyát már fiziológiai alapon is a legnagyobb megbecsülés illeti, meg. Mint a szeretet fejlesztésének főtényezője, ő az emberi jóság megtestesítője és minden fejlődésnek a forrása. Mint az ipar kezdeményezője megint más haladásnak forrása. Mint nevelő külsőleg is alakítja azt,? minek belsőleg formát, életet adott. És mint mindezeknek látható, kézzel fogható, szerethető és szerető megtestesülése, az ő személye fejezi ki annak a jónak összességét, a mely egyéni életünknek legnagyobb értéke, nem csuda tehát, ha legnagyobb, legerősebb, legmélyebb és leggyengédebb érzelmeink csendülnek meg e nagy szóban: *anya*.

Mindezt teljesen felismerve, az lesz feladatunk, hogy a tudomány és az elfogulatlan gondolkodás világosságát az életnek e jelenségeire ép úgy rávessük, mint az élet egyéb jelenségeire is; félre kell tennünk az érzéseket és *gondolkodnunk* kell; meg kell állapítanunk, helyes-e, ha az egyéni élet legfontosabb munkáját a kezdetleges ösztön fejletlen módszereivel végeztetjük. Az anyaság az életnek egyik folyamata és éppen úgy képezheti bírálat és tanulmány tárgyát, mint az életnek minden más folyamata. Öntudatlan, kezdetleges formák között hivatását egyszerűen ösztöneinek hatása alatt teljesíti. Ha az emberi élet öntudatosra és bonyolulttá válik, az anyaság tökéletesebb teljesítése sokkal számosabb és többféle erőt követel meg. Az anyasággal az emberi fajnál öntudatos cselekvés jár, olyan cselekvés, a melyet jó vagy rossz következmények kísérnek. Ezzel a tudatos hatalommal új felelősség és új módszerek szükséglete keletkezik, nem csak annak szüksége,

így meggondoljuk, vajjon elvállalhatjuk-e az anyaság kötelességeit vagy sem, hanem hogy ha elvállaltuk, a lehető legtökéletesebben teljesítsük.

Az anyaságot, mint minden más természeti folyamatot, eredményei szerint kell mérlegelnünk. A szerint jó, vagy a szerint rossz, a mint célját teljesíti. Az emberi anyaságot a szerint kell megítélnünk, a mint az emberi faj javát szolgálja. Célja elsősorban, hogy a faj szaporodását az egyének szaporítása útján szolgálja; másodsorban, hogy a fajt emelje és javítsa, az egyének fejlesztése és nemesítése által. Ha a tyúk tojást rak, s azt később kikölti, a fajfentartás feladatát épen úgy teljesíti, mint az emberi anya évekig tartó teljes odaadásával; de fajunk fejlődése egészen más szükségletek kielégítését követeli. Az anyaság tevékenysége ép olyan természetesen fejlődött, mint a táplálkozás módja: a fejlődés minden foka újabb meg újabb kötelességeket rótt az anyára. A madáranya kikölti fiókáit, a tehén szoptatja borjait és a macska vadászatra indul kölykeiért és az anya minden szolgálatának értékét a gyermekeire tett hatás állapítja meg. A helyes anyaság mértéke az, a mi nagyobb előnnyel jár a gyermekekre nézve, a gyermekek előnye pedig az a mi magasabb fejlettségi fokra emeli őket, mint a melyen szüleik állanak. *Az igazi anyaság célja a világot olyan emberekkel gazdagítani, a kik szüleiknél tökéletesebbek.*

Az emberi fajnál ezt a célt két folyamat szolgálja: először az egyéni szaporodás egyszerű funkciója, melynek csupán kibővítése a gyermekekre fordított gondozás és ápolás; másodsor a nevelés sokoldalú társadalmi tevékenysége. Ez először csak anyai cselekedet és azért egyéni volt; de már régen inkább faji mint egyéni funkció lett

belőle és *nem* függ többé a nemtől vagy egyéb személyes korlátozástól. Az emberi faj gyermekeinek legjobb fejlődéséhez már nemcsak az anya szeretete és gondossága szükséges, hanem az anyáén kívül még sok más egyén, gondozására és tanítására is szorulnak. Ez annyira igaz, hogy túlzott példával is bátran állíthatjuk: jobb volna egy gyermeknek anyja vagy család nélkül, elhagyottan élnie oly városban, mint a milyen például Boston,, mint nagy és gyengéd család közepette a legsötétebb Afrikában.

Az emberi cselekvés faji, társadalmi cselekvés: a nevelés egyike ezeknek a cselekvéseknek. Az emberi anya kötelességeit és azok helyes vagy hibás teljesítésének mértékét e két főirány szerint kell megítélnünk: a szaporodás és a nevelés szempontjából. Minthogy nincsen a magunkénál magasabb rendű faj, a melynek anyaságával összehasonlíthatnók a mienket, alattunk álló fajok anyaságához kell azt mérnünk. Ha fölényben vagyunk, ki kell mutatnunk hogy nagyobb eredményeket érünk el olyan funkciók végzésében, a melyek közösek.

Jobb eredményeket ér el az emberi anya a fajfentartás terén, mint más emlősök anyái? Tökéletesebben hozza-e a világra gyermekét és jobban neveli-e, mint alacsonyabbrendű anyák? Ezek öntudatlanul, egyszerűen ösztönök parancsa szerint cselekszenek, mikor a maguk idejében párosulnak, kölykeiket szülik, táplálják, óvják és megvédik olyan jó!, a hogyan csak tudják; és épp oly jól vagy még jobban fejlett lényeket hagynak hátra, mint a milyenek maguk az anyák. A vadon élő állatokról kevés használható statisztikai adat áll rendelkezésünkre, a szelídítettek-nél pedig igen nehéz szétválasztani a természetes folyamatot és azt, a mit önkényes befolyásunk hoz létre. De

mind a két esetben a faj egyszerű fenmaradása legalább azt mutatja, hogy az anyaság a fajfentartás feladatát megfelelőért teljesíti; és a hasznukért tenyésztett állatoknál világosan látjuk a faj fejlődésére gyakorolt önkénytes befolyás gyönyörű lehetőségeit. Hogyan állunk hát ezekkel szemben mi emberi anyák, emberi agyunkkal és emberi öntudatunkkal, az uralkodó faj gazdag hatalmával és bölcsességével?

Az emberi anyaság több kóros tünetet mutat, mint akármelyik más fajé, betegesebb, rombolóbb, rendellenesebb. Az emberi gyermekkorban hasonlóképen több a kóros tünet. Mint állatok, e tekintetben bizony nagyon elsőrendű állatok vagyunk. Mikor olyan büszkén hivatkozunk az anyaság veszélyeivel, a melyekkel bátran nézünk szembe, ha büszkélkedünk azzal, hogy gyermekeink születéséért a halát kapujáig is elmegyünk, inkább szégyenkeznünk kellene, a miért anyára és gyermekekre ilyen veszélyeket hozunk. A halál kapujáig? Ugyanez a kapu az élet kapuja a meg nem született lények számára; más halál nem fenyeget onnan, mint az, melyet mi anyák hoztunk saját gyermekeinkre természetellenes életünkkel. Á halál kapui nyílnak meg bizony annak az ezer és ezer koraszülött, későn született, betegen vagy halva született gyermeknek, a kik tökéletlen anyaságunk áldozatai. Az emberi faj nőneme bizony semmivel sem bizonyíthatja, hogy az anyaság kezdetleges funkcióinak teljesítését, a melynek javára pedig elhanyagolt minden más funkciót, nagyobb tökéletességre fejlesztette: sőt ellenkezőleg. Minél szabadabban vesznek részt a nők az általános emberi munkában, mint a vad törzsek női, a parasztasszonyok, a munkásnők, – persze *a mennyiben nincsenek túlterhelve*, – annál helyesebben és jobban teljesítik anyai funkcióikat.

Minél tökéletesebben elzárjuk a nőt a gazdasági tevékenységtől és minél határozottabban tartjuk fenn csak a nemi működésnek, minél teljesebb mértékben függ a nemi viszonytól, mely létfenntartásának egyetlen eszköze, annál kórosabb lesz anyasága. Nemi túlfejlődése, mely abból származik, hogy gazdaságilag függ a férfitől, igen károsan hat legfontosabb kötelességeinek teljesítésére. *Sokkal túlságosabb mértékben asszony, mintsem hogy tökéletes anya lehetne!* Másodlagos nemi sajátságainak szertelen fejlődése az átöröklésnek igen káros egy eleme. Kis, gyöngye, elpuhult, aránytalan alakú nők nem igen szülhetnek nagy, izmos, erőteljes és arányos alakú férfiakat és nőket. Nagy Frigyes hatalmas testőrnemzedéket akart nevelni; nagy férfiakat nagy nőkkel és nem kicsinyekkel házasított össze. A csupán nemi működésnek fentartott nőnem természetesen visszamarad a faji fejlődésben és ezt a visszamaradottságban természetesen átviszi utódaira is. Az emberi anya a fajfentartás folyamatában nem mutat fölényt az alsóbbrendű állatokkal szemben, sőt inkább mögöttük marad és így semmi bizonyítékát sem látjuk annak, hogy tisztán nemi működésre való szorítkozása a legcsekélyebb haszonnal is járt volna gyermekeire. A halott gyermek anyja, vagy a halott anya gyermeke, a beteg gyermek, a nyomorék gyermek, a gyengeelméjű gyermek, a kimerült, ideges, koravén anya – hányszor fordulnak elő közöttünk! Ezek bizony nem nagyon fejlett anyaságnak jelenségei.

Ha nem ismerhetjük el jóknak az emberi anyaságnak a szaporodás fizikai folyamatára alkalmazott módszereit, jobb eredményeket találhatunk-e az anyai kötelességek másik ágában, a nevelést illetőleg? Bárha beteges az anya is, a gyermek is, a szerető anyai gondosság csak

egyensúlyozhatja e bajokat? Az anya gyengéd odaadása, az a szüntelen gondoskodás, melylyel gyermekét körülveszi, nem tesz-e elég eredményessé az emberi anyaságot *úgy* hogy a többi fajok anyaságával összehasonlítva nyerne, a mi különleges módszerünket igazolná? Meg kell most mutatnunk, hogy anyaságunk általánosan elfogadott értelmében, a gyermekek gondozása” (ez pontosabb megjelölés, mint „nevelés”) tényleg magasabbrendű.

Itt, sajnos, megint nélkülözzük az összehasonlítás lehetőségét. Egyetlen más állatfaj ivadéka sem szorul olyan hosszú gondozásra, olyan tanításra, mint a mi fajunké. Azonban a meddig meg kell tenniök, addig a szülők nagyon jól teljesítik kötelességüket. A kotlós tyúk kotlóival az anyaságnak elfogadott mintaképe e tekintetben. A tyúk nemcsak tojik, nemcsak kikölti tojásait, hanem fel is nevel és addig gondozza csibéit, a míg csak rászorulnak. De ezen az egyszerű anyai működésén kívül nincs más példánk az anyaság nevelési módszereinek összehasonlítására.

Csak a magunk körében tanulmányozhatjuk a dolgot. összehasonlíthatjuk az anyátlan gyermeket azzal, a kinek anyja él az olyan gyermeket, a kinek csak anyja van, különben senkije sincs, azzal, a kit anyja cselédek és tanítók segítségével gondoz; a gyermeket, kinek szerintünk kitűnő anyja van, azzal, a kinek anyját nem valami nagyra tartjuk. Ez az utolsó összehasonlítás, az anyák közötti összehasonlítás, nagyon értékes. Hallgatagon megállapítottunk az emberi anyaságról *egy* bizonytalan mértéket és az „igazi” és a „természetellenes” anya címének megadásában alkalmazzuk.

Ezek a kifejezések bizonyítják, milyen könnyen készek vagyunk az anyai tevékenység egész mezejét inkább

ösztönszerű, mint észszerű cselekvések terének, inkább. funkcióteljesítésnek, mint hivatásnak, szolgálatnak tartani Van reá mértékünk, bármilyen nyújtható és bizonytalan is; és még ennél is fájdalommal kell megállapítanunk, milyen sok emberi anya nem üti meg a mértéket. Kérdezzék meg önmagukat becsületesen, őszintén, hogy azok közül az anyák közül, kiket gyermekeikkel együtt láthatnak naponként az utcán és üzletben, omnibuszon és vilamoson, hajón, szállodában, szomszédságban, nyilvános parkokban és mindenütt, a hol az anyagi gondoskodás mutatkozhatik, hányról mondhatják el, hogy jobb anyák, mint azok, a kiket rossz anyáknak ismertek fel? E mellett ne az anyaságnak arra a rózsás eszményképre gondoljunk, a melyet magunknak alkottunk, hanem az anyaság közönséges, súlyos tényeire, melyek a mindennapi életben tárnak fel előttünk.

Az anyaságot a maga nevelési kötelességeinek teljesítésében csupán eredményeiben mérlegelhetjük.. Ha arakat a nemes lelkű férfiakat és nőket tekintjük, a kiknek testi, szellemi és jellembeli tökéletességét oly szívesen tulajdonítjuk az „önfeláldozó anya” érdemének, mit mondhatunk arról az anyaságról, a mely megtöltötte a világot sekély jellemű, csenevész testű és alacsony szellemű férfiakkal és nőkkel? Ha a jó anyáknak köszönhetjük a jó embereket, kinek köszönhetjük a rosszakat? Ha nagy férfiakat és nőket látunk, anyjuknak hódolunk, anyjuknak tulajdonítjuk az ő értéküket. Ha jelentéktelen férfiakat és nőket látunk – és ezek vannak többségben – senkisem meri az anyaságot okolni. Ha valakin eredendő biinrehajlás tünetei mutatkoznak, az „átöröklést” emlegetjük; és hogy a nép zömének tudatlanságán segítsünk, jobb neve-

lési rendszert követelünk az államtól. De senkisémmé meri felvetni azt az eszmét, hogy az emberiség anyáit kellene javítani, emelni; pedig tényleg éppen ezen fordul meg a dolog. Ha az emberi fajfentartás módszerei rosszak, az anyát kell felelősségre vonnunk, mert ő a fajfentartásnak főtenyezője. Ha az emberi nevelés módszerei hiányosak az anyát kell felelősségre vonnunk, mert ő a nevelés főtenyezője.

Ennek ellenében azt hangoztatják, hogy az ilyen állítás' figyelmen kívül hagyja az apát és az ő felelőségét. Ha az emberiség anyái a maguk helyén állnának és kötelességüket a maga egészében teljesítenék, többé semmi ok sem volna az apák elleni panaszra. *Először jobb embereket szülnének. Másodszor: a társadalommal szemben felelősnek éreznék magukat azért, hogy gyermekeiknek alkalmas atyát válasszanak. Harmadszor: mint szabad, független gazdasági tényezők, a gyermek eltartásának kötelességét félig magukra vennék.* Ilyen körülmények között az apaságra alkalmatlan férfiaknak nem volna kilátásuk arra, hogy atyákká váljanak. A férfi a maga eddigi helyzetében, elvégezvén a világ egész munkáját, teljesítve az egész atyai és a fél anyai kötelességet, sokkal többet tett a lehetetlennek elérésére, mint a nő a maga helyzetében. Ő róla feltételezték, hogy a földön egyéb munkája nincsen, mint az anyai. Tényleg azonban elvégezte az anyai munkán kívül a világ házi szolgájának munkáját is. De bizonyosan ugyanannyi ideje és ereje volt az anyaság számára, mint a férfiaknak az apaság számára; és a míg be nem bizonyítja, hogy a gyermekek éppen olyan jól ápoltak és jól neveltek, mint a mennyire jól tápláltak, addig nem gáncsolhatja a férfit általános tökéletlenségükért.

Személyes „gáncs egyáltalában nem érheti egyiküket sem. A nemi-gazdasági viszony elkerülhetetlenül károsította úgy az anyaságot, mint az apaságot. De első sorban az anyákhoz kell fordulnunk, hogy változtassák meg ezt a káros viszonyt. Minthogy ő bennük mélyebb a gyermekek iránti kötelességek érzése, nagyobb a szeretet, meg kell érezniök, hamis helyzetük mennyire károsítja az anyaságot; ha másért nem, gyermekeik érdekében meg kell szüntetniök ezt a viszonyt. Akkor azután a férfiből és atyaságából is azt csinálhatják, a mit akarnak.

Az anya első kötelessége olyan gyermekeknek adni életet, a kik olyanok vagy jobbak, mint ő; elődeinek tulajdonságait és jellemét a maga életmódjának javításával gyermekeinek tovább kell adnia, az emberi fajt saját rengeteg anyai hatalmával fel kell építenie és javítania, jobb emberiséget kell alkotnia. Ha ezt megtette, az anya, az emberi anya további kötelessége gyermekeit úgy nevelni, hogy beteljesedjék, a mi a szüléssel és első gondozással csak kezdődött. Az anya gyermekét kilenc hónapig testében, két évig karjaiban hordja és egészen élete végéig szívében és gondolataiban őrzi. A nevelés az emberi fajfenntartásnak egyik főtényezője. Az igazi anyaságnak tökéletesen kellene végeznie ezt a fontos munkát. Mindig növekvő értelemmel kellene felismernie a legjobb eszközöket, melyek a gyermekei testi és lelki tulajdonságainak fejlesztését előmozdítják, a melyekkel úgy növelheti és erősítheti gyermekeit, hogy minden nemzedék érettsége idején fölülmúlja az előző nemzedéket és ennél finomultabb, tökéletesebb testi és szellemi fejlettséget mutasson. Hogy az emberiség színvonala lassan emelkedik, azt itt nem tagadjuk: de e fokozatos fejlődést elismerve, nem kérdez-

heljük-e, vajjon ez az egész, amit elérhettünk? És ezt a haladást is a megfelelően fejlődött anyaságnak köszönhetjük-e?

Mind a két kérdésre nemmel kell felelnünk. Ha látjuk, mint emelkednek egyes családok, míg mások elpusztulnak, milyen bizonytalan és szabálytalan az az emelkedés, akkor tudjuk, hogy sokkal jobban haladhatnánk, ha minden gyermek ugyanabban az anyagi jólétben élhetne és ugyanabban a gondozásban részesülhetne, a mely mostanság csak egyiknek-másiknak jut. És ha látjuk, hogy fajunk emelkedésének mily nagy részét köszönjük az orvostudomány eredményeinek, az állam tanügyi és közegészségügyi törvényeinek, melyek közül egyet sem az anyák alkottak, akkor be kell látnunk, hogy az emberi faj haladásának egyetlen részét sem tulajdoníthatjuk kizárólag az anyaságnak. Az emberi anya általánosan és viszonylagosan is kevesebbet tesz gyermekeiért, mint a föld bármely más fajának anyja. Nem szerzi meg nekik a táplálékot, sem az öltözéket, sem a Lakást, nem óvja és nem védelmezi őket. Nem neveli, csak a mennyire családja szokásai, társadalmi állásának korlátai kívánják, A világon oly szükséges általános ismeretet, melyet egyetlen emberi lény sem nélkülözhet, ő jnem közvetítheti, mert magának sincs része benne. Mind.ezt a tudást és nevelést nem az ő keze és szelleme adja, hanem másoké. Az anyának a gyermekre fordított testi gondozása és ápolása összességében sem bizonyít az anyaság tökéletessége mellett: ez az állítás csak eszményítés eredménye.

A szegény ember felesége sokkal jobban túl van terhelve más munkával, semhogy egész idejét gyermekeinek .gondozására fordíthatná. A gazdag ember felesége megtehetné ugyan, de nem teszi, egyrészt, mert felfogadhat

valakit, a ki helyette megteszi, másrészt, mert neki is van más olyan dolga, mely idejét lefoglalja. Csak kivételes esetekben látjuk, hogy anyák minden egyéb munkájukat másokkal végeztetik és minden erejüket saját gyermekük táplálására, öltöztetésére, tisztántartására és a mennyire lehet, nevelésére fordítják. A mennyiben ilyen kivételek léteznek, még annak is ki kellene tűnnie, hogy az anya fáradhatatlan önfeláldozásából a gyermeknek meg van-e a megfelelő haszna is. Éppen ellenkezőleg: *a legjobb gondozás és nevelés, melyben a gyermek részesülhet, ezer meg ezer ember felhalmozóit tudását és együttes munkásságot igényli: az anya szolgálatán kívül a faj atyáinak szolgálatát is.*

A gondozás és nevelés, melyben a gyermeket anyja részesíti, nem biztosíthat az emberi anyaságnak különös fölényt. Ha a nőt először a fajfentartás szempontjából más fajokkal összehasonlítva mérlegeljük, azt találjuk, hogy a szaporodás műveletét nem teljesíti oly könnyen és oly jól, mint azok. Ha nevelő működésüket mérlegeljük egymással összehasonlítva a kevés elismerhetően rátermett anyát, és a szörnyen sok tökéletlen, ügyetlen anyát, e téren, ha lehet, még tehetetlenebbnek kell találnunk a nőnemet, mint a másikon. Az emberi nevelés terén eddig elért eredményeket nem az anyáknak, hanem férfiaknak és egyedül álló nőknek köszönhetjük; és mindabból, a mit az emberi anyaság tett, nem mutathatjuk ki, hogy a nők, mert egész idejüket anyai funkcióikra fordították, a faj előnyét szolgálták volna. Egész idejének feláldozása sem mennyiségben, sem minőségben nem emelte az anyaságot. A dolgozó nő rendszeren jobban szolgálja a fajszaporodást, mint a dologtalan nő. És az a nő, a ki nem dolgozik, aránylag nem jobb nevelő.

Egymás csillagzatbeli sociológus, a mi emberi éter tünket tanulmányozva, ha először hallana az „anyai áldozatkészségről,” mint fajunk egyik legnagyobb előnyéről, talán ellágyulna és megindulna ezen az eszmén. „Milyen gyönyörű!” mondaná. „Milyen megható és szeretetreméltó! Az emberiségnek egyik. fele összes emberi érdekeit és tevékenységeit alárendeli annak a célnak, hogy egész idejét, erejét és odaadását, az anyaság tevékenységére összpontosíthassa! Szüli és felneveli azt a felséges fajt, melynek sohasem lehet egyenértékű tagja! Örökké csak fiai helyettesítik a közéletben, leányai szintén csak helyetteseikben élhetnek! Micsoda felséges és bámulatos vértanúság!”

Kutatásait annak a módszernek felfedezésére fordítaná, a melyet alkalmazunk, hogy a faj egyik felében fejlesztük és tökéletesítsük azt a . felséges odaadást, mely a faj másik felének fentartására szolgál. Feszült figyelemmel kísérné a leányok végtelen sorát; a leányokét, a kik em. bérnek születnek, mint fivérek, csakhogy születéseiktől fogva magukon hordják a bélyeget: Nőnemű – születési hibában szenved – egyébre nem használható, mint hogy fiúknak adjon életet.” Sociológusunk elvárná, hogy a „fajfentartás szükségleteinek feláldozott nem,” a mely emberi öntudattal és intelligenciával el van látva, alaposan készül magas feladatának teljesítésére és minden módon igyekszik, hivatásának minél tökéletesebb betöltésére. Elvárná, hogy a társadalom elismeri a nagy áldozatot és megbecsüli mindazokat a dicső teremtetéseket, a kiknek élete mások életében teljesen elmerül és minden erejét felhasználja, hogy őket magas hivatásukra jól előkészítse, kellően felszerelje. Milyen csalódás érné más csillagzatbeli sociológusunkat és az ő természetes várakozásait!

Kimerítő tanulmányozás után visszatérnek a Marsra, a Saturnusba, vagy oda, a honnan jött és csodálkoznék az emberi ellenmondás szörnyűségén.

Ha az anyai önfeláldozás, tana tényleg igazolná a nő helyzetét, akkor az egyén, vagy a társadalom, vagy mind a kettő előkészítené a nőt az anyaságra. De ilyen előkészületeket nem teszünk. A társadalom nem ismeri el az anyasággal járó tevékenységet. Néha jutalomdíjakat tűztek ki nagyszámú családra, de a díjat az apáknak fizették ki. Az általános házassági vásárunk alapját képező bonyolult társadalmi gépezet nem támogatja és nem fejleszti az anyaságot. Sőt ellenkezőleg. Éppen ellene hat, úgy hogy társadalmi életünkben az anyaság egyenesen károsodást jelent, a miért sokan kerülnek is. És maguk az anyák? Azok az ifjú nők, a kik büszkén dicsekszenek jövőendő kötelességeikkel, vagy nemi vértanúságukkal, ugyan komolyan készülnek-e azoknak a kötelességeknek a teljesítésére? Dehogyan készülnek. Leányainkat olyan tökéletes tudatlanságban neveljük, hogy jövőendő anyaságuk kötelességeiről halvány sejtelmük sincs és éppen e tudatlanság már eleve károsítja jövőendő anyaságukat. Leányaink – a mi hibánkból – az anyaságra vonatkozólag közömbösek, tudatlanok. Megtanítjuk őket arra, hogy a másik nemet vonzzák: gazdasági előnyükért, legfeljebb kölcsönös kielégítés céljából, de bizony vajmi ritkán az anyaság érdekében. Feltétlen tudatlanságban hagyjuk őket arra nézve, a mit főtevékenységüknek mondunk, úgy hogy e kötelességeket csak akkor ismerik meg, a mikor már teljesíteniük is kell.

Ez körülbelül olyan, mintha katonának kellene lennie minden férfinak, a kinek kezében nyugszik a haza sorsa

és nem szólnának neki egy szót sem a háborúskodásról vagy nem tanítanák katonai gyakorlatra, míg már a harc-téren szükség nem volna rájuk!

A leányok nevelésénél nem vagyunk tekintettel az anyaság kötelességeinek előkészítésére. Sőt tapintatlannak tartjuk, hogy a szent lények időnek előtte sejtjenek valamit anyai kötelességükről. Ez a legfontosabb és gyönyörű emberi funkció nemzedékről-nemzedékre teljesen tudatlan nők kezében marad. Hallgatagon feltételezzük, hogy az anyaság úgynevezett „isteni ösztönének” rejtelmes működése folytán teljesíthetik anyai kötelességeiket. Az anyai ösztön igen tiszteletreméltó és hasznos ösztön, a melyet a legtöbb állatfajnál megtalálunk. Annyira „isteni” és annyira „szent”, a mennyire a természetnek minden ösztöne isteni és szent; de csakis akkor alkalmazhatjuk rá e kifejezéseket, ha renddelésének megfelelően működik. Ha a fajfentartás folyamatát szentebbnek kell tartanunk, mint az önfentartás folyamatait, akkor a szaporodásnak minden műveletét, jelenségét és tevékenységét egyforma tiszteletben kell részesítenünk, a hím és a nőnem közötti szexuális vonzódást ép annyira, mint az anya és gyermek közötti szeretetet. És ha a fajfentartást szolgáló műveleteket a legmagasabb fejlettségükben becsüljük legnagyobbra, akkor a tulajdonképpen mégis csak önérdeken is alapuló anyai tevékenységnél sokkal többre kellene becsülnünk a nevelés nagy érdeknélküli társadalmi tevékenységét. Az anyai *ösztön*, mint puszta ösztön, semmiképpen sem érdemli túlzott tiszteletünket. Csak fontos célt szolgáló eszköznek kellene tekintenünk, értékét pedig csak eredményessége arányában kellene megállapítanunk.

Az intelligencia legalacsonyabb fokán álló állatok

csak ösztöneik szerint élnek, még pedig helyesen élnek. A kisfejlettségű vad népek között az ösztönök nagy szerepet játszanak. Az állatánya ösztönszerűen gondozza ivadékait; a vad népek anyái a törzs szokásai, a hagyomány nevelő befolyása és valamelyes személyes tapasztalat útján végzik ezt. Minél előbbre halad az emberiség, minél tömörebbé és változatosabbá fejlődik, minél előbbre halad az emberi intelligencia, a mely új szükségleteket és új tevékenységeket fejleszt, annál jobban csökken az ösztön értéke. Az emberi faj nem az állati ösztönök segélyével halad és nemesedik, hanem fegyelmezett intelligenciájának és akaratának bölcsessége és ereje folytán ezek irányítják tevékenységét, zabolázzák és ellenőrzik a hajdan mindenható ösztönt.

A férfi intelligenciáját fejlesztő bővült emberi tevékenység területéről kizárták a nőnemet, a melynek akarata sem nevelődhetik, mert az akarat csak szabad nyilvánulás útján fejlődik, ezért kénytelen volt magában az ösztön kezdetleges erejét napjainkig fentartani. Minthogy egész személyét nemének rendelték alá, ösztöneit is csak nemi téren érvényesíthette. Főképen az anyaságban nyilváníthatta ösztöneit, melyek e téren dönthetetlen befolyást nyertek. így a tanulatlan, előkészületlen anyák végnélküli sora szüli az emberiség gyermekeit, s gondozásukra, tanításukra és nevelésükre, e gyönyörű munkára sem elméleti ismeretei, sem gyakorlati tapasztalata nincsen: csak az ösztön féktelen erejével, az anyáknak a gyermek iránti vak, odaadó szenvedélyével lát feladatának teljesítéséhez. Az anyaszeretet rengeteg nagy erő, de az erőket irányítani kell. A pusztá anyái szeretet nem ér semmit, nem szolgálja a gyermek érdekét, ha nem nyilvánul megfelelő

tettekben. E tettek mibenléte és végrehajtásuknak módja irányítja vagy megrontja a gyermek életét.

Figyeljük csak meg a tehetetlen anyai szeretet és ösztön fogyatékoságát a gyermek táplálásának egyszerű tényénél. Az emlősök osztályába tartozó emberi anyának ösztönszerű vágya, hogy gyermekeit maga szoptassa. (Vannak már asszonyok, a kiből éppen ez az ösztön kiveszett.) De ez az ösztön nem tanította meg arra, mint kell élnie, hogy e természetes funkciót minél biztosabban és jobban teljesíthesse. S ha az ösztön már ilyen egyszerű feladatoknál megtagadja a szolgálatot, mi egyéb hasznát vehetjük a gyermekek táplálásánál? Meg tudja-e határozni, hogy a Nestle-liszt, a Kufeke tápszer, vagy a többi, férfiatól feltalált, készített és forgalomba hozott tápszer között melyik a legjobb? Ezeket a tápszereket nem anyai vagy apai ösztön útján készítik, hanem kémiai elemzés és fiziológiai tanulmányok alapján; megfigyelik hatásukat és orvosok rendelik el alkalmazásukat: ezek szintén nem ösztönszerűen állapítják meg, milyen táplálékra van szüksége a gyermeknek.

Ha a mesterségesen táplált gyermek túléli az anyatej hiányát és asztalhoz kerül, elég-e akkor az anyai ösztön a zsenge gyermek megfelelő táplálékának megállapítására? Kérdezzük csak meg orvosainkat. Az emberiség anyai ösztönének teljes fogyatékoságát legjobban megvilágítja a férfiaknak a gyermekek érdekében kifejtett változatos és széleskörű tevékenysége; akár a szüléssel foglalkozó férfiak furcsa emberi jelenségét tekintjük, – az egész természetben csak a békáknál fordul elő, hogy a hím a szülésnél segédkezik – akár végignézzünk a férfiak mindazon munkáján, melyet a gyermek táplálékára, öltözékére,

gondozására, mulattatására és nevelésére fordítottak. Ez a jelenség azonban mást is mutat: a nők bűnös közömbös-ségét. Nem iparkodnak szellemi megerőltetéssel pótolni azt, a mit az ösztön maga nem teljesíthet. A gondolkodó, eszes lény több mint gondatlan, ha az emberi élet fentartásának felelősségét magára veszi, a nélkül, hogy feladatára alaposan készülne.

Mielőtt a férfi üzletet indít vagy művészetbe vagy iparba fog, megtanulja a mesterségét. Képesítést szerez azoknak a feladatoknak teljesítésére, melyeket elvállalni készül. Szándékos csalónak néznék, ha munkát vállalna, melynek elvégzésére nem készült és mulasztásáért rögtön kinevetnék, a munkát pedig kivennék a kezéből. Fontosabb foglalkozásoknál, különösen olyanoknál, a melyek, mint mondjuk, „élet – halál felett döntenek”, mint a hajós-kapitány vagy a kormányos, az orvos vagy a gyógyszerész pályáján nem elég a mesterséget megtanulni, hanem vizsgázni kell olyanok előtt, a kik már régen mesterei az illető szakmának. Bizonyítványt kell szerezni vagy diplomát vagy valamelyes igazolványt, a mely mutatja, hogy az egyén elkészült az emberi élet felelősségének közvetlen átvételére.

A nők belemennek egy helyzetbe, a mely kezükbe adja az egész emberi faj életét-halálát, a nélkül, hogy arra megfelelő tudásuk vagy tapasztalatuk volna: az előkészület halvány árnyéka, a tehetség legcsekélyebb bizonyítéka nélkül. Ha egyáltalán csak eszükbe is jut a dolog, azzal érik be, hogy a rejtélyes „anyai ösztön” majd megsúgja: mit kell tenniök, mit nem. Ha utasításra volna talán szükségük, majd akad, a ki megadja annak idején; tapasztalatokat pedig akkor szereznek, ha meglesznek már a gyermekeik! „Csak tudom, hogyan kell

gyermeket nevelni,” kiáltotta sértetten egy öreg hölgy, a kinek valaki kéretlen tanácsot adott, „Hiszen hét gyermeket temettem el!” A gyermeksíroknak temetőinket keresztül-kasul szelő sorai komor bizonyítékai annak, hogy az emberi faj anyai ösztöne mennyire fejletlen. A saját gyermekeken végzett próbálkozások tapasztalati eredményét szomorúan sok esetben eltemetik a gyermekekkel együtt.

Nem, az anyai önfeláldozás elmélete nem állhatja meg helyét. Sokkal kevesebb eredményt mutathat fel az emberi faj nőneme az anyaság terén, mintsemhogy igazolhatná helyzetét, a mely pusztán a szaporodás szolgálatába szorítja, minden személyes tevékenységét, tisztességes függetlenségét lehetetlenné teszi, minden hasznos és fejlettebb gazdasági szolgálatát csak az anyaság érdekeinek terén engedi érvényesülni. Sem a rengeteg nagyarányú gyermekhalandóság, sem a túlélők edzett egészsége, sem a testi és szellemi fejlődés nem bizonyítja az anyai önfeláldozásnak hasznát az emberi fajra nézve.

X.

A felelősség megállapítása. – Az otthon imádása. – A reformerek lebecsülése. – Az élet kötelességei. – Természetes dolgok és helyes dolgok. – Az új rend. – Házasság és a család. – Tünőiében levő maradványok. – A házasság fejlődése. – Az ifjú szerelem álma. – Osztálykülönbség, – Társadalom és otthon.

Bár az emberi anyaság fölénye alig mutatható ki és súlyos szemrehányásokra ad alapos okot; bár világosan látjuk fogyatékosságát, tévelygéseit és kóros voltát, mégis csodálatosan érintetlen maradt az anyaságba vetett alázatos hitünk, iránta érzett feltétlen tiszteletünk és az a törhetetlen meggyőződésünk, hogy az anyaság tökéletes. Az anyai funkciók teljesítésénél tagadhatatlanok azok a tények, melyek gondatlanságunkból és tudatlanságunkból folynak; tagadhatatlan a szörnyen nagyméretű gyermekhalandóság és a gyermekbetegségek nagy száma – azokat a betegségeket értjük, melyeket az orvosok „elkerülhető betegségekének” mondanak – tagadhatatlanok a mindenkor elkövetett halálhozó tévedések és mulasztások. Csakhogy mi eltekintünk e jelenségek fölött vagy pedig akárkinek és akárminek tulajdonítjuk, csak az anyai kötelességek hiányos teljesítésének nem.

A kik annak elismeréséig jutottak már, hogy ez állapotokkal szemben mentséget kell keresnünk, többnyire azzal mentik a helyzet visszásságát, hogy e körülményekért az apára kell vetni. Azt mondjuk: az apák bűne gyen-

giti a faj szervezetét. Az apák hiányosan gondoskodnak az anyákról s így ezek sem gondoskodhatnak tökéletesen a gyermekekről. Az apákat vonjuk felelősségre a gyermekeinknél mutatkozó minden bajért és az anyát imádjuk, szentté avatjuk. Imádjuk az anyát a szülés fizikai folyamataért – mostanában a hősiesség tényét látjuk ebben – és azért az „odaadásért”, a melylyel gyermekeit felneveli, tekintet nélkül az odaadás bölcsességére vagy eredményeire. Az egészséges és független anyaság nem tartana igényt különösebb tiszteletre természetes anyai működésének tökéletes teljesítéséért, mint a macska kölykeinek és a juh báránykáinak szüléséért. Már maga az az általánosan elismert tény, hogy az alacsonyabb osztályok asszonyai sokkal több gyermeket szülnek, mint a magasabb osztályokéi, megingathatná ezt a tarthatatlan felfogásunkat, de nem ingatja meg. Minél jobban gyöngítik az asszonyok természetellenes szokásaikkal és életmódjukkal magukat és ivadékukat, minél több kárt tesznek magukban annál nehezebb, veszélyesebb és kínosabb a természetes működés teljesítése, annál nagyobb igényt tartanak a nők a dicső önfeláldozás elismerésére, melylyel életüket (és gyermekeik életét!) az emberiség fentartása érdekében kockáztatják. És ebben az elismerésben bőven van részük. A mi az apát és a rossz eredmények okának reá eső részét illeti, meg kell állapítanunk, hogy bármit tett is vagy tesz a jövőben, az ő tettei nem menthetik fel az anyákat elsőrendű felelősségük alól.

Képzeljünk el egy más fajhoz tartozó nönemet, a mely nem vetne ügyet a helyes kiválasztás faj-feladatára, hanem beteges, fogatlan nyomorékkal párosulna – ha ugyan a fajában akadnának ilyenek – és gyenge, nyomorék gyer-

mekek szülésével károsítaná faját. Jogos volna-e a hímeket a rossz eredményért okolni? Ha egy egész nemet csupán az anyaság kötelességeinek teljesítésére tartunk fenn, olyan kizárólagosan, hogy az illető nem gazdasági értéktelenségét e feladat magasztosságával kiegyenlítettnek véljük, bizony megkövetelhetnők, hogy ez a nem legalább azt az egyet tanulta volna meg: hogyan válassza meg gyermekeinek a legalkalmasabb apát. Ha az egyetlen út, a melyen az emberi anya táplálhatja és védheti gyermekeit, egy más személyen át vezet, egy eltartón, védőn keresztül, a kitől életüknek és biztonságuknak függnie kell: ugyan milyen természeti, társadalmi vagy erkölcsi alapon menthető, ha nem a helyest, nem „az igazit” választja?

De – kérdezzük, hogyan tudhatja a fiatal leány, melyik férfiből lehet alkalmas atya? Hogy nem nevelték e felismerés képességére, az bizonyítja legékeesebben nagy feladatára alkalmatlan voltát. Hogy nem gondolkodik és nem gondoskodik erről, bizonyítéka e nagy kötelességével szemben tanúsított közömbösségének. Semmi képen sem kerülheti el a vétkes könnyelműség vádját, ha elmulasztja gyermekeinek a legjobb apát kiválasztani. Nem kerülhetné el, hacsak tényleg nem volna lehetetlen választania, mert tökéletes apaságra alkalmas férfi nem volna már a világon. Egyébként nem is kellene ezt a felette komoly feladatot fiatal leányokra bízunk. Anyaság nem serdülő gyerek-leányoknak, hanem fejlett nőknek a dolga. És ha tényleg, becsületesen annyira törődünk az anyasággal, a mint állítjuk, akkor a nőket készítenők elő kötelességeik teljesítésére s nem a leányokat legényfogásra. Az anya nemes kötelességeiről beszélünk, de leányainkat arra ne-

véljük, hogy gazdaságilag minél előnyösebb házassághoz jussanak.

Hagyjuk el anyai kötelességének e mezejét, a nemi kiválasztást, megmarad még az a sokkal tágabb terület, melyhez gondolataink diadalmasan szállanak: megmutatjuk, hogy az anyai kötelességek terére szorított anyának köszönhetjük a nem szerint felosztott munka eredményeit, hogy a gyermek gondozása, ápolása, a gyermek nevelése, a család gyönyörű otthoni élete, mind e kitűnő módszernek a következménye. Ez az utolsó bástyánk. Itt biztonságban húzódik meg az a népszerű gondolat, hogy az otthon szentelt falai közt rejlik minden kérésünk és aggodalmunk megfejtése. „Az én házam biztos váram”, mondjuk általánosan. Az ablakok be vannak csukva: be ne hatoljon a friss levegő. A függönyök le vannak eresztve: be ne hatoljon a világosság. Az ajtók zárva vannak: be ne hatoljon senki idegen. Bent ég a szentély tüze és éleszti azt gyengéd papnője; a család otthonában.

Trónjaink elárvultak és gyorsan váltakozó elnökök székeivé lettek. Templomaink megnyíltak a modern élet világossága előtt és a tömjén szagát kiszorította az édes, napos levegő. E régi szentélyekben is van helye a változásnak, van helye mindenütt, csak az otthon szentélyében nem. Ez a templom és annak kultusza oly szorosan összefügg az alárendelt nő szolgálatával, oltára annyira megkívánja a nő részéről a szüntelen áldozatot, hogy képtelenek vagyunk az emberi életet valami más alapon elképzelni. Szívünk mélyéig megrázkódunk, ha eszünkbe jut, hogy e régi, szentesített hagyományon valami változás mehet végbe. Ezen áldott központ nélkül, melyhez minden emlékezésünk és reményünk fűződik, életünk tényleg üres-

nek, semmisnek tetszik. Az otthonban születünk. Az otthonban halunk meg, vagy remélünk meghalni. Az otthonokban élünk, vagy legalább ott akarunk élni. Az otthon számára dolgozunk az otthonban, vagy azon kívül. Az otthon legtöbbször életének központja, kezdete és vége. Az otthont szeretjük olyan szeretettel, a mely ősrégi, mint maga az emberiség. Még most is azzal a vak engedelmességgel tiszteljük, a melylyel az otthon kultusza ősidők előtt kezdődött. Ragaszkodunk hozzá állati természetünk legbensőbb, legrégebbi ösztönével; ez abban a lelkes hymnusban lel kifejezést, melyet az otthon dicsőségére zenünk, a mióta egyáltalában megtanultunk valamit – dicsőíteni.

Minthogy, nézetünk szerint, otthoni életünk éppen úgy, a mint most éljük, a legjobb a világon és ez az élet minden otthon számára legalább egy, de rendszerint több nő állandó szolgálatát igényli, ebből nyilván következik, hogy mindent, a mi a nő helyzetét megváltoztatná, visszautasítunk, mert annak okvetlenül „meg kell bolygatnia a családot”, „alá kell ásni az otthont”. Ha becsületes igyekezettel e téren is helyt akarunk adni a szabad gondolatnak és a szabad szó modern fokának, ha egy pillanatra elfordulunk halványunktól és azt mondjuk a mérész bálványrombolónak: „Jó, mutass hát helyette valami jobbat!” milyen határtalan kicsinyléssel fogadjuk eszméit! Napjainkban mind nehezebb és nehezebb a ránk származott hagyomány bátyavárát megvédelmezni vagy fentartani. Minden újabb nemzedék megtámasztja; szeretjük repedezett falait és ingadozó tornyait. Tele aggatjuk díszszel, cifrasággal; a fejünk felett lebegő veszélyeket friss tömjénfelhőkkel takarjuk el; és az újjá szervezni és újjá építeni

akaróktól megköveteljük, hogy bizonyítsák be vad terveik kivitelének kívánatos voltát, mielőtt csak egy kalapácsütést is mérnénk a rozoga épületre. De ha terveiket megmutatják: gúnyosan a szemükbe nevetünk. Felette nehéz a kérdés. Könnyű a figyelmet ráirányítani a létező körülményekre és megállapítani a közöttük meg a mutatkozó tünetek között fennálló viszonyt. De egészen más dolog kimutatni, milyen új tüneteket szülne a körülmények megváltoztatása és milyen hatásuk volna az új tüneteknek. Pedig éppen e feladat megoldását várja tőlünk az emberiség öntudatos haladása. A míg a haladás öntudatlanul folyt, elég volt, ha bizonyos egyének és osztályok fokként alkalmazkodtak az új viszonyokhoz, melyeket a társadalmi evolúció folyamata alkotott és ha ők ráerőszakolták feltételeiket az ellenszegülő maradiakra, a kik ki akarták magukat vonni az evolúció törvényei alól.

A mikor a feudális kormányzatokból királyságokat alakítottak, nem sok időt vesztegettek a nyakas bárók kitanításával, sem nemzeti kötelességeikre való meggyőzésükkel. A királyok növekvő hatalma megküzdött a dacos nemesség fogyó erejével és leküzdötte azt; egyébire nem is volt szükség. Hu akkoriban könyvet írtak volna a változás sürgetésére, elég világosan bemutathatták volna a feudális rendszernek bajait, káros hatásait, de nem sokat nyomott volna a latban, ha a mű a nemzeti békét és azt a hatalmat festette volna, a mely egy közös király uralkodása alatt elérhető. Az addig nem ismert nemzeti béke és hatalom nem mutatkozott volna valami kecsagetőnek a dölyfös lovagok előtt, a kiknek egyetlen béke és hatalmi eszménye az volt, hogy csendesesen és háborítatlanul ülhesenek a szomszédjuktól elhódított várban. Ha ellenérvek

felhozására elhatározhatták volna magukat, bizonyára nem tesznek többet, minthogy visszautasítják a szerző „lenne” és „volna” összetételű biztatásait és megkövetelik az új körülmények alapján biztosan várható eredmények pontos meghatározását; azt a követelést pedig tényleg aligha teljesíthette volna a szerző.

Így a mai nap is, a nő gazdasági helyzetének és az otthonban, a családban elfoglalt helyzetének vizsgálásánál sokkal könnyebb a jelen bajait feltárni, mint a jobb jövőt meghatározni. Pedig éppen erre volna legnagyobb szükségünk: ezt követelik leginkább. A társadalmi reform szószólójának nemcsak arról kell meggyőznie a jelen módszerek elégedett követőit, hogy módszerük rossz, hanem a többség kielégítésére egy másik módszer kielégítő voltát, fölényét kell bebizonyítania. Ez a dolog természeténél fogva lehetetlen. Ha az emberek elégedettek, nem lehet velük megéreztetni, hogy az állapotok rosszak, vagy hogy jobb állapotok is létezhetnek. Maguk az elégedetlenek pedig sokkal könnyebben írják balsorsukat valamely személyes tényező rovására, mintsem elismernék, hogy csak az általános körülményekből elkerülhetetlenül következő bajok rájuk eső része terheli őket. Sőt még ha felismerik bajaik forrását, akkor sem mernek mozdulni, – mint a róka nem bántja az őt támadó légycsapatot, mert fél, hogy a legyek lerázásával nagyobb bajt zúdít magára, a vadász figyelmét költheti fel, – mert félnek, hogy mozgolódásuk még nagyobb bajba sodorja őket. Mindezen elkerülhetetlen nehézségekkel szemben el kell azonban vállalnunk a feladat megoldását.

Mielőtt neki megyünk a feladatnak, két dologban kell megegyeznünk. Először, hogy az emberi élet kötelessége a haladás, fejlődés; nem csupán azért létezőnk, hogy éljünk, hanem

hogy nőjünk, fejlődjünk; nem szabad megelégednünk kezdetleges barbarizmussal vagy felemás civilizációval, hanem feljebb és feljebb kell iparkodnunk; a századok során fel kell építenünk az élet mind nemesebb formáit, a melyek elérésére irányul a társadalom evolúciója. Ha valaki ezt nem hiszi, ha azt tartja, hogy a faj fentartásán és szaporításán túl nem terjed az emberi kötelességek határa, akkor ne törődjék tovább velünk, feladatunk megoldásában ez bennünket nem segíthet. Azt a célt el lehet érni és el is érték évezredek óta a nemi viszony és a gazdasági viszony legkülönbözőbb formái mellett. Emberi lények éltek és magukhoz hasonló ivadékkal szaporították az emberiséget a szabad nemi közösség vad korszakában, a rájuk erőszakolt polygámia és rabszolgaság idejében, polyandrikus viszonyok közt és végre a prostitúciótól kísért monogam házasság mellett is. Pusztán csak élni és gyermekeknek adni életet: nem elég valamely társadalmi rendszer fölényes voltának bizonyítására, sem nemi, sem gazdasági téren. De ha hisszük, hogy az élet fejlődést jelent, akkor minden következő nemi viszony vagy gazdasági viszony értékét a haladásra tett hatásán kell mérnünk.

Itt szükséges talán, hogy az emberi haladás fogalmát meghatározzuk. A szerves evolúció általános törvényei alapján következőképpen értelmezhetjük: az egyénnek és viszonyainak haladása minden, *a mi az egyént egészségessé és boldoggá teszi és a társadalom szerves fejlődését elősegíti.*

Ha az emberi haladásnak ezt a meghatározását elfogadjuk, ha megegyezünk abban, hogy a társadalom fejlődni köteles és hogy minden társadalmi berendezésünk értékét ehhez képest kell megállapítanunk, akkor áttér-

hetünk előzetes megegyezésünk második tárgyára. Ez fontosságra nézve meg se közelíti az elsőt; sokkal általánosabban megértettnek és elfogadottnak kellene lennie, mintsemhogy ilyen feltűnő helyen kelljen megemlítenünk. Csakhogy még nem értik meg és nem ismerik el általánosan. Sőt általában annyira félreértik és tagadják, hogy mentegeznünk sem kell ha itt bővebben kitérünk rá.

Második feltevésünk az: hogy valamely dolog jól esik nekünk, az még nem bizonyítja feltétlen helyességét. Bármennyire szeressünk, bámuljunk és tiszteljünk valamit, szeretetünk, bámulatunk és tiszteletünk nem igazolja annak helyességét: és az evolúció szempontjából sem Ítéletünk valamit feltétlenül helyesnek, ha „természetesnek” ismertük is fel. Lehet valamely dolog az evolúció egyik fokán helyes és annak másik fokán már helytelenné válhatik. Így pl. a promiscuitás, a nemi közösség „természetes” dolog; mint a legtöbb állat, az emberi állat is nagyon hajlik rá. A társadalmi evolúció folyamán azonban a monogámia mutatkozott helyesnek: mert társadalmi szempontból ez a legjobb módszer a társadalom emelésére; s a monogámia nem olyan „természetes”, a milyennek kívánnók.

Látjuk tehát, hogy valamely szokásunk vagy helyzetünk, ha nekünk jól esik is, meg „természetes” is, még nem okvetlenül helyes. De magától értetődik, hogy ez nem is zárja ki helyességét. Helyes dolgok jól eshetnek, szeretetünk, csodálatunk és bámulatunk tárgyai lehetnek, „természetesek” is lehetnek; de ugyanez állhat helytelen dolgokról is. Az ösztön csak akkor vezet jól valamely célhoz, ha ugyanazok a körülmények állanak fenn, a melyek ezt az ösztönt fejlesztették. Ma már nem érdekem

különös csodálatot a kuvasz ösztöne, mely arra készíti, hogy háromszor körüljárja a házat, mielőtt nyugovóra tér, bárha igen hasznos ösztön volt ez akkor, mikor a füves síkságon, vagy a sötét odvakban kifejlődött. Nos tehát, ha megegyeztünk ebben a két előfeltételben, hogy az emberi életnek kötelessége a haladás és hogy egy adott körülmény nem okvetlenül helyes, ha tetszik is nekünk, akkor tovább mehetünk.

Házi életünknek jelen rendszere, a nemi viszonyában gazdaságilag függő nő feltételén alapuló rendszer, legalkalmasabb-e az egyén egészségének és boldogságának megszerzésére és a magasabb társadalmi képességek fejlesztésére? Az egyes egyén nem egészséges és nem boldog, ezt valamennyien láthatjuk; és az egyének társadalmi fejletlenségét mai gazdasági rendszerünknek tökéletlensége, rendetlensége és romboló hatása mutatja legjobban.

A nők gazdasági függetlensége okvetlenül változást idéz elő az otthonban és a családi viszonyban. De ha ez a változás az egyénnek és a fajnak hasznára válik, akkor nem kell fáznunk tőle. Nem igényel változást a házassági viszonyban, eltekintve attól, hogy megfosztja a gazdasági függés elemétől, sem az anya és gyermek közötti viszonyban, csak-hogy ezt végtelenül emelheti. Ellenben igényli a nők emberi tehetségének gyakorlását a társadalom javára és nemcsak a házi szolgálatban. Ez kétségtelenül más életmódok megállapítását igényli, mint a milyenekben jelenleg élünk. *Lehetetlenné teszi majd jelenlegi életmódunkat, a mely mellett millió meg millió magáncseléd látja el az emberiség táplálását és a gyermekek felnevelését.*

Szomorú tény, hogy gyermekeink óriási többségét házi cselédek gondozzák és nevelik; ezek a házi cselédek

legnagyobb részt a gyermekek anyái, de foglalkozásukra nézve bizony csak „mindenesek”. Hogy termelő, a világ gazdasági tevékenységének tényezője legyen, az nem fér meg a magáncseléd állásában élő nő mai helyzetével. Mint gazdaságilag független egyén megmaradhat háziasszornynak, a ki kormányoz és rendelkezik házában, de nem maradhat házvezetőnő vagy házi cseléd – és még azonkívül más is. De az anya helyzete is meg fog változni. Továbbra is megmaradhat magasabban fejlett nemzedékek szülőjének és nevelőjének és mint ilyen gyermekeinek legközelebbi, legdrágább, legbecsültebb és legszeretettebb barátja lesz; de ha mással is foglalkozik, nem lehet anya a szónak abban a kizárólag egyéni értelmében, hogy maga legyen a gyermek pesztrája és ápolója.

Elértünk ahhoz a ponthoz, a hol a világ felénk dörög: „Megállj!” Semmi sem lehet hasznosabb az emberiségre, úgy mondják, mint otthonaink, és azok nemes papnői. Mi sem lehet a gyermekekre nézve hasznosabb, mint saját édes anyjuk szüntelen gondozása. Ez hasonlít az előbb emiített feudális báró véleményéhez. Talán rá tudnak venni bennünket, hogy a létező körülmények bajait, kóros hatásait észrevegyük; a körülmények megjavításának lehetőségét azonban nem tudják velünk megértetni. Mindazonáltal meg kell a dologgal próbálkoznunk.

Iparkodjunk némi megerőltetéssel jobb anyaságot is elképzelni, mint a magán-pesztra-gondozóét, az emberiség táplálásának, ápolásának, öltöztetésének jobb módját, mint a magáncseléd módszert.

Itt érezhetjük második előfeltételünknek fontosságát. Úgy szeretjük a dolgokat, a mint vannak, azaz némelyikünk tényleg úgy szereti, a többiek meg *hiszik*,

hogy ők is úgy szeretik. Szeretjük, csodáljuk és tiszteljük ezeket a dolgokat és „természetesének találjuk, hogy olyanok, a milyenek. Ha be lehet bizonyítani, hogy más módszerek jobban szolgálják az emberi haladást, akkor más módszerekhez kell nyúlnunk; ezeket a módszereket is megszokjuk, élvezzük és tiszteljük és előbb-utóbb „természetes”-nek is találjuk majd. Ha bebizonyítható, hogy kicsikéinkre nézve sokkal előnyösebb, ha idejük egy részét nem anyjuk, hanem mások gondozásában töltik, akkor az a másik gondozás a helyes és a jó anyák kötelessége lenne, hogy ezt a helyes gondozást megszerezzék. Ha bebizonyítható, hogy másképpen és jobban is ki lehet elégíteni táplálkozásunk, tisztaságérzetünk, lakásunk gondozása és személyes kényelmünk szükségleteit, még pedig más módszerekkel, mint a mai, a mely minden család részére egy vagy több nő állandó munkáját igényli, akkor a nők kötelessége volna ennek a módszernek a feltalálása és gyakorlati alkalmazása.

Talán érdemes a „családnak” nevezett társadalmi intézmény iránti érzelmeinket és a nő gazdasági függetlenségének várható hatása alatt beálló változás iránti érzelmeinket tüzetesebben megvizsgálni.

Házasság és „család” kétféle intézmény, nem pedig egy, a mint általában feltételezzük. A házasság természetes eredménye, a gyermek, – a nemi egyesülés minden formájának közös eredménye – okozza, hogy a házasságot a család tisztán társadalmi tünetével tévesztjük össze. A házasság a nemi egyesülésnek a társadalom által elismert és szentesített formája. Két, vagy az állam szokásainak megfelelően több személynek viszonya, a mely kölcsönös kötelezettségekkel jár. Bár gazdasági viszonyt csináltunk a

házasságból, gazdasági oldala nem a legfontosabb és bizonyára sokkal magasabb értéke lesz, ha túlnő a gazdasági viszonyon.

A család: társadalmi csoport, egység, egy kis állam. A társadalom evolúciójában fontos helyet foglal el, teljesen eltekintve a házassághoz való viszonyától. Volt idő, a mikor a család volt a társadalmi viszony legmagasabb formája, – sőt a társadalmi viszony egyetlen formája – a mikor a föl dm íves patriarchális törzsek tudatában nem volt még helye a „szülőföldem”, az állam, a nemzet fogalmának. Csak egy nagy föld létezett, tele családokkal; minden család külön kis világ volt, melynek papja és királya a nagypapa volt. A család társadalmi egység volt. Érdekei összes tagjának közös érdekei voltak, a melyek más családok érdekeivel ellenkeztek. Körüljárták a világot, követtek táplálékukat és hébe-korba megküzdöttek idegen családokkal a szükséges füvekért és vízért. Elválaszthatatlan közös érdekek szerves egységeket alkotnak és az ilyen érdekek végtelen időkön át a vér rokonságán épültek fel.

A mikor az emberi egyént a család táplálta és védte legjobban és érdekei a család minden tagjának állandó és kölcsönös tevékenységét követelték, akkor természetesen családfőre volt szükség; akkor képződött a patriarchálisnak nevezett kormányforma. A természetes családi viszony, a melyet más fajok szülői és ivadékai között megfigyelhetünk, nem igényel ilyen kormányzatot: ez csupán a társadalmi egységet alkotó emberi családnak különleges jelensége.

A patriarchális család egyik főjellemvonása a soknejűség, de nem csak a soknejűség, hanem a nyílt vad-

házasság és a női rabszolgaság, a mi majdnem ugyanazt jelentette. A *család*, mint társadalmi intézmény, akkor volt a legmagasabb fejlődési fokon, mikor a *házasság* társadalmi intézménye igen alacsony fokon állt, mikor a vad emberek kezdetleges nemi közösségéből csak részben fejlődött ki a házasság. A család valóban a hordák, e még lazább közösség pusztulófélben levő maradványának látszik, az a közösség pedig sokkal közelebb áll a ragadozó állatok csapataihoz, mint egy szervezett társadalom viszonyához. Egy nemi közösségben élő állatcsapat nem törzs; és a legkezdetlegesebb civilizáció vad csapatja aligha volt ennél több.

A törzs a maga valódi formájában követi a családot, ennek természetes kiterjesztése és összetartó erejét ugyanabból a rokonsági viszonyból meríti. Ezek a társadalmi alakulatok is közeli viszonyban állanak a gazdasági feltevésekkel. A horda vadászközösség volt, a család, a későbbi törzs pedig állattenyésztő közösség. Földművelés és annak eredményei: kereskedelem és ipar, fokenként gyengítik a vérrokonság kezdetleges kötelékét és megalkotják az *állam* társadalmi szervezetét. A pásztor-család időszaka előtt a család nem foglalt el valami fontos helyet és ezen időszak óta állandóan hanyatlott. A társadalmi haladás folytán az emberi viszonyok mind kevésbé és kevésbé nyugosznak személyes és nemi alapon és mind jobban és jobban az általános gazdasági függetlenségen alapulnak. A mikor az egyének a fejlődés folyamán magasabb színvonalra jutottak, a házasságnak magasabb formáját tették lehetővé.

A *család* az emberiség legkezdetlegesebb ismert csoportosulásának tűnőfélben levő maradványa. A *házasság* magasabb színvonalú társadalmi életnek növekvő fejlődése,

a mely tetőpontját még nem érte el. Olyan kevésbé azonos a családdal, hogy a házasság fejlődése éppen a családdal fordított arányban halad, a mit világosan látunk abban a különbségben, mely a bibliai Jákob korában szokásos házassági viszony és a szíveinkben ma élő olthatatlan vágy között van, hogy egész életünkre egy emberrel kössünk benső viszonyt. A patriarchális korszakban a házasság akkori fogalma nem jelentette két összeillő egyén élethossziglan tartó személyes egységét. A nőknek csak mint a gyermekek szülőinek volt értékük. A családnak bizonyos számú ivadéokra volt szüksége, különösen fiúkra; és a fiúk száma volt a nő értékének fokmérője. Ez a viszony még alig volt valamivel magasabb a hordánál, még korántsem volt törzs a szó valódi értelmében. Igen laza kötelékek kötötték össze, jobbára közös apaság, a mely mellett a sokféle anyaság ellentétes érdekei is fennmaradtak. Az ilyen alap természetesen útját állotta a magasabb individualizációnak, a mint a magasabb színvonalú házasságot követelő magasabb rendű individualizáció viszont a család túlzott értékelésének állja útját. A házasság társadalmi fontossága ugyanoly mértékben nőtt és fejlődött, a minőben a család hanyatlott és visszafejlődött.

Igen érdekes megfigyelés, hogy az utahi telepítvényesek aránylag hasonló életfeltétele mellett igen hasznosnak bizonyult arra a nagy, úttörő vállalatra nézve, hogy sok ember sokféle közös érdekét egy ember kezelje, a mi a polygam házasságot is jellemzi. A fejlődés további folyamán az egyéneknek sokkal finomabb, bensőbb viszonyára volt szükség. A család, mint társadalmi egység össze nem illő tagokból álló nehézkes test, a melynek bizonyos katonai kormányzásra van szüksége, hogy elvégezze

munkáját; egyáltalában csak akkor használható, ha olyan célok elérésére törekszik, melyek egyszerűek és lassú megközelítésre alkalmasak. Könnyen követhetjük a családnak fizikai terjeszkedés útján való törzsszé válását és hasonlóképpen az apának törzsfőnökké való emelkedését; mikor azután a nemzeti egység állandóan gyarapodó ereje a törzsből lejárt társadalmi formát, a törzsfőnökségből pedig lejárt méltóságot csinált, akkor a család monogamikus alapra fejlődött vissza és a nemi viszonyoknak magasabb szükségletei különváltak a család alsóbbrendű gazdasági szükségleteitől.

Most pedig, a mikor növekvő társadalmi szükségleteink az egyéneknek mind jobban fejlődő tevékenységi szabadságát követelik meg, a családban fenmaradt gazdasági közősség rohamosan bomlik. A mint a gazdasági viszony elcsenevészedik és elpusztul, a nemi viszony annál tisztábban érvényesül. Manapság az egész világon ép olyan élénk a magasabb színvonalú és nemesebb nemi egyesülés vágyra, mint növekvő ellenszenvünk a létező gazdasági egyesülés iránt. Bármily furcsának tűnjék is fel előttünk, a kik oly sokáig összetévesztettük a kettőt, nem zárkozhatunk el annak felismerésétől, hogy éppen a valamikor értékes családi viszony túlélte maradványai nehezítik meg oly kínosan a monogamikus házassági viszony magasabb fejlődését.

Az ifjú férfiak és nők minden új nemzedéke magasabb és magasabb nemi egységet igazi társas viszonyt, pajtasságot vár a házasságtól. A férfiak és nők minden újabb generációja mind jobban egymásra szorul, mind többet követel egymástól. A nő nem elégszik már meg és nem hálálkodik, ha „jóságos ura” van: a férfi már nem elég-

szik meg türelmes Griseldisekkel: és minthogy minden férfi és nő azért még mindig a hajdani család gazdasági feltételeinek rabja marad, olyan viszonyok keletkeznek, a melyek állandóan csökkentik a házasságok kölcsönös szeretetét és a hideg egyezkedés bizonyos fajtáját teremtik az átlagos házasságból, melyet az érdekelt felek a szerint viselnek el könnyen vagy nehezen, a mint nevelésük és szívjóságuk parancsolja. Házasságukat nem ismerik fel okvetlen boldogtalan házasságnak. Olyan boldognak tartják, mint a többit, melyet maguk körül látnak, vagy a milyet „ezen a világon” resignációval várhatnak; a túlvilágon pedig már nem várunk házasságokat. De kétségtelenül nem azt találják meg benne, a mit ifjúságunkban vártak *tőle*.

Ha két fiatal lény szereti egymást, az együttlét soha sem elég hosszú óráiban elragadtatott, az önkívületben talán a háztartás kötelességeiről álmodoznak? Dehogy teszik! Arról az élvezetről ábrándoznak, hogy lesz otthonuk, a hol „végre egyedül” lehetnek: egymás társaságának élvezéséről álmodoznak; és végre mindig arról, a mit együtt akarnak tenni. Együttesen végezni, akármivel foglalkozzanak is – együtt sétálni, együtt dolgozni, együtt olvasni, festeni, írni, énekelni, vagy akármit, csak együtt végezhesék – ez az, a mire a szerelem vágyik.

A mint az emberi szerelem mind magasabb fokra fejlődik, mind jobban és jobban vágyik ilyen pajtási viszonyra. De a házasság gazdasági viszonyai durván beleszűnnek az ifjú szerelem álmaiba. Gazdasági szempontból, a nemi viszony gyönyöreitől és örömeitől eltekintve a nőből a házasságban férjének házi cselédje vagy legjobb esetben házvezetője lesz. Az egész világon láthatjuk, hogy

az emberi állat személyes szükségleteit a nő szolgálja, Házass szerelmes párok nem dolgoznak együtt. Szabad óráikat, ha ugyan ilyenekkel rendelkezhetnek, együtt tölthetik, ha lehet, együtt szórakozhatnak is: de nem vetik meg együtt az ágyakat, nem söpörnek és főznek együtt és nem is mennek együtt hivatalba. Gazdaságilag teljesen különböző társadalmi fokon állanak és ez akadályozza, hogy a körülöttünk láthatóaknál magasabb rendű és igazibb közösségek fejlődjenek. Két különböző osztályhoz tartozó egyén házassága nem lehet tökéletes. És *nem egy osztály tagjai* azok a férfiak, a kik az emberiség munkájának rájuk eső részét a legjobb, legújabb és legmagasabb módszerrel végzik és azok a nők, akik a magukéban a legrosszabb, legrégebb és legalacsonyabb rendű módszert alkalmazzák.

Még ha általában a nő feladatának ismernők el azt, hogy a házi életet dússá, egészségessé és széppé tegye, akkor is hangsúlyoznunk kellene, hogy a gazdaságilag függő nők nem teljesítik e feladatot és nem is teljesíthetik soha. A gazdaságilag független nő tehet és akarhat valamit. *A mint a család semmiképpen sem azonos a házassággal, úgy a háztartás sem az egyikkel, sem a másikkal nem azonos.*

Az otthon állandó tartózkodási hely, akár egy, kettő, negyven vagy ezer egyén, akár egy pár, egy nyáj, vagy egy raj lakja. A kas ép olyan kifejezetten és határozottan otthona a méneknek, mint a fészek a pázrás idejében e madarak otthona. Az otthon és az otthon szeretete az aggregény egyszerű szobájára szorítkozhatik, de kiterjedhet egy egész világrészre is, a mikor például a világot járó ember az ő földrészére visszatérve kiáltja: „itthon va-

gyök,” Nincsen edesebb szó, nincsen előttünk kedvesebb fogalom, mi sem áll közelebb szívünkhöz, mint ez.

Vizsgáljuk csak meg, milyen alapokon állanak e tekintetben érzelmeink? És milyen tények támogatják azokat? Mélyen az emberiség alatt, ott, a hol „a rókáknak barlangjuk, a lég madarainak pedig fészük van”, ott kezdődik az otthon mély érzése. Az anyai ösztön olyan helyet keres, a hol a védtelen ivadékot elrejtse, a míg a táplálék után jár, Az ifjúkor legmélyebb benyomásai az otthon védő falaival vannak összekötve; lehet az akár az ágak között himbálózó bölcső, akár a fatörzs sötét pduja, akár a sziklák tövében ásott fekvőhely. Olyan hely, a hol biztonságban vagyunk; olyan hely, a hol melegen és szárazon tartózkodhatunk; olyan hely, a hol békében ehetünk és nyugodtan alhatunk; olyan hely, a melynek szűk, bizalmas határai közt az idegek megszabadulnak a külső világ folyton változó lármás benyomásaitól; mindig csak ugyanaz a hely, a nyugalmas egyhangúság, a mely nagy izgalmakat nem kelt, hanem minden fáradt érzékünket lecsillapítja és megnyugtatja – ez adja meg az „otthonosság” kellemes érzését. Mindazt öntudatunk első percétől fogva. Mindezt millió és millió év óta. Nem csoda, hogy szeretjük.

Ehhez járulnak a gyengédebb kapcsok, a legelső családi kötelékek. Azután az ősök imádásának tapogatózó kezdetleges vallásos érzése, mely a biztonság érzéséhez a szentté avatást is hozzátartozta és még jobban megerősítette az otthon szeretetét. Az otthon volt az imádkozásnak, a szent tűz élesztésének, fentartásának és az elhalt ősök imádásának helye. Ezt követte az atyai uralom tűnőfélben levő korszaka, mely a kényelem és imádság helyé-

nek új tiszteletet és becsületet szerzett. Egyúttal a kormányzás székhelye, palota és trón is lett. Erre a mély alapra a szokás, az erkölcsök és a törvény magasra meredő épületét emeltük; ebben az épületben gyűl össze az emberiségnek minden legmélyebb, legrégibb, legbensőbb és leggyengédebb érzelme. Nem csoda hát, hogy vakok és süketek vagyunk ennek az imádott templomnak megváltoztatására irányuló törekvésekkel szemben.

De tekintsünk távolabbra. A nélkül, hogy a fent elmondottaknak egy szavával is ellenkezésbe jutnánk, mégis csak meg kell állapítanunk, hogy az emberiség legmagasabb rendű érzelmei a házon kívül keletkeztek és a házon kívül élnek is. A míg a vallás házi ügy volt, dogmáiban és szertartásaiban, szellemében és kifejezőmódjában alacsony és szűk vallás volt. Nem emelkedhetett, a míg a házon kívül, az emberi életben új szellemet és új kifejezőmódot nem talált, a míg az istentiszteletnek, a szertartásnak és erkölcsnek a családinál szélesebb, azaz közös emberi alapját meg nem találta. Tudomány, művészet, uralkodás, nevelés, ipar – mindnek bölcsője az otthon, de sir ja is, ha állandóan benne marad. Csak az fejlődik, civilizálódik emberi alapon, a mit az otthonon kívül, a társadalomban gondolunk, érezünk, átélünk és végezzünk.

A modern házi élet bizonyosfokú fejlődése csak úgy jöhetett létre, mint a modern társadalmi élet eredménye és melléktünete. Ha ennek ellenkezője állna, a mit pedig általánosan hiszünk, akkor azok a nemzetek állának a civilizáció legmagasabb fokán, a melyeknél a házi élet legzárkózottabb. De ez nem áll. Éppen ellenkezőleg. Olyan nemzetek, a hol a család és az otthon imádása legmagasabb fejlettségre jutott, mint pl. Kínában, a házi erények

társadalmi erények nélkül való fejlődésének roppant siralmas eredményét látjuk. Magasan fejlett otthoni élet csak magasan fejlett társadalmi életnek eredménye lehet. Az otthon nem hozza létre a társadalomban szükséges erkölcsöket. De a társadalom olyan erkölcsöket fejleszt, a melyekre a mai emberek eszményi otthonába is szüksége van. A legszabadabb, legmagasabb fejlettségű nemzet tagjaiból kerülnek ki az otthon és a család legkellemesebb tagjai. A legszűkebb és legmagasabbra becsült otthon tagjai azonban nem okvetlenül legkellemesebb tagjai a társadalomnak is.

A társadalmi evolúció, mint minden más evolúció „határozatlan, össze nem függő egyneműségből határozott, összefüggő különemű egyenetlenségre” vezet; és az állandó egyformaságot mereven fentartó otthon megállapított háttért szab a társadalmi fejlődésnek. Nem az otthon elpusztítására, hanem értékének fokozására van szükségünk; nem kell az emberi lényekben az otthon szeretetét csökkenteni, sőt gyarapítani kell új és hatásosabb kifejezéssel. És mindezen felül teljesen meg kell szabadulnunk attól a hittől, mintha azok a különféle és sokszor egymással élesen ellenkező érdekek és foglalkozások, melyekről feltesszük, hogy az otthonnak és a családnak megoszthatatlan részeit képezik, összetartoznának.

A nő gazdasági helyzetének megváltozása, függő helyzetéből függetlenségre való jutása magával fogja hozni otthoni érdekeinknek és munkáinknak alapos megváltozását is. Ez a változás az emberiségre nézve nagy haszonnal fog járni.

XI.

A férfias és a nőies munkakör. – A nő és a táplálkozási módunk. – Siphusi munka. – A nő mint szakács. – Tökéletes főzés. – Szív és gyomor. – Szakszerű szolgálat kell. – Főzés, mint önálló mesterség — Társadalmi funkció. – Kettős megterhelhetés. – Munkafelosztás. –
– A háztartási munka iparszerű elvégzése.

A nemek szerinti munkafelosztásnak – mely szerint a ház a nő munkatere, a rajta kívül eső világ pedig a férfié – természetes következményeképpen erős előítélet alakult ki bennünk a házi munkának, lényegesen nőies minőségéről és minden egyéb munkának, főképpen férfias minőségéről. Feltételeztük, hogy a táplálék elkészítése és a lakás tisztántartása, a család belső és külső ellátásának tevékenysége nőies munka; és ugyancsak feltételeztük, hogy e munkák csak a családi élet színterén, az otthonban végezhetőek. Az embert, mikor a külső világban nincsen elfoglalva, otthon etetik, tisztántartják, melegítik és ápolják.

Az emberi táplálkozás hosszadalmas folyamat. Rengeteg munka választja el a nyers anyagot a fogyasztásra kész tápláléktól. A táplálékot az egész emberiség készíti – nemcsak egyes egyének a saját szükségletük kielégítésére szolgálót, hanem összefüggő csoportok az egész világ fogyasztására valót. Ez a közösen előállított táplálék a kivétel, szállítás, csere és elkészítés folyamatán megy

még végig, mielőtt a fogyasztó szájához érne; és csak a megválasztás és elkészítés művelete nyugszik a nő kezében. Ő az utolsó vevő, az utolsó tényező az emberi táplálkozás „főzésnek” nevezett műveleténél, a mely tulajdonképpen a fajunkra nézve hasznosnak bizonyult *külső emésztés* művelete. Az emberi emésztésnek e részéből nemi funkciót csináltunk és ráfogtuk, hogy a természet rendelte a nőnek.

Ha az emberi fajnak hasznára válik, hogy táplálékát csak az egyik nem készítse, ennek az emberiség nagyobb egészségében és tisztább erkölcsében kellene mutatkoznia. De ezt a hatását sehol sem találjuk. Táplálkozás tekintetében, a táplálék előállítására és elkészítésére fordított minden gond és ügyesség mellett is, mi vagyunk „a lehető legegészségtelenebb állatok”. A tápszerhamisítás ellen felhangzó tehetetlen felkiáltásaink bizonyítják, hogy a baj egyik része az eladásra kerülő anyagban rejlik, számtalan szakácskönyvünk pedig bizonyítja, hogy a bajnak egy másik része az anyag helytelen elkészítéséből ered; és az anyák az orvosok egyesült hiábavaló intelmei pedig bizonyítják, hogy a bajnak megint más része elrontott ízlésünkből és étvágyunkból folyik. Szinte azt a benyomást nyerjük, hogy az emberiség hosszú évezredekken át nem tanulta meg, hogyan kell jó táplálék-anyagot előállítani, hogyan kell azt megfőzni és hogyan kell megenni – sa látszat itt bizony nem csal.

A táplálkozást, ezt az óriási fontosságú emberi funkciót összetévesztettük a nemi viszonygyal és nemi funkcionak minősítettük; szeretetreméltó, de csenevész közvetítők, a gazdaságilag függő nők tehetetlen kezeiben hagytuk; és ennek a közvetítőnek legnagyobb tehetetlensége.

könnyen bebizonyítható. Házvezetői minőségében a nő a világ táplálékának utolsó vevője és itt találjuk a táplálék hihetetlen nagymértékű hamisításának uralkodó tényezőjét

Az emberi szolgálatnál mutatkozó minden csalás és gazság abból az óhajtaból folyik, hogy értékeket kapjunk viszontszolgáltatás nélkül. A mint az előző fejezetekben kimutattuk, ez az óhajtabb onnan ered, hogy a nőből fogyasztót neveltünk, a ki maga nem termel. De az egyes kereskedő csalása és hamisításának formája vevőinek intelligenciájától és hatalmától függ. A tápanyagok hígítása és hamisítása azért különösen jövedelmező és könnyű ut a haszonhoz, inerte az utolsó vevőnek, a nőnek alig van hatalma; de intelligenciája is fogyatékos. Az egyes háziasszonynak sűrűn és apró mennyiségekben kell vásárolnia. Ez, a mint jól tudjuk pénzügyi szempontból kára; de általában, nem figyeltük meg, milyen a hatása a vásárolt anyag minőségére. Vásárlásának csakis akkor lesz a piac befolyására elegendő ereje, ha gazdag háztartásnak feje és mint ilyen, nagy mennyiségben vásárolhat családjá, cselédsége és vendégei számára.

Az a boltos, a ki száz szegény asszonyt szolgál ki, sokkal alacsonyabb minőségű árut adhat és ad el, mint az, a ki ugyanannyi anyagot ad el egy vevőnek. A háztartás, mint a táplálék közvetítésének intézménye, ezért lényegében mindig kedvezőtlen helyzetű vevő; azért főtenyezője az élelmiszerek állandó rosszabbodásának, a mely ellen hiába küzdünk a törvénykezés nehézkes gépezetével.

A legtöbb háztartás vezetője azzal árulja el nagy tudatlanságát, hogy egyáltalán tagadja az élelmiszerek silány minőségét. „A jó gazdasszony” voltokra büszke hölgyek vizsgálják csak meg városuknak – minden civi-

lizált városnak – rendeleteit és törvényeit; majd meglátják, hogy a kenyér, a tej, a hús állandó állami felügyelet alatt áll, a mely gyengéden takarja és védi az egyes vevők tudatlanságát és tehetetlenségét. Ha a magánháztartás vezetőjének megvolna a szükséges vegytani tudása, a melyre a vevőnek szüksége van, ha a táplálkozás anyagának választásánál meg akarja tenni a kellő megkülönböztetéseket, ha felismerné a tejben, a kávéban, a fűszerekben az idegen, hamis anyagot, ha a hús kellő minőségét meg tudná ítélni, a gyümölcs és a zöldség gyenge minőségét felismerni, akkor tiltakozhatnék a rossz áru vásárra vitele ellen, vagy a mennyire ideje és a helyi viszonyok megengednék, más helyen keresne jobban megfelelő piacot. Az ehhez szükséges technikai intelligencia csak külön tanulmányozás és gyakorlat útján szereshető meg: de megszerzése magában nem használ semmit, sőt még több kellemetlenséget és nehézséget okoz a magánvevőnek, a kinek nem áll hatalmában a szükségesnek felismert intézkedéseket megtenni.

A mint most áll a dolog, a nő az emberiség táplálékának megválasztásához csak a gyakorlatából levont tapasztalattal láthat, tapasztalatokat pedig csak védtelen családján szerezhet, még pedig abban az időben, mikor fejlődő gyermekei a leggondosabb ellátásra szorulnak; de ebben őket csak a későbbi években részesítheti. Ezt a sajnálatosan szűk térre szorító és a család ízlésétől és gazdasági helyzetétől annyira függő tapasztalatot éppen úgy veszti is el, a mint nyerték. Minden anya gyakorlat útján nyer némi tudást. Családjának egészségén és életén próbálja ki mesterségét, s az eredményeket az életbenmaradókon figyeli meg; és minden anyának minden leánya

ép olyan tudatlanul fog munkájába, mint a hogyan δ maga fogott belé. Ezen a téren még nem nyújtunk olyan tökéletes szakoktatást, a milyent minden fontosabb munkakörben megkívánunk, hanem megelégszünk a tapasztalatok lassú gyűjtésének állati folyamatával, mely a társadalom egészségének védelmére édes-kevés biztosítékot nyújt. Mint az emberi táplálkozás utolsó közvetítője, a magán gazdaszony nem választhat megfelelő árut. De ez nem erőinek kellő kifejtésén múlik, hanem az elkülönített vevő kedvezőtlen helyzetéből folyik. *Csak szervezkedés küzdhet eredményesen a nagyban űzött tápszerhamisítás ellen;* és a nő, a házi cseléd, a szervezetlen munkások legalacsonyabb rendű fajtájához tartozik.

Ha az anyag megválasztásáról áttérünk a tápszerek elkészítésére, természetszerűen elvárhatjuk, hogy egy csupán ennek a működésnek teljesítésére fentartott egész nem igen figyelemre méltó eredményeket ért el ezen a téren. El is érte, csakogy korántsem olyan előnyösöket, a milyeneket joggal elvárhattunk. A főzés tudománya és művészete a tápértéknek és a fiziológiai és egészségügyi törvényeknek alapos és komoly tudását igényli. Mint tudomány, a betegségeket megelőző gyógymód tudományához tartozik. Mint művészet, természetes határain belül az izletesség fejlesztését mozdítja elő. A mai főzés olyan távol áll a tudománytól, oly kevéssé rokon a megelőző gyógymóddal, hogy a műkedvelő kézműiparnak legalacsonyabb rendű ága és a betegségeknél bőséges forrása; mint művészet pedig a nemi vonzásnak olyan eszköze lett, a mely a nemi cél érdekében a legártalmasabb túlságra vezetett. Kedélyes közmondásunk: „A férfi szívéhez a gyomron át vezet az út”, szomorúan világos magyarázata annak, hogy

mennyire jutottunk testünk és lelkünk asztali örömekért való lealacsonyításában.

Tudás szempontjából teljesen lehetetlen, hogy a fél emberiség táplálékát ellátó másik fél emberiség, a maga műkedvelő szakácskodásába elérje a tudományos pontosságnak vagy a technikai ügyességnek valamely magas fokát. Minden emberi munka fejlődése szakszerű felosztást követel, a „természetes szakácsnő” módszere pedig egyenesen kizárja azt. A főzés tudományában elért haladást hivatásos férfiszakácsok és vegyészek szaktanulmányának és kutatásának köszönjük, nem pedig az elkülönített nők számtalan nemzedéke sisiphusi munkájának, a melyet minden leány ott kezdett, a hol előtte az anyja is kezdte.

Itt bizonyára „az én anyám pogácsáit” dicsérik majd állításunkkal szemben, de dicséretnél az előző fejezetben említett második feltételre hivatkozhatunk. Az a tény, hogy valamit szeretünk, nem bizonyít annak helyessége mellett. A Missouri melléki gyermek mohó vágygyal tekinthet anyja sópogácsáira, de ez nem változtat a tényen, hogy e pogácsák az egészséget módfelett rontják. A főzést bizonyos törvényeknek kell alávetnünk, nem maradhat a gyerekes hiúság játszi babrálása. Az építészet változatosabb lenne ugyan, ha minden ember maga építené a saját há-^{át}, de nem lehetne az a művészet és tudomány, a melylyé tettük; és a míg minden nő külön készíti saját családjának eledelét, addig a főzés sohasem emelkedhetik a diletáns munka színvonala fölé.

De bármilyen alacsony a főzés, mint a tudomány, mint művészet még sokkal alacsonyabban áll. A mióta a feleség-szakács legfőbb igyekezete az, hogy tessék – ez lévén kívánságai elérésének főeszköze, és vonzalmának leghatá-

sósabb kifejezője – azóta megtanulta az íny ízlésének csiklandozását, a helyett, hogy a gyomor és a szervezet szükségleteit tüzetesen tanulmányozná és kielégítené. Számítlan nemzedéken át a felnőtt férfi és a fejlődő gyermek állandó áldozata a *szerezzel s nem tudással* főző asszonynak. *A ki azért főz, hogy tessék, hogy szeressék.* Ritkán nyitottak a bajnak ennél szélesebb országutat. Az élet minden terén baj, ha a mellékcélt a főcél elé, az eszközt a cél elé állítjuk; és itt elértük az általánosan ismert eredményt: élünk azért, hogy ehessünk, s nem: eszünk, hogy élhessünk.

Így fejlődött a „tökéletes szakácművészet” szertelen túlzása, a mely éppen oly messze áll a főzés művészi fejlődésétől, mint a himbálózó kútveder a görög vázától. Eből nőtt ki a dus lakomák határtalanul egészségtelen szokása. Mértéktelenül fogyasztunk olyasmit, a mi nem igazi táplálék, de nem is csupa élvezet, hanem valami művészi termék, a mire rengeteg pénzt, időt és fáradságot pazarolunk s a mit mégis csak válogatott ínyencek tudnak kellően megbecsülni. Alig képzelhetünk rosszabb és természetellenesebb életmódot, mint a melyet természetes étvágyunk és mesterséges ínyizgatásunk mellett folytatunk, szellemünk és testünk komoly kárára.

A férfiben, mindezen ebédlői-odaadás alanyában, ki-fejlődött a személyes ízlés állandó gondos megfigyelésének és kielégítésének vágya, inkább azokat az ételeket kívánja, a melyeket szeret, mint azokat, melyekről tudja, hogy szüksége van rájuk. És ez az oktalan kívánság az orvosok állítása szerint a férfi jellemfejlődésének egyik legveszélyesebb eleme. Az egyéni ízlés túlzott elkényeztetésének rossz eredményét láthatjuk az ínyet izgató ételek mértéktelen fogyasztásában és egyéb szertelenségében. Az ilyen kísér-

téseknek ellentállni nem tudó egyéneket *otthon* nevelték erre a szertelenségre.

A mint a nő gazdasági függősége a nemi működés terén összpontosította fizikai erejét és ezzel a faj kárára fejlesztette és fentartotta a férfiak nemi ösztönének túlságos kielégítését, úgy a nő munkaerejének szűk körre szorítása a személyes izléshez és a szeszélyekhez való alkalmazkodását és a férfiak evés-ivás szükségletének fajrontóan szertelen kielégítését vonta maga után. Nem állítjuk, hogy csak ez az oka ezeknek a rossz szokásoknak, de mindenesetre elsőrangú, állandóan ható befolyást gyakorol rájuk.

Egy hasonlóan talán jobban felismerjük ezt a hatást, mint a pusztá állításon. Vegyünk két nagy, egészséges, fúrge majmot. Tegyük fel, hogy a hím majom nem engedi meg a nősténynek, hogy maga ugránozzék és tépje le a maga kókuszdióit, hanem ő hozza neki, amire szüksége van. Tegyük fel; a hím majom elvárja, hogy a nőstény törje fel a diót, készítse el a húst az ő számára is; tegyük fel továbbá, hogy az ebédnek a nőstényre eső része attól a megelégedéstől függ, a melyet az ő ételkészítési művészete a hímben kelt. No meg az a bizonyos kellemes kirándulás a szomszédos fakoronákba szintén ettől függ. A majomasszonyosság intelligens lény léiére természetesen tőle lehetőleg igyekszik a lakomákat minél változatosabbakká és ízletesebbé tenni, a hím izlése szerint válogatná össze az ételeket, kedvenc ételével iparkodnék ínýt csiklandozni, étvágyát felkelteni. Hogy is ne, mikor a maga élvezetét és szükségleteit szolgálja a hím kielégítésével. S e kellemes nyomás alatt a hímben igen finom izlés keletkezik majd. Elvezettel fog a gyönyört ígérő lakomák elé tekin-

teni. Egy új erő készíti majd evésre; nemcsak az egészséges étvágyban megnyilvánuló természetes táplálkozási szükséglet, hanem a nőstény minden egyéb szükséglete, melyet a hím etetése útján kivan kielégíteni.

Ez furcsán hangzik, ha a majom családról mondjuk, de hajszálnyi pontossággal ugyanaz, a mi az emberi családban véghez megy. Férjének kielégítése volt a nő céljainak elérésére az egyetlen út, a szükség tehát megtanította arra, hogyan elégítheti ki; és minthogy általában tudatlan és ügyetlen munkás volt, csak azzal a hatalommal törekedhetett tetszésének megnyerésére, a melyet meghagytak neki, tehát főképen a házi cseléd szolgálataival. Kétszeres kívánság kielégítésére kényszerült és csak így nyerhette a maga szükségleteinek a kielégítését is. Mind a kettőt jól elégítette ki, de a haszon igen kétséges.

A társadalmi fejlődés mentén táplálkozásunk módja is fejlődött: nem falunk, mint a vadak, bármit, csakhogy gyomrunkat megtömjük, hanem mind aprólékosabb válogatással megkülönböztetjük a nekünk legjobban eső finomabbnál finomabb ételeket. E hajlam ellen működik azonban a nemi-gazdasági viszony ellenárama, mely a főzésből nemi funkciót csinál és folyamatát a személyes vonzalom hevével és az önérdek kielégítésével keverte össze. Ezt a módszert nemcsak a férjjel, hanem bizonyos fokig a gyermekekkel szemben is érvényesítik; mert a hol az anyai szeretet és az anyai erő főképen csak a főzésben nyilvánulhat, ott az anya természetesen nem elégzik meg azzal, hogy gyermekét csak etesse, hanem elég oktalanul, tetszeni is akar a főzéssel; és így az anya lealacsonyítja önmagát, amikor állandóan az emberiség legalacsonyabb ösztöneinek kedvez s nem a magasabbakat fejleszti.

Általános az a nézetünk, hogy az evést és ivást nagyon megneumesítettük, mert szerelemmel és szeretettel kapcsoltuk össze. Pedig éppen ellenkezőleg áll a dolog. Lealacsonyítottuk a szereimet, mert evéssel és ivással kötöttük össze. S mi több: ezeket is lealacsonyítottuk. Társadalmilag haladtunk ugyan, de a nemi érdekek, az önérdékek, meg a természetes étváagnak szerencsétlen összekeverése, a konyhából nyilakkal lövöldöző Cupido intézménye, komolyan megnehezíti e^t a haladást. A hivatásos szakácsoktól tanultunk valamit. A kereskedelem és az ipar bővítette készleteinket. A tudomány megmutatta, mire van szükségünk, hogyan és mikor van valamire szükségünk. De a feleség és anya gyengéd munkáját csak kevésbé érintette ez a haladás. Ha a nők főzőiskolába járnak, azért mennek oda, hogy megtanulják, milyen fortélylyal főzzenek, hogy nagyobb tetszést vívjanak ki s nem családjuk egészségének megvédése érdekében tanulmányozzák az ételek tápláló értékét. A nő a férfi munkájával előállított mind nagyobb és nagyobb készletekben dúslakodik, azokból bőven válogathat, hogy állandóan ingerelje hozzátartozóinak ínyét, étvágyát, de a fizikai szükségletek törvényeiről nem tud semmit. Kémia, higiena csak tudományos szavak előtte. „John így szereti.” „Willy így nem eszi.” „Az apád sohasem ette a kelkáposztát”. Ahhoz kell alkalmazkodnia, mit a férj szeret, nemcsak mert jókedvben akarja tartani, vagy mert haszna van belőle, ha hízeleg ízlésének, hanem mert a férj fizeti az ebédet, s az asszony csak magán-cseléd.

Vajjon nem érkezett-e még el az idő, mikor a férfi szívéhez nem a gyomor útján, hanem valami nemesebb utón juthatunk? A gyomrot meg kell hagynunk természetes

tes rendeltetése szolgálatában és nem szabad átjárót csinálni belőle idegen szenvedélyek és célok számára; a szívet pedig nemesebb csatornákon át kell megközelíteni. Át kell festenünk az agyondolgozott vak isten képét; nagyon elhízott, felpuffadt és édességekkel túltömve áll papnői között, kik hosszú időn át csak ilyen alacsony eszközökkel áldozhattak neki.

Nem, az emberi faj nem járt jól, mikor a táplálkozás folyamatából nemi funkciót csinált; az átalakítás folytán nem találkozunk helyesen. Az ételek megválogatását és elkészítését gyakorlott szakértőkre kellene bízunk. *És a nő mint lelkének társa, nem mint testének szolgálója álljon a férfi mellett.*

Ez óriási változást igényel majd életmódunkban. A nemi-gazdasági viszony mellett lehetetlen az emberiség táplálékát szakszerű szolgálattal előállítani, e nagy és kiváló fontosságú funkciót gyakorlott szakemberek ügyességével és tapasztalatával, a tudomány hatalmával és a művészet szépségével végezni. A míg a főzést minden nő közös nemi funkciójának, az evést pedig családi funkciónak tekintjük, a melyet másképen helyesen elvégezni nem lehet, nem fejleszthetjük magasabbra e funkciókat. Komoly és nehéz munkával járó tanulmányt fordítunk az asszonyok és cselédek háztartási oktatásának problémájára: mert rendes szokásunk szerint az egyének magatartásának tulajdonítjuk a rossz állapotokat s azért az egyének magatartásának megváltoztatásával akarjuk az állapotokat is megváltoztatni.

Mindenekelőtt fel kell ismernünk, hogy a míg a körülmények változatlanul fennállnak, nem másíthatjuk meg az; emberek magatartását. Minden ipar és foglalkozás, mely-

nek fejlődése elszigetelt egyének munkájától függ, a kiknek csak még tudatlanabb bérelt cselédek segítenek, hasonlóan alacsony színvonalon maradna.

A mennyire a közegészség társadalmi utón fejleszhető, állandóan haladunk. Ezt látjuk az egészségügyi törvényekben és felügyeletben, vegyi készítmények előállításában, az egészségügyi irodalomban, a ragályos betegségek és veszedelmes epidémiák ellen hozott szigorú törvényeken; de a háziasszony kezében nyugvó egészségi felelősséget nem érintik ezek a rendelkezések. A munkájukat elvégző asszonyok kilenc-tizedrészéből ép oly kevéssé csinálhatunk egyes bevásárlókat és szakácsokat, mint a milyen kevéssé csinálhatnánk egyes szabókat a férfiak kilenc-tizedrészéből, ha egyéb gyakorlatuk nem volna, mint saját családjuk öltöztetése.

Az emberiség táplálkozásának szempontjából a bérelt cselédek munkája még a feleség és anyáénál is alacsonyabb rendű, mert a cselédek a gyakorlatnak és tapasztalatnak még kisebb mértékével üzik a főzés művészetét. A házi cselédek többsége fiatal leányokból áll, a kik a szolgálatnak ezt a módját a házasság kedvéért tüstént abbahagyják, mihelyt csak tehetik. És mi az emberiség testi egészségét, a mennyiben az a főzéstől függ, gyakorlatlan, éretlen nők kezére bízuk. Olyan nőkére, a kik munkájukat csak a pénzszerzés kényszere és nem magasabb hajlam befolyása alatt végzik. A feleséget és anyát szerelme legalább arra a *kívánságra* ösztökéli, hogy jól táplálja családját. A cselédnek ilyen indító oka sincsen. A házi főzés csak akkor éri el a tökéletesség valamelyes fokát, ha az asszony véletlenül „született szakács-genie” és családját genialitásának termékeivel tartja jól, vagy ha a háztartás elég jó módú arra, hogy külön hivatásos szakácscsal főzessen.

Voltak idők, mikor királyok és nagyurak a maguk dicsőítésére udvari költőket tartottak környezetükben; de sohasem nagy költő az, a ki nem az egész világnak dalol, így a főzés művészete sem emelkedhetik az emberi szükséglet kielégítésének és társadalmi funkciónak igazi helyére a míg csak magánszolgálat lesz. Csak életmódunknak és háztartásunknak olyan megváltozása szabadítaná fel ezt a nagy művészetet mostani szűk korlátaiból, a mely megengedi, hogy a főzésből önálló mesterség váljék. Tekintélyes, jól fizetett mesterségnek kellene lennie, a melyre olyan nők és férfiak adnák magukat, a kik erre a munkára különös hajlamot éreznek és a kik úgy mennének a szakács pályájára, mint a hogy most az írói vagy az asztalosi pályára mennek. A főzés mestersége és művészete között természetes megkülönböztetések fejlődnének; és a jövedelmező és tekintélyes iparnak új utjai, az emberi egészségnek és a tőle függő boldogságnak új alapjai létesülnének.

Ez nem igényelné azt, a mit „cooperatió” néven ismerünk. Cooperatió a szó általános értelmében több családnak egyesülése, közös tevékenységüknek jobb elvégzése céljából. A mi esetünkben ez a rendszer nem sokat lendítene a dolgon. A főzés és takarítás nem családi munka. Nincsen családi szájunk, családi gyomrunk, nincsen együttes családi arcunk, a melyet mosdatni kell. Az egyéneknek egyenkint kell táplálkozniuk, mosdaniok és öltözködniük születésüktől halálukig, családi viszonyuktól teljesen függetlenül. Az árvának, az agglegénynek, a gyermektelen özvegynek ép olyan szüksége van erre a táplálkozási és tisztogatási folyamatra, mint akármelyik sok gyermekes szülőnek. *Az evés egyéni funkció. A főzés társadalmi funkció*

Egyik sem családi funkció. Hogy a civilizáció kezdetén megfelelt céljának a házi főzés, nem bizonyít mást, mint az a rokon tény, hogy valamikor megfelelőnek tartottuk, hogy otthon fonjunk, szőjünk, szappant főzzünk, gyertyát készítsünk, vágjunk, süssünk, mossunk és vasaljunk.

A mint a társadalom fejlődik, tevékenységei részleteződnek; és hogy a főzés nagy faj-funkciója oly sokáig visszamaradt a természetes emelkedésben az a nők gazdasági függőségében leli okát, a mely visszatartotta a társadalmi fejlődésben való részesedéstől. Ha a nők szabad gazdasági tényezők lesznek, fejletlen munkájukat asszonyi és anyai kötelességeik tökéletesebb teljesítéséig fogják emelni és felszabadítani az emberi faj egészségének és boldogságának mérhetetlen javára.

Ez nem igényel cooperatiót, hanem gyakorlott szakzerű szolgálatot és életmódunknak olyan megváltozását, a mely az ilyen szolgálat igénybevételét megengedi. Ha sokan süttetnek ugyanannál a péknél, vagy varratnak ugyanannál a szabónál, még nem alkotnak szövetséget. Éppen úgy nem kellene szövetségziök, ha egy szakácsnál főzetenének. A változásnak a szakács részéről kell kiindulnia, és nem a család részéről. A társadalmi tevékenységek természetes fejlődése folytán kell bekövetkeznie, és tényleg úgy jön is. Ha a nő felismeri, hogy a főzés és takarítás társadalmi, nem pedig nemi kötelesség, akkor szembe fog nézni a helyzettel és készül majd az előállott igények kielégítésére. Száz évvel ezelőtt még nem tehette volna. Most már készülünk rá, mert itt az ideje.

Ha nagy városainkban valamely hivatásnak élő nők és családjaik számára ma házakat építenének kényelmes, jól gondozott lakásokkal, egyszerűbe megtelnének. Az

egyek lakásoknak nem volna konyhájuk, hanem a háznak egyetlen nagy konyhájából szolgáltatnák az ebédet az egyes családok lakásaiba, vagy a kinek tetszik, a közös ebédlőbe. Olyan otthon volna, a melyben a tisztogatást nem az egyes családok külön-külön bérelt cselédei, hanem az otthon vezetésével megbízott egyén által alkalmazott ügyes munkások végeznék. Kertje volna, közös gyermekjátshelye, fedett gyermekkertje, a melyben jól képzett hivatásos gyermekápolók, nevelők és tanítók gondoznák a gyermekeket. Az ilyen ellátás szükséglete napról-napra jobban nő és kielégítése hova-tovább kikerülhetetlen. Penziók bútorozott lakások, szállodák, vendéglők, vagy ezekhez hasonló intézmények nem elégíthetik ki a szükségletet, hanem olyan ellátás kell, a mely mellett a férfi, a nő és a gyermekek a családi otthon összes kényelmét a nagyobb közösség minden előnyével együtt élvezhetik. Ezt üzleti alapon kell csinálni, úgy hogy még látható üzleti haszna is legyen az üzemnek, s az okvetlenül meg volna, mert az ilyen háztartás szükséglete állandóan nő.

Magában New-Yorkban százezrével vannak nők, a kik kenyérkereseti munkával foglalkoznak és családjuk is van; és számuk állandóan ^emelkedik. És ez nemcsak az alsóbb néposztály szegény asszonyaira áll, hanem mindinkább és inkább a tisztviselőnőkre, a kereskedelemben és iparban működő nőkre, a művészettel, tudománnyal és irodalommal foglalkozó nőkre is. Tanítónőink nagy osztályának legnagyobb része férjnél van. A tanítás egymaga nem elégíti ki az emberi lélek szükségleteit. E nőknek szükségük van otthonra, de nincs szükségük a kezdetleges iparnak arra az ügyetlen bonyodalására, a mely mostanig kísérté az otthont, s a melyről azt hisszük, hogy az ott-

hon természetes tartozéka. Nem szükséges többé az a kettős megterhelhetetés, mely alatt ezek a nők eddig szenvedtek. Az otthon magánjellegét ép úgy fentarthatnók a fent leírt házakban, mint a jelen módszer szerint bármilyen házban, emeleten vagy lakásban. A táplálkozás jobb volna és kevesebbe kerülne és ugyanez állna a kiszolgálásról és minden egyéb közös szükségletről is.

Külvárosi otthonoknál ezt a rendszert talán még jobban alkalmazhatnók egyes különálló, külön-külön kerttel ellátott, de konyha nélküli házacskákon, melyeket közös étteremhez vezető fedett folyosó kötne össze. Nem jósolhatjuk meg részletesen és pontosan előre, melyik mód mutatkoznék leghasznosabbnak és legkellemesebbnek; de kétségtelenül áll, hogy a társadalmi szükséglet a házi munka részletezését és mindinkább gépekkel való elvégzését követeli.

A minden házban szükséges tisztogatás bizonyára nagyon megkönnyebbülne a háztartási piszok két legfőbb elemének: a zsírnak és a hamunak kiküszöbölése által.

Az étkezést az új berendezés mellett is kell, hogy otthon végezhessek az emberek, a míg jól esik nekik; de ha egyszer megszokjuk a kellemes, tiszta otthonokat, melyekben semmiféle tisztátlanságot okozó munkát nem végeznek az emberek, akkor bizonyára mind szívesen elme gyünk enni, a helyett, hogy lakásunkon tálaltassunk. Egészen természetes dolog, még pedig igen egészséges is, hogy elmenjünk étkezni. És azonkívül igen kevés különbség van a között, hogy egy nagy házban a dolgozó szobánkból a saját ebédlőnkbe megyünk-e, vagy kicsit tovább egy ebédlőbe, a mely nincsen ugyan magában a házunkban, de közel van hozzá. Családok együtt ehetnek, a hogy

együtt mennek sétálni, vagy zenét hallgatni; de ha ki-sülne, hogy az egyes családtagok más-más időpontban éhesek, étvágyukat kielégíthetnék a nélkül, hogy egymás-nak alkalmatlankodnának, vagy a maguk kényelmét fel-áldoznák. A háziasszonyok jól tudják, milyen nehéz az összes családtagokat az étkezésekre összegyűjteni. Miért kínlódnak vele mégis? E kérdésre az érzelmek fellázad-nak és az emberek kijelentik, hogy a család gyengédsége és ragaszkodása, a család egysége, a család igazi léte attól függ, hogy a család az étkezésnél összekerüljön. Igen kété-s értékű az olyan családi egység, melyet csak az asztalterítő köt össze.

Háztartásunk vezetésének ügyetlen módszere a leg-különbözőbb mesterségeket öleli fel. A jó szakács nem okvetlenül ügyes házvezető, épp oly kevésbé kell az ügyes házvezetőnek gondos és alapos takarítónak, vagy a jó taka-rítónak okos bevásárlónak lennie. Ezeknek a foglalkozások-nak szabad fejlődése mellett a nő válogathatna közülök, megtanulhatná, gyakorolhatná a mesterséget és H maga szakmájában igen értékes tényezővé válhatnék s a mellett saját otthonában élhetne; azaz úgy élhetne otthonában, mint a férfi: a napnak néhány óráját munkája mellett töltené, a többit otthon.

A háztartási munka ilyen felosztása sokkal kevesebb nőnek sokkal rövidebb napi munkáját igényelné. A hol ma húsz nő húsz otthonban *egész idejét* a háztartás válto-zatos kötelességeinek *elégtelen* elvégzésére fordítja, ott ugyanazt a munkát sokkal kevesebb szakember sokkal rö-videbb idő alatt végezné; a többiek pedig felszabadulná-nak olyan munkára, melyre több kedvük, hajlamuk van. Így növelnék a világ termelő erejét. A szövetkezett mun-

kára irányuló kísérletek eddig csak a nő munkájának csökkentésére törekedtek, a nélkül, hogy megfelelő munkával kárpótolták volna az asszonyokat; ismételt kudarcuknak ez az egyik oka.

Igazán feleslegesnek tűnik fel annak hangsúlyozása, hogy a nők, mint gazdasági termelők természetesen olyan pályákat választanak majd, a melyek az anyasággal legjobban összeférnek; sok-sok pálya van, a mely nagyobb összhangban áll az anyasággal, mint a háztartás szolgálata. Az anyaság nem valami véletlen, hanem az egész női nem közös kötelessége és közös dicsősége. Ha a nők az anyasággal össze nem férő foglalkozásokat választanának, a természet megváltoztathatlan következetességgel nyugodtan elpusztítaná őket. Olyan anyák, kik minden áron akrobaták, lóidomítók vagy matrózok lennének, valószínűleg nem sok és nem erős gyermekeket szülnének. Ha pedig az ilyen foglalkozás mellett is megtehetnék, egyszerűen be kellene látnunk, hogy ez a munka sem árt az anyaságnak. Kár félelmet pazarolni arra a veszélyre, hogy a nők rosszul választják majd pályájukat, ha egyszer szabadon választhatnak. Bizonyára sok asszony ugyanannál a munkánál maradna, a melyet ma is végez, csak hogy a kivitel új és magasabb fejlettségű módján végezné. A söprés és súrolás, ha helyesen fogják fel és végzik, igen fontos és azért tiszteletreméltó mesterség. Igen mulatságos megfigyelní, milyen ártatlanul kenték rá a nőre ezt a legkevésbé kívánatos munkát, mint „a nő természetes hivatását”. A nőtől, a gyengédtől, a gyönyörűtől, az imádott feleségtől, az istenített anyától, közös megegyezéssel elvártuk, hogy az egész világon a szobák tisztogatását, a konyhai mosogatást végezze. A mi piszkos és utálatos

munka van a világon, azt neki hagyják meg. Zsiradék, hamu, por, szennyes ruha és kormos holmi, ezek közt kell napjait töltenie. A mint azonban társadalmi funkciót csinálunk az ilyen munkából, a nő kezéből a férfiéba megy át. A városok tisztántartását egészen a férfiakra bíztuk. Lassan-lassan házainkban is mindinkább férfiak végzik a tisztogatást, megszokott alakká válik a tisztogatási vállalat embere.

A háztartás munkáinak szervezése egyszerűsíteni és ^központosítani fogja a ház tisztogatásának folyamatát is; mert teret nyújt majd a legkülönbözőbb gépek alkalmazásának és tudományos ügyességgel és meggondoltsággal fogják végezni. Sokkal tisztábbak leszünk, mint a melyeknek valaha voltunk. Kevesebb munkát kell majd végezni és sokkal jobb eszközökkel tehetjük majd. Egy jól berendezett ház mindennapi szükségletét könnyen kielégítheti majd mindenki a maga szobájában, vagy teljesíti olyan valaki, aki különös előszeretettel foglalkozik vele, és a ritkábban szükséges nagyobb takarítást szakemberek fogják végezni, a kik egy lakást a másik után tisztogatván, szert tesznek a gyakorlatnak és tapasztaltságnak azon ügyességére, a mely a munka kellő elvégzésére szükséges.

Az otthon megszűnnék műhelynek vagy múzeumnak lenni és a helyett sokkal inkább lehetne lakói egyéniségének kifejezője – a béke és nyugalom, a szeretet és bizalmas meghittség helye – mint jelen körülményeink közt, a mikor egy a fejlődéstől elmaradt munka börtöne. És a nők a házimunkát sokkal több eredménnyel fogják végezni, mint mai szüntelen kapkodásukkal, tehetetlen önfeláldozásukkal és megható tudatlanságukkal és ügyetlenségükkel.

XII.

A bizalmas otthon. – Főzés tudományos és érzelmi alapon. – A gyomor mint családi kötelék. – A magányosság helyes fogalma. – A csecsebecse zsarnoksága. – Tömeges magányosság. – A nemi-gazdasági viszony az otthonban. – A szolgáló-feleség. – A család mozgalma. – A városi és a vidéki család élete. – A világ szolgái és a ház szolgái.

Mint olyan öntudatos lényeket, a kik igen könnyen tévesztik össze az érzelmeket és tényeket, a kik érzelmeiket egyáltalában tényeknek szokták tartani, – mert a kettőnek világos megkülönböztetéséhez az okoskodásnak magasabb foka szükséges – nem érhet bennünket gáncs, ha az érzelmeknek és lelki izgalmaknak olyan nagy fontosságot tulajdonítunk. Higgadt gondolkodás mellett talán megengedjük, hogy az otthon nem a legjobb helye a benne végzett sokféle munkának és hogy feleség és anya azoknak nem leghivatottabb elvégzője. De ez az intellektuális meggyőződés semmiképpen sem érinti e tárgyra vonatkozó érzelmeinket. Mély, ősrégi eredetű és túlhajtott érzelmek rétege vastagon borítja az otthoni élet egész területét. Véleményünket nem annak alapján alkotjuk, a mit róla gondolunk (igaz, hogy sohasem *gondolkodtunk* e tárgyon valami sokat), hanem az képezi véleményünk alapját, a mit iránta érezünk. Sok érzésünk igaz, helyes és jogos. Némi-lyikük ellenben együgyű balgaságnak, túlélt hagyománynak:

tartozéka, a mely fejlődésünk folyamán lassan elmarad tőlünk.

Vegyük szemügyre például azt a régen létező népszerű mesét, mely az „otthon bizalmas bensőségére” vonatkozik. Valami visszataszítót találunk a házon kívül végzett főzésben, még ha otthon szolgálják is fel az ételt; még visszataszítóbbnak tűnik fel előttünk az az eszme, hogy a család házon kívül egyik és legvisszataszítóbbnak az, hogy az egyes családtagok esetleg külön-külön menjenek étkezni. Az otthoni főzés által határtalanul kifejlődött egyéni izlés attól fél, hogy máshol a pecsenye nem lesz kedve szerint ropogós, a levesét nem kapja olyan forrón, a hogy megszokta, s nem olyan pogácsát sütenek, a melyet ő éppen kedvel.

Ezzel az ellenvetéssel szembe kell néznünk és bővebben kell vele foglalkoznunk. Ha a hivatásos szakács bármily változatosan állítja össze az étlapot, nem nyújt olyan bő teret az egyéni válogatásnak, mint azok az étkezések, melyeket számtalan egyén főzött és szolgáltat fel. Az anyag megválogatására sokkal bővebb tér nyílnék, de nem az elkészítés módjára és a tálalásra. A különbség ugyanaz volna, mintha valaki maga varrná vagy cselédjével varratná ruháit vagy pedig kész ruhák közül válogathatna, vagy szabónál rendelhetné meg.

A táplálék rendszeres, szakszerű előállítására bizonyos általános kedvező fokon állana, különösebb alkalmakra külön munkásokat vennénk igénybe. A megkülönböztetésnek ezt a fejlődését látjuk a már most is iparszerűleg készülő ételeknél: az olcsó „kifőzés” és az előkelő vendéglő közötti különbségben, a közönséges kétszersült és a legfinomabb ostya különbségében. A „házi főzés” nagyot

veszítene képzelt értékéből is, ha megfosztanók iparszerűleg készített kiegészítéseitől. Tisztában sem vagyunk azzal, hogy mennyire haladtunk már és milyen gyorsan haladunk ezen az úton.

A magas fejlettségi fokon álló táplálkozás legfontosabb hatása az emberiség átlagos ízlésének emelése lesz. Az igazán jó ételek helyes felismerésére kell törekednünk, a mely messze vinne bennünket a magánébedlőben szokásos tévelygő és szeszélyes engedékenységtől. Ma személyes étvágyunk és ízlésünk a főzés értékének egyetlen fokmérője. Ha egy ételt „szeretünk”, az teljes elismerésünkre számíthat. De az előszeretet csak szokás. A természet mindenkor iparkodik a szervezetet a körülményekhez alkalmazni; és ha a szervezet megszokja a körülményeket és alkalmazkodik azokhoz, akkor „szereti” is őket.

Minden nemzet, minden helység, minden család, minden egyén általában azokat a dolgokat „szereti”, a melyeket megszokott. Sohasem tudhatjuk, milyen más dolgot szeretett volna, ha ahhoz szokik; de az új szokások és ízlések lassú meghonosodása és a vonakodva elfogadott burgonya, paradicsom, kukorica és egyéb új tápszer bizonyítja, hogy az ízlés is változhatik.

A táplálék megszerzésének családi képessége és a táplálék-elkészítés családi ügyességének szűk keretei között, valamint személyes válogatóságunknak túlságos méretei mellett a választásnak igen korlátolt tere nyílik. Állhatatosan megmaradunk saját módszerünk felsőbbségének állítása mellett, gúnyosan lenézzük szomszédainkét, nem ismerve saját fejletlen ízlésünkénél magasabb kritikai fokmérőt. Ha gyermekkorunktól kezdve tudományosan és művészettel készített táplálékhoz szoknánk, megtanulnók a jót megbecsülni és

élvezni, a mint jó zene hallgatása útján megismerjük és megszeretjük a jó zenét.

A mint a főzés tágabb terét és magasabb fokát megtanuljuk elismerni, e művészetben is nagyobb egyszerűségre törekszünk majd. Az átlagember manapság egyiket sem érheti el. Csak akkor szűnünk meg a főzést érzelmekkel összekapcsolni, ha házunktól teljesen elválasztjuk; akkor elfogulatlanul tudományos és művészi alapon tanuljuk majd megítélni. Ez természetesen nem zárja ki az egyes egyének eltérő ízlését. Azt sem zárja ki, hogy egyesek, a kiknek valamely étel elkészítésében műkedvelői öröme telik, a maguk és barátaik élvezetére külön kis tűzhelyet szerezzenek, mint a hogy varrógépet vagy esztergapadot vesznek.

A táplálék elfogyasztása tekintetében „az otthon bizalmas bensőségének” eszméje még jobban utunkban van, mint a táplálék elkészítésénél; határozott, sőt fájdalmas ragaszkodással tiltakozunk az étkezések kilakoltatása ellen. A közös étkezések tényleg időbeli kapocscsal kötnek össze bennünket. Egymástól különböző személyek érintkezésére valamilyen közös talajt kell találni, valami közös játékot, mulatságot, valamit, a mit együtt végezhetnek. És ha a kapcsolatot óhajtó embereknek más közös talajuk nincs, mint ez a testi funkció, a mely annyira közös, hogy nemcsak az emberiséget, hanem az egész állatvilágot is egyesíti – akkor majd éppen ezt a talajt keresik fel. Általános örömök vagy társadalmi események ünneplésére mindenkor természetes és kielégítő intézmény lesz a közös étkezés.

A főképen vadászattal foglalkozó férj, a családját gondozó házi szolgálattal elfoglalt nő és a csak testi kö-

telekkel összekötött szülők és gyermekek között az együttes étkezések alkották az egyetlen kapcsolatot; az egyszerű lakomák semleges talajt képeztek a különféle érdekű emberek részére. De a modern élet magasabb individualizációja mellett az evés már nem a család tagjainak egyetlen közös érdeke és nem is a legjobb összekötő kapocs. A családi élet legédesebb, leggyengédebb és legszentebb emlékei nem fűződnek az étkező asztalhoz, bárha sok kedélyes és mulatságos emlék kapcsolódik hozzá. És mély, örömteljes, vagy bánatos érzelmek idejében, szinte tűrhetetlen erőszaknak érezzük azt a kényszert, hogy szokásunkhoz híven napjában háromszor gyűljünk egybe az ebédlőben. Ha megfelelő jó táplálék mindenkor rendelkezésünkre állana, a család akkor mehetne lakomát csapni, a mikor neki jól esnék; vagy akkor mehetne egyszerű ebédjét megenni, ha jól esik, vagy ha jobban esik, minden családtag maga ehetnék, a mikor neki tetszik. Állandó tápszerkészletnél, a melyhez mindenki könnyen hozzá fér, a gyomor-nak nem kellene továbbra is a családi kötelék szerepét játszania.

Mostanáig állatias sajátjának tartottuk, hogy az állatok magukban esznek és büszkék voltunk rá, hogy a közös étkezés által társadalmi funkcióvá emeltük az evést. Igen nehéz ebben emelkedést látni, ha az emberiség rossz szokásait, beteges ízlését, halálos betegségeit, mesterkéltné eljárását, leírhatatlan dözsöléseit és mértéktelenségét tekintjük. Az állatok talán alacsonyabban állnak, a mikor egyszerűen azt eszik, a mi étvágyukat csillapítja, de céljukat helyesebben szolgálják.

Az evés társadalmi funkcióvá való alakításának egyik eredménye, hogy minél inkább tesszük közössé, annál nagyobb

szükségünk van étkezéseinknél bizonyos számú idegen egyén szolgálatára. Olyan egyénekére, a kik nem esznek velünk, nem beszélgetnek velünk, akik egy szemhunyoratással sem mutathatnak érdeklődést a mi társalgásaink iránt, s csupán szoroson üzleti alapon segítenek nekünk az étkezésnél szükséges mellékes szolgálatok elvégzésében. Az ilyen idegenek jelenléte okvetlenül megszorítja a társalgást. A cseléd nélküli családban az apa is, meg az anya is munkával sokkal inkább túlterheltek, semhogy az étkezéseket valami örvendetes eseményeknek tekinthessék; mihelyt pedig cselédjük is van, annak jelenléte gátat vet társalgásuknak. Az együttes étkezéseknek hatása sem családi körben, sem nagyobb csoportokban nem kedvező. Közel fekvő kérdés tehát, nem javíthatnánk-e életmódunknak ezen a terén.

Ha a főzést azok fejlesztik majd tökéletessé, a kik velük született tehetséggel és az elmélet türelmes elsa-játításával megtanulják, hogyan elégíthetők ki a test szükségletei a tápszerek elemeinek ízletes és változatos összeköttetésével, akkor végre meg fogjuk érteni, mit jelent számunkra a táplálék és hogy milyen fontos tényezője az emberi test teljes egészségének és acélos erejének. Erős, tiszta, szép férfiak és nők, a kik tudják, mit kell enniök és inniök és akkor esznek és isznak, a mikor szükséges: sokkal nemesebb és magasabb formáit találják majd a társadalmi együttlétnek, mint az annyira dicsért asztalközösséget. Mai megelégedett nehézkességünk állandó önelégültségünk, természetellenes kövérségünk, soványságunk és gyengeségünk, az emésztési zavarok egész sorozata, egyéb káros szokásunkkal együtt, – mindez a beteges tünet arra a túlzott figyelemre vezethető vissza, melyet a főzésre

és evésre fordítunk s a melyet rá kell fordítanunk mindaddig, a míg meghagyjuk családi funkciónak. Ha megszabadítjuk e funkciókat hamis helyzetükből azáltal, hogy a nemi-gazdasági viszonyunk között a kapcsot felbontjuk, akkor módot nyújtunk a természeti erőknél, hogy a maguk tiszta útján hassanak ránk és javítsanak meg bennünket.

Otthonunk intimitását továbbá a hivatásos takarítók benyomulásától is féltjük. Be kell látnunk, hogy a konyhanélküli lakások sokkal kevesebb tisztogatást igényelnek majd, mint a maiak és hogy az egyes szobák minden napi takarítását mindenki könnyen végezheti maga is, ha úgy kívánja. S bizonyára sokan kívánnák, mert így tényleg teljesen az övék volna az a szoba, melybe idegen nem tenné be a lábát s a melybe csak azokat engednék be, a kik legközelebb állnak hozzánk és a kiket legjobban szeretünk. Az otthon bizalmosságának ez az eszménye talán nevetségesnek látszik azok előtt, a kik a mostani nagyon is nyilvános módszerrel teljesen megelégszenek. Nincsen paradoxon, melynek képtelensége mezítelenebbül állana előttünk, mint az olyan otthon bizalmosságának dicsérete, a melyben idegeneket tűrünk meg az ebédnél folytatott beszélgetéseink közben, a melyben idegenek vetik meg ágyainkat és kezelik ruházatunkat, a melyben idegenek szolgálnak ki bennünket és idegen szemmel tekintenek legbensőbb titkainkba, – teljesen idegenek, nemcsak mert hosszabb-rövidebb idő óta ismerjük csak őket, hanem mert más nevelésben részesültek, tehát sohasem érthetjük meg egymást tökéletesen.

Ezeket az idegeneket, ha tehetjük, házunkba fogadjuk, egyet, vagy többet egyszerre és sokat egymás-

után. Ha régi barbár királyok, vagy kalózok módjára levágatnók nyelvüket, hogy ne fecseghessenek ki semmit, még akkor is tűrhetetlen tolakodás maradna. De úgy, a mint van, látó szemmel, halló füllel és beszélő nyelvvel, minden érdek híjján, a mely őket foglalkoztathatná és azzal a megtorlási vágygyal, a mely természetszerűen bekövetkezik olyan személyeknél, a kiknek hallgatniok *kell?* „felelniük” nem szabad, – ezzel a megfigyelő és mindent tovább adó, családjaik kellő közepén élő sereggel szemben igazán fenntarthatjuk-e az „otthon bizalmasságáról” szóie mesét? Nem mosolygunk-e kissé keserűen *ezen* a sokat dicsért ideálon? Végre a hivatásos ablaktisztítók, szőnyegporolók és padlófényesítők időközönként szükséges rövidebb tartózkodása nem sértené jobban az otthon bizalmasságát, mint mostani módszerünk, sőt sokkal kevésbé sértené. A cselédség teljes kizárása és szabad munkásokkal való helyettesítése a magányosság szentségének egészen új fogalmát hozná a világra, az egyének jogainak olyan kölcsönös megértését, a milyent eddig még nem ismertünk.

A takarítás kérdésével szorosan összefügg a háztartás, bútorzata és díszítése. A gazdaságilag függő nő, a ki fájának benne lakozó teljes erejét szűk kalitkájában volt kénytelen kifejtteni, arra számos kifejezési módot keresett és talált, a mint egy nagy növény gyökereit kis edényben is kiterjeszti. Korlátolt lakását teletömte korlátlan mennyiségű holmival hasznos és haszontalan, Ízléses és ízléstelen, kényelmes és kényelmetlen dolgokkal; és életének munkája abból ál), hogy ezeket a dolgokat gondozza és tisztán tartsa.

A szabad nő, a ki egyéniségét gazdasági tevékenységben és társadalmi működésében fejezheti ki, nem lesz

kénytelen lelkét díványvédőkbe és fényképrámákba kiönteni. Az otthon a nyugalomnak, nem a szüntelen mozgolódásnak lesz a helye. És végül megtanulja szeretni az egyszerűséget. Ez egészségesebb otthont, több szépséget és kevesebb munkát jelent. Az új körülmények az igazi bizalmasság értékét emelik és a szép iránt érzéket fejlesztik majd és házaink belsejét kedves egyéni bájjal töltik meg. Ezeket a házakat birtokosaik különös megerőltetés nélkül is rendben tarthatják meg.

Ezeken az aránylag külső körülményeken kívül a nemi-gazdasági viszony olyan pszichikai hatást is gyakorol a családra, mely fejlődésünknek legkevésbé sem válik hasznára. Egyik, a családi viszony nyomásából folyó hatása az, hogy a családtagokat mind egy kaptafára akarja húzni. Az a magányosság, melyet a mi otthonainkban élvezünk, családi magányosság, többek közös magányossága; ez azonban nemcsak, hogy nem segíti elő, hanem határozottan kizárja az egyéni magánosságot. Ez korábbi idők életmódjának egy másik régen elavult maradványa, a melyet gondosan fentartunk magunk között, mint sok más, a nő változatlan helyzetéből folyó kezdetleges szokást. Nagyon régi időkben a durva és egymástól kevéssel különböző emberek nagy számban húzódhattak meg egy szűk helyen, a nélkül, hogy egymást komolyan zavarták vagy egymásnak alkalmatlankodtak volna. Ilyen csoportosulások hatását mai nap a bérkaszárnnyak túlszűfolt lakásaiban figyelhetjük meg, a hol egész családok, sőt rajtuk kívül idegenek is Szorulnak egy szobába. Ez a hatás a lehető leglealacsonyítóbb. Szörnyű.

Az emberi lények haladó differenciálódása személyes, egyéni otthont igényel: minden személynek legalább egy-

egy külön szobát. Ez a szükséglet figyelmet követel a maga részére a családi életben; napjainkban már ki is elégítik, a mennyire az egyes családok vagyoni helyzete megengedi. De a társadalom óriási többsége távol áll e szükséglet kielégítésétől. Különösen a nők közül csak a leggazdagabb családok női élvezik a külön szoba „fényűzését.” És még ott is, a hol a társadalmi fejlődés nyomása alatt a személyes szükségletekre némileg tekintettel vannak, a fejletlen családi élet nyomása ellenszegül ennek a kielégítésnek. Az otthon a világnak szinte egyetlen helye, a hol a család egyetlen tagja sem találhatja meg a tökéletes magányosságot. A család különböző korú, nagyságú, nemű és kedélyű személyek összesége, melyet nemi, kötelekek és a gazdasági kényszer tartanak együtt; és az az odaadás és gyengédség, melynek az egyes családtagok közt fenn kellene állnia, nem nyer, hanem vészit a gazdasági nyomás alatt. Az olyan odaadás és gyengédség, a melyet csak gazdasági erő tart fenn, nem abból a fajtából való, amelyre az emberiségnek legnagyobb szüksége van.

Jelenleg a család többi tagja természetesen neheztel és rossz néven veszi, ha valaki visszavonul és magára akar maradni, vagy maga akar dolgozni, külön érdekeket szolgálni. Ez a nőket jobban érinti mint a férfiakat, mert a férfiak igen kevés időt töltenek otthon és igen sokat a külvilágban. A férfi egyéni életet él, egyéniségét a maga módja szerint érvényesítheti, üzlete, tanulmány, irodája, műhelye vagy műterme van; az asszonyok és gyermekek az otthonban élnek, – mert ott kell élniök. Ha egy nő több időt akar tölteni a házon kívül, azt rossznak találjuk, a gyermekek meg éppen nem válogathatnak.

A nők „korzozási” hajlama, a gyermekek meg-megszökése, örök vő kunyorálásuk, hogy elmeheessenek „máshová” játszani, az állandó, hiábavaló jóakarátú megerőltetés, hogy a „fiúk is maradjanak otthon,” mindezek a tények, azzal a kevés idővel, melyet a férfi otthon tölt egybevetve, furcsa magyarázatát adják annak a jámbor hitünknek, hogy szeretjük otthonunkat és benne élünk. De az otthon kötelékei mégis oly gyengéd erőszakkal kötnek le bennünket, melynek a legkevesebb ember tud ellentállni. Azok, a kik ellentállanak és megmaradnak a mellett, hogy a maguk egyéni *életét* éljék, erős akaratukat elhagyottsággal és nélkülözéssel fizetik meg; és annyit veszítenek a mindennapi kényelemből és gyengédségből, hogy a többiek visszariadnak követésüktől.

Semmi okunk ezt a kínos választást magunkra erőszakolni; semmi ok arra, hogy az emberi faj otthoni élete meg ne tűrhesse, sőt ne emelje az egyéniség legmagasabb fejlesztését. Szükségünk van azok társaságára, a kiket szeretünk, szükségünk van szeretetükre, barátságukra. Ez örökké úgy lesz. De nincsen szükségünk az iparilag fejletlen otthon konyháira s a velük összefüggő bajokra; ezeknek tehát nem kell belefáradniuk.

Általános nézetünk szerint az otthon úgy, a hogy van, éppen megfelel. Azt képzeljük, hogy otthon fejlődnek jellemünk legnemesebb vonásai, a gazdagabb kedélyvilág; hogy az otthonban tanuljuk meg, mint kell élni. Ebben a népszerű feltevésben van valami: minden nemesebb kölcsönös emberi szeretet alapját az anyai szeretet képezi. A szerelem fenséges odaadása, a nemi erély mélyreható ereje, szintén belőle fakad. A belőle következő családi viszony pedig minden más magasabb rendű és szélesebb körű

társadalmi viszonyoknak az alapja. Az „otthon kényelme” igen fontos az egyéni élet fentartására. A maradi nőieség szüntelen befolyása alatt álló otthoni élet elviselése igen hasznos gátja a férfias erély rendetlen, nyugtalan ösztöneinek. A míg a világ fennáll, szükségünk lesz nemcsak egyéni, hanem családi otthonokra is, az új ágak minden egyes nyíló bimbójának közös takarójára, a mely addig tartja őket a termő törzs mellett, a míg tökéletesen kifejlődtek.

Mindezt elismerve, fennmarad az állandóan növekvő rossz hatás, mely nem az otthoni életből, *mint olyanból* folyik, hanem az otthoni életnek a nemi-gazdasági viszonyon alapuló berendezésétől. Egy otthon, a melyben a jogosan uralkodó női erőt a fejlődés igen alacsony fokán tartják és a világ természetes, könnyed, felfelé haladó mozgalmában való részvételből kizárják, természetesen visszahatással van azokra, a kik a nőnemet a fejlődéstől visszatartják, a mennyiben a visszatartottak cserében az ő fejlődésüket is megnehezítik. Egy otthon, a melyben az egyik nembe belenevelték az ellenszolgáltatás nélküli elfogadás szertlen vágyát, a másikat meg gondosan hozzászoktatták a dolgok válogatás nélküli megszerzésének mohóságára, állandóan rossz befolyással van a gyermekekre. Állandóan szemük előtt tartja azt aényt, hogy az élet ebédek előállításából, az ebédekhez szükséges pénz megszerzéséből, a piaci bevásárlásból, örökös főzésből és tálalásból áll. Ezek annak az otthonnak a legkirívóbb tényei, a melyet magunk tettünk olyanná, a milyen. A gondoskodásnak azon a fajtáján, melyben egész életünket töltjük, a bennünket bosszantó és izgató dolgokon régen túl kellett volna nőnünk; régen, mielőtt ennyire fejlődünk.

A férfi haladt, de a nő visszamaradt. Átöröklés útján a nő is halad, de a nevelés, a társadalom visszatartja, mert mindig visszakényszeríti a sok ezer év előtti gazdasági helyzetbe.

Ha egy modern férfinak minden tudása, tehetsége és műveltsége mellett napjait íjjal és nyíllal vadászva, kezdetleges horoggal halászva kellene töltenie, törei és vermei mellett éhesen kellene zsákmányra lesnie, nem gyakorolhatná feleségére és gyermekeire a mai férfias befolyást. Még ha egyetemi tanulmányokat végzett volna is és a legterjedelmesebb olvasmányokkal rendelkezne is, – feltéve, hogy jutna ideje elolvasásukra – ha bármily érdekes társalgásokban vehetne részt, a napról-napra való élelem megszerzésének súlyos gondjai meggátolnák magasabb tehetségeinek fejlődését. Élete fentartásának gazdasági nehézségei lenyomnák. Ha minden férfinak napról-napra vadásznia kellene, az emberiség még teljesen vad állapotban volna. Minthogy az összes asszonyoknak napról-napra cselédeknek kell lenniök, ma is rabszolgavilágot élünk.

Az otthoni élet, az apától függő anyával és a szolgáló feleséggel nem gyakorolhat nemesítő befolyást. Ezt időközönként mindannyian érezzük. Ha a férfi, a ki a világ nagy növekedésével együtt nő és halad, hazajön, a kicsinyes perpatvar, bíbelődés és pletyka, meg az otthon állatiasan érzei elkényeztető berendezése határozottan éreztetik vele, hogy lealacsonyodik. Az otthon csinos, minden érzéket kielégít, meleg, puha és díszes, annak a gyengébb és kisebb lénynek igényeihez alkalmazkodik, a mely egész életét benne tölti. A férfinél különös erény számba megy, ha otthon tartózkodik, ha otthonát dicsén, ha papucsait és pipáit, kemencéjét és vacsora-asztalát, ruganyos ágyát és fényesre vasalt ingeit minden más érdek fölé helyezi.

Nem az a baj, hogy szeretjük az otthont és annyi időt töltünk benne, a mennyit csak lehet, a hiba nem az otthon minőségében rejlik, hanem a nőiességnek abban a fajtájában, a melyet termel és az ipari fejlődésnek alacsony fokában, melyen változás nélkül áll. És itt jóslás nélkül könnyen végignézhethünk a fejlődés irányán, könnyen előre láthatjuk, merre visz az otthoni élet fejlődése. A barlangtól, sától, kunyhótól a hatalmas, kényelmes palotának annyi szobából álló lakásáig, a hányat a család megengedhet magának; a patriarchális korbeli teljhatalmú apától, annak hallgatagon szolgáló feleségétől és kényére-kedvére bizott gyermekeitől, a mai aránylagos szabadságig, egyenlőségig és a jól nevelt család egyéneinek különböző életéig; a vad népek kezdetleges iparától, a mely mellett egy személy egy fazékban keverte össze válogatás, tisztaság nélkül a főzni valót, egészen a millió, meg millió kézig, a mely ma számtalan iparágban szolgálja az otthont: nagy fejlődési utat járt meg az emberiség. A férfiak és a gyárak szolgálták a haladást. A nők pedig csak bevásárlás céljából hagyták el a házat és az otthonon belül mindig a fejlődési pyramis alján maradtak.

Helyes következtetések levonása és helyes Ítélet megalkotása végett jól meg kell jegyeznünk a következőket: bár a történelmi idő kezdetén *csak családi otthon* létezett, az emberiség lassú növekedésével az *egyéni otthon* is kifejlődött. A társadalmi élet első nagyobb szabású mozgalma a népesség szabadabb mozgékonyságát igényelte, csak így fejlődhetett ipar, kereskedelem, pénz- és személyforgalom és közlekedés. Folyók mentén és a tenger partján, a fatörzsből vájt csónaktól a modern gőzhajóig, az őserdőn át vágott ösvényektől az acélsínekig, a gyaloglástól a szárnyas

kerékgig állandó fejlődést láthatunk. Az emberek mind könnyebben és gyorsabban, szabadabban és sűrűbben érintkezhettek, keveredhettek. Az utazó eleinte csak a vendégszeretetre támaszkodhatott.

Vendégszeretetre jussa volt az idegennek, igényt tartott rá; de a mind sűrűbb utazgatás a kényszerűség hatása alatt megalkotta az átmeneti, az ideiglenes otthont. A kezdetleges karavánzállótól mai rengeteg szállodaépületeinkig ezek az ideiglenes otthonok mindig alkalmazkodtak a társadalmi evolúció szükségleteihez, sokkal jobban, mint bármely magánháztartás. A férfi ki oly sokáig az egyedüli teljesen fejlett emberi lény volt, legénylakását ideiglenes otthonnak tekintette életének arra a korszakára, mikor az egyik családot elhagyta és még nem alapított másikat. Ez a lehetőség a nő előtt csak ma nyílik meg. Mind több és több nőt láthatunk, a ki otthont alapít magának, bárha nincsen családja. Maga a családi otthon is mind jobban és jobban enged a haladás befolyásának. Hajdanában állandóan egy helyhez volt kötve és nemzedék nemzedék után lakta. Most azonban a családok is mozgolódnak, lakásról lakásra hurcolkodnak, kedvetlenül és kelleetlenül, nehéz áldozatok árán, de tarthatatlan körülmények növekvő nyomása alatt mozgolódnunk kell. Így került felszínre és fejlődött óriási méretekben a „családi szálloda”, ez a korunk ijesztő tünetének tartott intézmény.

Tekintsük meg közlelről. Itt van a vendéglő: valamikor fáradt utasok kisegítő szállása. S már akkor, régen, észrevette a fáradt utas, milyen nagy különbség van a szállóban élvezett egyéni szabadsága és az otthon korlátozottsága között. Hamar ki is jelentette: „Legkedélyesebb hely a vendéglő.” S a nőtlen emberek ezen átmeneti lakó-

helyéből egész családok állandó tartózkodási helye lett!*) Nem pénzügyi szükség nyomása alatt történik ez. Olyan családok laknak szállodában, akik könnyen vezethetnének saját háztartást. De nem akarnak saját háztartást vezetni. Belefáradtak a háztartás vezetésébe. Olyan nehéz dolog az és a cselédkérdés annyi bajt okoz! Feleségeik egészségéből nem futja a háztartás vezetésére. Körülbelül ilyeneket mondanak.

De e bizonytalan és meghatározatlan kifejezések és kifogások mögött egy társadalmi fejlődés dagadó árama rejlik és hullámzik. A nők gazdasági függésén alapuló kezdetleges otthon a maga szervezetlen munkájával, alacsony szolgálatával, az egyéni fejlődést megakadályozó kicsinyességével mind elviselhetlenebb a mai férfiakra és nőkre. Még mindig elfogadják, az bizonyos; szükségből, a míg hiszik, hogy a házassághoz és gyermekeik neveléséhez nélkülözhetetlen intézmény; a míg a legmélyebb érzelmeink és legkorábbi emlékeink oly közeli kapcsolatban állnak vele. De gyakorlati eredményeiben, mint a férfi erszényével és a nő erejével szemben támasztott nagy igényei mutatják, a mai otthon intézménye pusztulófélben van; fentartása lehetetlen.

Észrevettük az új helyzet alakulását és minden oknak betudtuk, csak az egyetlen igaznak nem. A férfiakra vetettünk, mert nem töltöttek annyi időt otthon, a mennyit elődeik. A nőkre vetettünk: nem olyan jó háziasszonyok, mint a hajdani híres „jó gazdasszonyok”. A gyermekeket okoltuk, mert mindennel elégedetlenek, a cselédeket, mert sehogysem iparkodnak; még a téglát és a vakolatot is szid-

*) Amerikában feltűnő jelenség, hogy mind több és több család lakik állandóan szállodában.

tuk, mert oly rosszul tartotta össze az otthon falait. De sohasem gáncsoltuk magát az intézményt és nem gondolkodtunk azon, vajjon nem lehetne-e azt mindannyiunk megalégedésére javítani.

A messze nyugat prairiejeiben vagy bárhol, magános gazdaságokban, a hol a nő még kizárólag a nemi szolgálat fullasztó nyomása alatt áll, a nők százával megörik. Az amerikai elmeógyógyintézetekben minden más osztálynál nagyobb számarányban vannak képviselve a farmerek feleségei. A városokban, a hol mégis csak kevésbé kizárólagos, „otthoni életet” élünk, úgy látszik jobban elbírjuk. „Több szórakozás kínálkozik” mondják a férfiak és szórakozás után járnak. „Több a látnivaló, a mulatság, a változatosság”, mondják a nők és élnek az alkalommal. De amit tényleg éreznek, ami valójában indítja őket, az a társadalmi érdeklődés és az otthoni kör vonzóerejénél erősebb, új társadalmi erők nyomása.

Sokan félnek ettől a mozgalomtól és hiábavaló erőlködéssel szegülnek ellene. Pedig semmi okunk ez ijedelemlere. Nem veszítjük el sem otthonainkat, sem családjainkat; semmit abból a varázsból és boldogságból, a mely velük jár. Csak a konyháinktól szabadulunk meg, ahogy megszabadultunk mosókonyháinktól és sütökemencéinktől. A konyhatűzhely követi majd a rokkát, szövőszéket és a szabóollót. Olyan otthonaink lesznek, a melyekben élhetünk és szerethetünk, nyugodhatunk és játszhatunk, a melyekben magunkra maradhatunk és együtt lehetünk; nem zavarjuk meg és nem alacsonyítjuk le mindenféle oda nem tartozó munka összekeverésével.

Az ilyen otthonokban él' majd a családi élet legfinomabb, legmagasabb szelleme; s azok a kötelességek és mun-

kák, a melyek az otthon szépségét, békéjét eddig megzavarták, átmennek magasabb teljesítésük lehetőségének mezejére. Ez a külső átalakítás megváltoztatja majd a feleség és a férj közötti, az anya és gyermek közötti benső viszonyt is: önzetlenebbé, nemesebbé teszi majd. A család minden személyes viszonya számára nyitva áll majd a legtisztább, a legteljesebb fejlődés lehetősége.

A nő hosszú ideig tartott alárendeltségének nincsen szívrehatóbb tünete, mint az anyaságnak lealacsonyítása azokkal a körülményekkel, melyeket az anyaságtól elválaszthatatlannak tartottunk. Fájdalmas megfigyelni, mint kíséri az anya szíve és esze gyermekét a tehetetlenség éveiben és mint távolodik ez el tőle évről-évre. Mint tanul a gyermek oly dolgokat, melyeket az anyának sohasem volt szabad tudnia, mint tesz oly dolgokat, a miket az anyának sohasem volt szabad tennie, mint megy ki a „világba” – az ő világába, amely sohasem volt az anya világa; és mindezt nem a személyes fejlődés és különbség természetes válaszfala okozza, hanem a hamisan megkülönböztetett osztályok természetellenes elválasztása. Itt a fejlődés kezdetleges fokán álló nők, ott a magasan fejlett férfik. Ez az a szakadék, a mely a fiú tízéves korában megnyílik és mindjobban tágul.

A gazdaságilag szabad anya az emberiséget szolgálja majd a ház helyett; a világot ismerő és benne élő anya: sokkal többet jelenthet majd gyermekei számára, mint a mennyit valaha jelentett nekik. A világban élő nők anyasága a világot is szebb és tökéletesebb tartózkodási helylyé alakítja majd át gyermekeik számára.

XIII.

Az alap megváltoztatása. – Kényelmetlenség és kelletlenség. – A hűség fejlődése. – Az otthon és a család ellenkezése. – A szolgálat alacsony és magas formái. – A gyermek benyomásai. – A szülők megválasztása. – A kor és az ifjúság. – Az anya kiegészítése. – Magasabb rendű anyaság. – Gyakorlat vérrokonság helyett. – A műkedvelők áldozatai.

Ha a nőt gazdasági függetlenségében képzeljük el, nagyon nehezünkre esik őt egyúttal anyának is elképzelni.

Olyan tűrhetetlenül megszoktuk az anyaság régi módszereit, annyira hisszük, hogy minden ténykedése egymásba kapcsolt és megoszthatatlan és azért bármelyiknek megváltozása az egész viszonyt veszélyezteti, hogy nem tudunk jó eredménytel járó változást elképzelni.

Ha pontosan, megállapított tervekkel indítanók meg a változtatást – például annak megállapításával, mint gondolhatnánk jobban a csecsemőket – akkor vagy tagadnók a tervbevett változás előnyeit, *vagy* a mellett kardoskodnánk, hogy a jelen viszonyok között ezek az előnyök nem érhetők el. Éppen úgy a mint a főzésnél a magánszakácsot akarjuk nevelni és az egyéni Ízlést fejleszteni és nemesíteni, a gyermekápolásnál is az egyes anyákat akarjuk megnevelni és az egyes családok viszonyait a gyermekek szükségleteihez képest javítani; mind a két esetben figyelmen kívül hagyjuk azt a viszonyt, mely általános mód-

szereink és egyes tüneteik között fennáll. Be tudjuk látni a magánháztartás fizikai feltételeinek elégtelenségét, belátjuk, hogy fizikai tekintetben, például mint a gyermekek gondozásának helye, igen messze áll a tökéletességtől és ebben a tekintetben nagy változásra szorul, de annál hangosabban állítjuk, hogy az otthon a gyermekek szellemi és érzelmi életének lehető legjobb központja.

Az emberiség történetének egy bizonyos korszakában ez tökéletesen igaz is volt. A míg a nemi szenvedély volt az emberi haladás legfőbb rugója és azok voltak legnevesebb ösztöneink, melyek a családi viszonyt föltartották, addig természetesen az a nevelés, az a környezet volt a legjobb, a mely ezeket az ösztönöket fejlesztette és erősítette. De fejlődésünknek most elért fokán, a melyen a *családi viszony az életnek csak egy része* és a melyen legmagasabb kötelességeink az egyének *társadalmi* viszonyában rejlenek, ezen a fokon a gyermeknek új szükségletei vannak.

Ez nem a családi kör megbontását, vagy az otthon megsemmisítését jelenti, a mitől oktalan emberek tartanak, meggondolatlan ellenkezéssel. Nem jelenti az anya és a gyermek elválasztását, a kezdetleges anyai ösztön állandó rémét. Hanem jelenti a családi viszony alapjának megváltozását az eddigi gazdasági alapfeltételek eltávolítása folytán és egyúttal a gyermekgondozás módszereinek megváltozását. A csecsemők ápolásában ép oly kevésbé kötnek bennünket a régi módszerek, mint a nagyobb gyermekek nevelésénél, vagy például a kertészetnek. Az egész emberi élet előtt nyitva áll a fejlődés útja, a mely az anyaság elől sincsen elzárva. A társadalmi haladással együtt elkerülhetetlenül változik a viszony férfiak és nők

férj és feleség, szülők meg gyermekek között; de még nem vagyunk hajlandók ezt elismerni. Azt hisszük, hogy e téren a változás csak rosszat jelenthet, annyira meg vagyunk győződve a jelen körülmények helyességéről.

Közelebbi vizsgálat ugyan rávezet, hogy a szülők és gyermekek között fennálló viszony korántsem felel meg a róla táplált véleménynek. Mindegyikünknek meg van a maga eszménye az otthoni életről, a családi életről. Ha körülnézünk, vagy újságot olvasunk, vagy meghallgatjuk, a mit az emberek egymásnak elbeszélnek, napról-napra a boldogtalan családi életnek számtalan példájával találkozunk, de e jelenséget az érdekelt felek személyes rossz magatartásának tulajdonítjuk és tovább is rendületlenül bízunk az intézmény sértetetlen tökéletességében. Ha másrésről olyan embereket látunk, a kik e viszony mellett békésen, gyengéden és szeretettel élnek együtt, nem tulajdonítjuk ezt következetesen az illető egyének magasabb értelmi és erkölcsi fokának, hanem úgy emlegetjük, mint a viszony csodás szépségének biztató példáját.

A gondosan megfigyelő szociológus előtt világos: a mikor a családi élet szoros összetartása legjobban szolgálta az egyén és a faj fejlődését, akkor érte el a családi odaadás tehetsége a legmagasabb fejlettségét. Érzéktelenek voltak e viszony szűk korlátaival és állandó súrlódásaival szemben. Teljesen alávetették magukat a családfő korlátlan uralmának és az alacsonyabb rangú családtagok kisebb zsarnokságának; nem mutatkoztak azok az élesen kifejezett egyéni sajátságok, melyek a családi viszonyra nézve olyan kedvezőtlenek.

De most a fejlődésnek olyan fokára jutottunk, a melyen az egyén és a faj haladását az egyéniségnek

magasabb rendű differenciálódása és a szerelemnek és kötelességnek sokkal mélyebb értelmezése szolgálja. Ez a változás az otthoni élet pszichikai feltételeit mind rosszabbá, károsabbá teszi. Úton-útfélen a mai gyermekek rosszabb modorán siránkozunk, a fiatalok nyughatatlanágát gáncsoljuk és elvetemültnek szidjuk az olyan szülőket, a kik gyermekeiket elhagyják. Úgy látszik, már tényleg nem oly könnyű otthon élni, mint hajdanában. Gyermekeink nem rosszabb hajlamúak, mint a korábbi idők gyermekei, csakhogy nem neveljük beléjük azokat a tulajdonságokat, a melyekre az emberi lényeknek most szükségük van.

A családtagok közt mind gyakoribb súrlódásokat nem kellene erkölcsi szempontból elítélni, hanem tudományos szempontból tanulmányozni. Ha családjaink oly kényelmetlenül érzik magukat a jelen körülmények között, nem léteznek-e oly körülmények, melyek közt ugyanezek a családok jobban feltalálnák magukat? Tegyük fel, hogy nem létezhetnek. Hisszük, hogy helyes a dolgokat úgy fentartani, a milyenek és helytelen a változásukat kívánni. Erényt látunk a kényelmetlenségek elviselésében és különös erényt a családi viszonyból eredő kényelmetlenség elviselésében.

Az erkölcs viszonylagos fogalom. Az emberi erkölcs korok szerint változik a viszonyok változásához mérten. Tekintsük a hűség nagy erényét, a kötelességnek ezt a legmagasabb kifejezését. Ez a tulajdonság akkor lett értékes az emberi életben, a mikor olyan munkát kezdtünk végezni, a mely nem hajtott rögtön látható hasznot. Az egyénnek állandó odaadása egy kevésbé vonzó feladathoz nélkülözhetetlen társadalmi tulajdonság s azért erény lett.

Állhatatosság, őszinte odaadás, hűség, kötelességtudás az egyénnek az az öntudatos, törhetetlen ragaszkodása, melylyel egyszer elvállalt kötelességeit még saját kárára is teljesítette, mindezek a tulajdonságok együtt tartották a társadalmi testet, ezek voltak a társadalmi *élet* első alapjai.

A személyes öntudatban a társadalmi szükségletnek kényszerítően kell jelentkeznie, felismert és jogosultnak elfogadott nyomásban, olyan erőben, a mely előtt meghajlunk, egy kötelességben, egy erényben. így a hűség korán részesült nagy tiszteletben. Akár az adott szó vagy eskü hű megtartásában, akár két vagy több barátunk közös célra való egyesülésében nyilvánult vagy valamely nagyobb és állandóbb viszonyban. A hűség legmagasabb formája bizonyára az, melylyel valamely széleskörű közös érdeket szolgálunk; ezen a téren pedig nyilvánosan megfigyelhetjük ennek a tulajdonságnak a fejlődését.

Először a vad hordák bizonytalan, laza összefüggésében látjuk; azután a család szoros összetartásában, az akkori legmagasabb társadalmi szervezettel szemben kötelességnek elismert feltétlen odaadásban. Ebben a korszakban a szülők iránti engedelmesség az emberi erények létrájának tetején állt. A családi bíróság, a korzikaiak vendettája, a családi odaadás erejének túlfejlődéséből alakult. Ezután a törzsfőnök iránti hűség következett, a mely még az apának járó hűséget is meghaladta. A királyokkal, a nemzetek méltóságteljes megszemélyesítőivel szemben pedig, egész szenvedély lett a hűség, Minden más erény fölé helyezték, még pedig nem ok nélkül; mert nem a király személyét tisztelték, a mint hitték, hanem az általa megtestesített nemzetet, az összes polgárok mindent felölelő közös érdekét, a közös jólétet, a mely megköveteli minden egyes

személy áldozatkészségét. Bennünk a hűségnek mindezek a fázisai még észrevehetően, de már hanyatló fokon élnek; csakhogy egyúttal a hűségnek magasabb formája is fejlődött, a mely korunkat különösen jellemzi.

Társadalmunk ma főképpen ipari fejlődésen megy keresztül. Egyéni életünk, társadalmi békénk és haladásunk mindennél jobban függ gazdasági viszonyainktól. A társadalom hosszú időn át csak nemi, vallási vagy katonai alapon volt szervezve, e szervezetek mindegyike aránylag átmeneti volt; az egyes egyének pedig az ipari szervezetlenség tehetetlenségében tengődtek.

A kötelességtudás társadalmi érzék és csak társadalmi szervezkedéssel fejlődik. Minthogy polgári szervezetünk nemzetivé lett, az állam iránti kötelesség érzéke fejlődött ki bennünk. A mint ipari szervezetünk világot körülölelő hálózattá lett, a mikor ennek folytán a világon elfoglalt helyünket a széleskörű, elágzott gépezetű, rengeteg forgalmú és kölcsönös nemzetközi szolgálatot követelő gazdasági viszony alapján nyertük, akkor lelkünk csalhatatlan ösztöne az új társadalmi szükségletnek megfelelően a hűségnek egy új válfaját hozta létre bennünk: a munkánk iránti hűséget. A mozdonyvezető, a ki utolsó lehetéig kitart a gép mellett, hogy megmentse az utasokat, a tengerészkapitány^ a ki utolsóinak marad a süllyedő hajón, ép olyan hűek, a milyen hü volt a néhai jobbágy földesurához, vagy mint az. alattvaló, a ki mindent föláldoz a királyért. Hivatalos becsület, a munkaadó iránti hűség, a munka iránti hűség, ha török, ha szakad: ez az igazi hűség, odaadás, oly hatalom,, melynek erejénél fogva a közjó érdekében megmaradunk egy viszony kötelékében, ha a magunk személye határozottam kárát is vállalja.

Az emberi élet e fejlettségi fokára már másként kell nevelnünk a gyermekeket, mint a hogy eddig neveltük őket. Erre a nevelésre nem alkalmas már a magánotthon, nem képes reá a magában álló, kezdetleges függő helyzetben élő nő. Nem mintha a nőben nem volna meg a mindent legyőző erős hűségi ösztön és kötelességérzet: csak hogy a nő csak egyénnel szemben érez kötelességet, mint évezredekkel ezelőtt. De ipari téren a fejlődéstől erőszakosan visszatartva, a munka magasabb differenciálódását és az emberi lényeknek munkájukhoz való odaadását nem tudja követni. Igaz, hogy mindennapi munkájához rab-szolgamódra van kötve, de saját munkájának az emberiség érdekében magasabb színvonalra való emelését nem ismer fel kötelességének, nem tartja bűnnek, hogy önelégült egy-helyben-maradásával annyira visszatartja a világ haladását.

A nő nem taníthat olyasmit, a mit maga sem tud. Legjobb akarattal sem tekintheti kötelességének azt, amit ő maga nem művel. A modern élet megkívánta tulajdonságokból – becsületes állhatatosság, megbízhatóság, elvűség, közös érdek és tevékenység – többet tanulhat a gyermek bármely közös iskolában, mint a legtökéletesebb családi körben. Prédikálhatunk gyermekeinknek a felebaráti szeretet és szolgálat fenséges és nagy kötelességeiről, a mennyit akarunk; a gyermek más viszonyt nem lát, mint a melybe beleszületik, a mibe belenevelik és ez azt tünteti fel, hogy egy egész élet – az anyjéé – egyetlen család jólétének előmozdításában összpontosul, egy másik teljes életnek – az atyjáéé – emberi szolgálatát a „család fenntartásának” szigorú és nehéz kötelessége teljesen leköti. Látja, hogy az otthoni kényelem a társadalom érdekeinek eláru-

lásába kerül. Ha a férfi rossz és káros munkát végez, mert fizetik érte, olyan munkát, mely a termelőt és a fogyasztót egyaránt károsítja; ha tehetségét és erejét prostituálja, eladván azt bárkinek, a ki megvenni hajlandó, mindent a családi kötelesség szent nevében teszi, a társadalom e néven szentesíti, a gazdaságilag függő nők erkölcsi érzeke pedig szintén jónak ismeri el.

És ez az a légkör, melyben a mindig otthon tanított és nevelt gyermek anyja vezetése alatt felnő. Ugyan miért tartsa a gyermek saját és családja táplálékát, ruházatát és egyéb szükségletét a legeslegfontosabbnak? Nem látja-e az imádott, tökéletes mamát, a ki életét szép békességben, ezeknek a dolgoknak rendbentartásával tölti, a miket viszont apja szüntelen munkájával szerzett? Hogyne nőne fel a legtökéletesebb önzésben, csak a maga dolgai iránt érdeklődve, minden más érdeket nyíltan és őszintén elhanyagolva, sőt károsítva, mikor legelső, legmélyebb benyomásai a család kizárólagos odaadásának viszonyai mellett képződtek.

Az otthon nem mint a családi élet és szeretet helye árt a gyermeknek, hanem mint olyan munkák központja, a melyek szervezetlenségükben a fejlődés legalacsonyabb fokán állanak; annál alacsonyabb fokán, mert csak személyes érdekeket szolgálnak. Az a munka a legalacsonyabb rendű, melyet csak a magunk érdekében végzünk. Legközelebb áll hozzá az a munka, melyet csak családunk érdekében végzünk. Az a munka, melylyel mind több és több embert szolgálunk, mind nagyobb kört, a míg megközelítjük az egész emberiség szolgálatának fenséges szellemét, ez az igazi társadalmi munka, a szó legteljesebb értelmében. Egyáltalában ez a munkának legmagasabb formája, a melynél magasabbat már nem érhetünk el.

A házi munkát éppen személyes jellege tartja olyan reménytelenül alacsony fokon. Az erőlködés és eredménye közt levő csekély távolság, a személyes szükségletek állandó gondos tanulmányozása ártalmas a férfira, még ártalmasabb a nőre és legártalmasabb a gyermekre nézve. Már kezdettől fogva kicsinyessé teszi az élet benyomásait. A személyes kötelességek túlbecsülésére és a társadalmi kötelességek kicsinylésére szoktatja a gyermeket és nagyon hátráltatja a magasabb életre szükséges készség megszerzését. Ez a szolgáló-anyaság minden elkerülhetetlen korlátozásával és rossz eredményével csak természetes következménye a nő gazdasági függőségének; a nemi gazdasági viszonyoknak elkerülhetetlen hatása.

A gyermeket életének legfogékonyabb éveiben befolyásolja és érzi a hatást az egész életén át. A nőt állandóan visszatartja a fejlődéstől; a férfit kevésbé, mert rendes társadalmi működésének fejlesztő hatása alatt áll. De természetesen őt is károsítja és egész társadalmunk fejlődése elfajul és megzavarodik befolyásától.

Egész életünkön át túlságos önértékben szenvedünk, aránytalanul nagy érzékenységben is; mértéktelen személyes figyelmet és odaadást követelünk, mert e tulajdonságok valódi melegágyában születünk és nevelkedtünk. A baba, mely naponként bizonyos számú órát más babák közt töltene, a hol velük együtt ápolnák, pusztán azért, mert kisbaba és nem mert „az én kis babám”, egészen más véleményen volna önmagáról, mint a milyet most erőszakol az új kis lélekre saját legközelebbi családjának szüntelen imádó kényeztetése. *A gyermeknek korán és mindenkorra, játszva, könnyedén, de kitörülhetetlenül meg kell tanulnia, hogy ő csak egy a sok közül, öntudatlanul felis-*

merjük ezt, a mikor nagy családot tartunk jónak és megállapítjuk, hogy „egyetlen gyermekek könnyen válnak önzökké”. Ezt az egyes családnál felismerjük. Minél korábban és könnyebben megtanulja a gyermek, hogy az emberi élet sok embert és azok kölcsönös viszonyát jelenti, annál mélyebb, boldogabb és hasznosabb lesz saját élete.

Bizonyos körülmények közt erre minden nehézség nélkül megtaníthatnók, éppen úgy, a hogy a mostani körülmények között érzékenységet és önzést tanul. Nemcsak a hőmérséklet, a táplálék, a nyugalom és a mozgás hat a gyermekre, „Szereti, ha mindig törődnek vele” mondjuk. „Sohasem boldogabb, mintha egy tucat bámuló állja körül”. De mit tanul az ifjú lélek azalatt? Milyen képzetek keletkezhetnek benne, a mikor már lát, hall és benyomásokat kezd feldolgozni? A tiszta, fiatal agy hajthatatlan következtetéseiével, a melyekre a későbbi élet rá sem cáfol, megtanulja, hogy a nő rendeltetése: más embereket szolgálni, nekik ebédet főzni, lakásukat takarítani; hogy a férfi rendeltetése: a szükséges dolgokat megszerezni és pénzt adni, a mikor az asszony kér. Megtanulja, hogy a kis gyermekek a családi bámulat központjai; hogy hajuk, kezük, lábuk különösen csodálatra méltó, hogy a legmelegebb érdeklődés gócpontjai, kizárólagos tárgyai, kiket kézzől-kézre adnak, a kikkel élénken mutatnak, táncolnak, de akiket néha félretesznek és akkor feljűk sem néznek; mindezt azonban a nélkül, hogy tekintetbe vennék: a gyermek kívánja-e a mulatozást vagy a mellőzést.

Azután az önértet e hangos kifejezése és kényeskedés közepette szemére vetik a gyermeknek, hogy „neveletlen vagy!” Az igazságtalanságon érzett bosszúság és bá-

nat, a reménytelen megzavarodás, lelkiismeretének beteges érzékenysége és a korai csalódásoktól félrevezetett elmélkedés csakhamar rávezetik a gyermeket, hol és hogyan szerezhet magának zavartalan örömeit. Ez minden gyermeknek a sorsa, a mienk is ez volt. Csak-hogy, már nem igen emlékezünk rá. Bizonyos az, hogy mindenk fölött szerettük és tökéletesnek hittük anyánkat. A gyermek nem tud anyákat összehasonlítani. Bizonyos, hogy szerettük otthonainkat és sohasem álmodtunk más módról, a melyen felnevelhettek volna bennünket. És bizonyos, hogy ha saját gyermekeink vannak, ugyanezen a módon neveljük őket is. Ugyan mi más módon tehetnők is? Mit beszélhetünk egyáltalában erről a tárgyról? A gyermekeket mindig otthon nevelték fel. Nem elég ez?

És mégis, mialatt elhittetjük magunkkal, hogy a dolgok úgy maradnak, a mint vannak, szemünk előtt, lassan, csendesen, ellenállhatatlanul, évről-évre, napról-napra változnak. A könyvsáncok mögé bujt nevelés mind jobban felismeri a gyermekek csoportos gondozásának és az olyan tulajdonságok fejlesztésének szükségét, a melyeket a hivatalos tantervek nem kívannak meg. A nevelés mind közelebb és közelebb jutott igazi helyéhez, legmagasabb feladatához: a kis gyermekek ápolásához és műveléséhez. Vannak nők és férfiak, a kik legmagasabb emberi feladatukat teljesítik a gyermekek gondozásával. Az ilyeneknek nem kellene csupán saját gyermekeiknek szentelni erejüket, – a mi ezekre nézve igen kétes előny – hanem úgy kellene működniük, hogy tehetségük és ügyességük, tudásuk és tapasztalatuk a lehető legtöbb gyermeknek válják javára. Nagyon sok nő és nagyon sok férfi létezik, a ki képes

ugyan egészséges gyermekeknek életet adni, de sehogysem képes őket megfelelően nevelni. *Gyermekeket szülni: személyes dolog, állati funkció. A nevelés kollektív, emberi, társadalmi funkció.*

Életünk mostani berendezése mellett a gyermek élete vagy halála, fejlődése vagy pusztulása teljesen attól függ, milyen anya szülte, jól megválogatta-e az anyját. A meg nem felelő anya nem gátolja gyermekét jó iskolai nevelés-élvezésében; de a legfontosabb, a csecsemők nevelése, teljesen és kizárólag az ő kezeiben van. Hiába követelnők, hogy minden anya tanulja meg kötelességeinek helyes teljesítését. Jó iskolai nevelőt sem faraghatnánk minden anyából. Miért várnók tehát minden anyától, hogy a csecsemőnek megfelelő nevelője legyen? De bármit várjunk is el tőlük, tagadhatatlan, hogy tényleg meg sem közelítik az igazi, a helyes nevelést; és rosszul nevelt gyermekeink, azok, a kik túlélnek az anyai tapasztalatlanságot, olyan emberekké fejlődnek, a mi-lyeneket ma látunk körülöttünk.

Az otthoni és családi élet fejlődése és változása állandóan előbbre halad előítéleteink és meggyőződéseink alatt,, felett és rajtuk keresztül; és a gyermek nevelése megváltozott társadalmi funkcióvá lett, míg mi még azt képzeljük, hogy az anya maga neveli gyermekeit.

Legkezdetlegesebb megnyilvánulásaiban a nevelés a nőstényállat egyéni anyai funkciójának csak egy része volt. De mihelyt az emberiség képessé vált arra, hogy benyomásait a nyelv útján közölje (így elérte a tudásnak, más utón, mint saját tapasztalatai útján való megszerzésének lehetőségét is), akkor az egyéni anya megszűnt gyermekének egyetlen nevelője lenni. A vad ifjú nemcsak gondos anyja vezetésében részesül, hanem törzsének főnökei és

vénei is oktatják. Hosszú időn át csak koros embereket tartottak jó tanítóknak, mert a tudás legnagyobb részét személyes tapasztalatnak köszönhették; és bizonyára tényleg, minél öregebb volt valamely személy, annál több tapasztalata volt, ha a körülmények különben megegyeztek; és akkoriban rendszeren megegyeztek. Ez a kezdetleges nézet még ma is fennáll közöttünk. Az emberek még ma is magasabb bölcsességet tulajdonítanak a magasabb kornak, a nagyobb számú tapasztalatot szembe állítják az összehasonlíthatatlanul fontosabb és értékesebb tudással és teljesen elfelejtik, hogy a manapság szükséges bölcsesség nem tapasztalati tények felhalmozásából áll, hanem abból a képességből, hogy a tényeken gondolkodjunk és belőlük megfelelő következtetéseket vonjunk le.

A mint az egyéni tapasztalatot az irodalom mindjobban meg tudja őrizni és továbbadni, a mint céltudatos tanítással széptosztjuk a másoktól nyert tudást, mind fiatalabb és fiatalabb emberekről állíthatjuk, hogy például a chemia vagy az elektrotechnika terén sokkal több a tudásuk, mint hajdan a legtiszteletreméltóbb aggastyánnak lehetett. Azért ma már nem az őszbecsavarodott bácsik és nénik a legkeresettebb tanítók, hanem azok a férfiak és nők, a kik legutóbb merítettek a világ összegyűjtött tapasztalataiból. A mint a kor és az ifjúság értékelése a tanítóknál változott, úgy a tanulóknál is mutatkozott. A görög bölcsektől felnőtt emberek tanultak. A középkor egyetemeit az ifjúság töltötte meg. A következő századok művelődési intézményeit fiúk és később leányok látogatták.

Manapság a gyermekertek intézményének fejlődése a gyermekszoba ajtajáig hozta a nevelést. Még a rövidlátó anyaság is megnyitja ezt az ajtót; és végre belefog-

tunk már a gyermekek lelki és testi szükségleteinek tanulmányozásába és rájöttünk, hogy a nevelés magával az étellel kezdődik. Már nem új és nem lázító káromlás az az állítás, hogy a gyermekeknek egészen más, jobb nevelésre van szükségük, mint a melyet az egyéni anya most ad nekik. Ez csak az emberi nevelésnek a civilizáció fejlődésével állandóan szélesebb körre terjedő módszere, melynek hulláma eljutott hozzánk. És ez a haladás sem sérti jobban az anya jogát, az anya kötelességeit, az anya örömét, mint az iskola.

Nem gondolunk rosszat az anyaságról, mert kedvenceink naponként elmennek hazulról, hogy az iskolában töltsenek hosszú órákat. E miatt nem tartjuk hanyagnak az anyát és sajnálatraméltónak a gyermeket. Nem beszélünk „az anya és a gyermek elválasztásáról.” Abban sem lehetne tehát szégyen, vagy kockázat, vagy veszteség, ha a csecsemők olyan megváltozott környezetben töltenék idejüket, a hol szükségleteiket sokkal ügyesebben és megfelelőbben elégítik ki, mint a hogy az anyjuk maga otthon kielégíthetné.

A csecsemők és apró gyermekek jobb környezete, gondozása és jobb nevelése nem azt jelenti, a mitől talán egyik-másik meggondolatlan anya tart, hogy a néhány hónapos emberkét olvasásra tanítsák, vagy hogy kabalisztikus hang-, szín- és alakösszetételekkel kínozzák, a melyek ifjú értelmét rejtélyes virulásra kényszerítsék. Nem ezt jelentené. Hanem egy sokkal nyugodtabb, békésebb életet, mint a milyent a forrón szeretett és szertelenül elkényeztetett gyermek a mai zajos háztartásban élhet. Benyomásait szellemi képességeinek gondos mérlegelése szerint megerősítenék és fejlesztenék. Az anyát nem zárnák ki, hanem

kiegészítenék, mint a hogy ma a tanító és az iskola, kiegészíti.

Ha úgy tetszik, tessék az új nevelési módszert elképzelni. Itt az anya emlői és karjai, szolgálatukat teljesítve, melyet senki más e világon, bármily gyengéd legyen is, helyette nem teljesíthet; de amott egyéb szolgálatra is szüksége van a gyermeknek. Szép, világos napokon, nap-sütötte, világosra festett szobákban, vagy fű és virág között, vagy meleg homok és víz mellett tartózkodnának gyermekeink. Körülöttük többen volnának: ugyanolyan korú és nagyságú gyermekek, nyugodalmas, szolgálatkész pajtáskodásban. Egy év rengeteg különbséget tesz a gyermekek korában. Emlékezzünk csak arra, hogy gyermekeink legszívesebben a velük teljesen egykorú játszótársakkal mulatnak, mert csak ezekkel tökéletesen egyformák: és akkor gondoljuk meg, hogy az otthon nevelt gyermekeknek sohasem lehet részük ebben az élvezetben, ha csak nem ikrek véletlenül!

Azokban a nagyobb csoportokban, vidám pajtásságbán a gyermek öntudatlanul magába szívna annak felismerését, hogy „mi” vagyunk az emberiség, „mi” teremtések vagyunk, a kiket egyformán kell etetni, gondozni^ elaltatni, csókolni, becézni és játék, meg futkosás céljából szabadjára eresztetni. Az anyával töltött órai bizonyára a legédesebbek lennének. Ez olyasmi volna, a mi csak az övé, egyes egyedül és az ellentét folytán sokkal jobban meg is becsülni. De a hosszú, egyenletes lefolyású napok az; egyenlőség és közös érdek csendes leckéit nyújtják, a magános egy-gyermekes háztartás lázas kényeztetése, vagy a különböző korú és nagyságú testvérektől hemzsegő gyermekszoba szükséges zsarnoksága és súrlódása, erőlte-

tett alárendelése vagy uralomrajutása helyett. Végre a saját gyermekeiken kívül sok más gyermekkel foglalkozó anyák egyrészt többet tanulnának általában a gyermekéletről és így sokkal jobban megértenék az életnek ezt a korszakát, másrészt túlnőnének az elkényeztetett kedvenc beteges bálványozásán, tárgyilagosan fel tudnák ismerni a gyermekek közötti különbséget és így az anyaság nagy munkájában újabb ideálokat ismernének fel.

Ez a haszon egymagában is elég arra, hogy az új módszert komoly figyelemre méltassuk. A míg minden anya csak a maga gyermekeit szereti és becézi, másokat nem ismer, addig ez az állati szenvedély túl- vagy alábecsüli a gyermek valódi emberi tulajdonságait. A míg ez így tart, úgy kell felnőnünk, azzal a hamis és aránytalan önértékeléssel, a melyet gyermekkorunkban ránk erőszakoltak. Túlbecsülhetjük magunkat vagy alábecsülhetjük magunkat; de jóban vagy rosszban mindig elvétjük a mértéket, mert a műveletlen és szertelen anyai érzés ezt nevelte belénk. A gyermekkel szemben elfoglalt álláspontunk túlságosan személyes. Egész életünkön át fájdalmasan küzdünk, hogy kiléphessünk e szűk látkörből, melyet a kezdetleges anyaság ránk erőszakolt.

Az a gyermek, a kit más gyermekkel együtt nevelnek fel, sohasem kínlódnék ezzel. Ha bármennyire szerette is anyja, bármennyire élvezte is szeretetét, mégis mindig azt találja, hogy az idő legnagyobb részében vele is épp úgy bánnak, mint a többi emberrel, a ki épen az ő korában van. Az ilyen változás a családi és otthoni életet nem sújtaná nagyobb veszteséggel, mint az iskola vagy a gyermekkert. Nem rabolná el a gyermeket az anyától, sem az anyát a gyermektől. És az ilyen változás az anyának

bizonyos számú szabad órát adna, a melyben *ember* lehetne egy civilizált közösség tagja, termelő gazdasági tényező, növekvő, magát érvényesítő személyiség. Ez a szabadság, ez a növekedés, ez az erő bölcsebb, erősebb és nemesebb anyává is tenné.

Mindazok után, a mit eddig a csalhatatlan pesztranya iránt érzett szerető hálánkról beszélünk, legtúlzottabb fogalmaink lehetnek saját személyünk fontosságáról, hogy annyira dicsőítjük azt, a ki bennünket kiszolgál. A világot és nem csupán családját szolgáló anya nem fogja elhanyagolni igazi anyai kötelességeit. Legalább éppen úgy, de valószínűleg sokkal jobban szereti majd gyermekét, ha nem lesz vele szakadatlanul együtt, ha gyermekének élete nem jelenti majd saját egyéniségének teljes megtagadását. A napnak *egy* bizonyos szakában elválik gyermekétől, a maga ura lesz és azután megint összekerül vele, mindig új gyönyörűsége, nagyobb élvezettel és erőben. Az anyaság mély, ujjongó örömét sokkal üdébben őrizheti meg szívében, sokkal élénkebben és gyengédebben, ha a nap többi részét hajlamának és egyéniségének megfelelő munkával önállóan töltheti. Bármennyire szereti és becsüli is a maga munkáját, mindig örömmel tér majd haza gyermekeihez; szüntelen éber örömmel élvezi majd a lealacsonyító súrlódásoktól és bajlódásoktól ment házi és családi életet.

A gyermek is megérzi majd a jótékony hatást. Tévedés azt hinni, hogy a csecsemőknek a felnőtt gyermeknél nagyobb szüksége van az anya személyes gondozására és ápolására. Gondos megfigyelések megállapították, hogy az újszülött nem ismeri a saját anyját és az új anya nem ismeri meg a saját csecsemőjét. Elcserélték őket, a nélkül, hogy az egyik vagy a másik legkevésbé is észrevette volna.

A gyermek sokszor épp úgy, sőt talán jobban szereti nevelőanyja, dadája vagy nagyanyja ápolását, mint a saját anyját. A kis gyermek főképpen testi gondozását az egyik bölcs, gyengéd kéz épp olyan jól végezheti, mint a másik. A gyermeknek *gyakorlott* kézre van szüksége és nem vérokon kezére. A míg az anya a szoptatás gyönyörű előjogával él, addig sohasem kell félnie, hogy valaki drágább lehet gyermeke szívének, mint ő, a ki a csecsemő legnagyobb javának áldott forrása. Az egészséges, boldog, helyesen elfoglalt anyák a gyermekek nagy előnyére sokkal tovább táplálhatnák csecsemőiket, mint a hogy most teszik. De ettől a különleges viszonytól eltekintve, a gyermek könnyen beletalálná magát a másik szélesebb körű viszonyba is.

A gyermekhálószoba és a játszóterem szabadságában és békéjében, a kortársakkal közösségben, az anyatejjel együtt magába szívna az igazi emberi viszony érzékét, *mások és a maga jogai* felismerésének nagy fontosságú érzékét. A helyett, hogy az élet olyan helynek mutatkoznék, a melyben a legnagyobb élvezet, ha a felnőttek köröskörül cipelik az embert, a hol ugyanezek a felnőttek a legkíméletlenebb zsarnoksággal uralkodnak, inkább azt látná, hogy az élet olyan hely, a hol testi és szellemi képességei a fizikai melegség és kényelem és a szellemi nyugalom békéjében fejlődhetnek.

A közvetlen, összpontosított változatlan személyes szeretet túlságosan forró légkör az ifjú lélek számára. A magányosság, bosszúság és igazságtalanság váltakozása pedig annak éppen nem kívánatos melléktünetei. Egy állandó, egyenletesen felosztott, szelíd bölcseségben sugárzó és rendületlen igazságon alapuló, a saját anyáik mély

odaadásának szenvedélyes vonásaitól megszabadított szeretet kevés nemzedék múlva egészen más embereket csinálna belőlünk, mint a milyenek most vagyunk. A gyermek ifjúkori környezete nagy befolyással van egész későbbi élete irányára és törekvéseire; ez a környezet pedig nagyon céltudatosan javulhatna, de nem az egyes anyák által az egyéni otthonban.

Három ok van, a miért az egyes anyák nem képesíthetők gyermekeiknek minden tekintetben kielégítő gondozására. Az első kettő olyan közönséges igazság, hogy súlyuk kétségbe nem vonható; a harmadik magában is elég volna, olyan feltétlenül és megdönthetetlenül igaz.

Először: nem *minden* nő születik a helyes gyermekápoláshoz szükséges különös tulajdonságokkal és erőkkal, szóval *nincsen hozzá tehetsége* minden anyának. Másodsor: nem szerezheti meg minden nő a helyes gyermekápoláshoz szükséges tudást és gyakorlatot, szóval, nem készülhet rá. Harmadszor: a míg minden nő maga gondozza gyermekeit, sehogy sem szerezheti meg a szükséges gyakorlati tapasztalatokat. Ez az utolsó és legfontosabb akadály. Ez az, a mi emberi anyaságunk fejlődését visszatartja. Az anyák nem tudnak többet, mint a mennyit az ő anyjuk tudott: az anyák sohasem készülnek anyai feladatukra; és gyermekeink nemzedékről-nemzedékre jóakaró műkedvelők kísérleteinek áldozata.

„Tapasztalt dadát” iparkodunk kapni. Csak „tapasztalt orvosban” bízunk. De a *tapasztalt anya* fogalmát csak olyan anya személyesíti meg, a ki sok gyermeket szült. Mintha a szülés nevelő folyamat volna!

A gyermek szülésének fájdalma vagy a gyermek eltemetésének fájdalma nem olyan tapasztalatok, a melyek

révén az anya megtanulja gyermekét kellően gondozni, etetni, öltöztetni, nevelni és tanítani. *Az anyaság nevelői feladata nem személyes funkció; a maga igazi mivoltában társadalmi funkció.* Az emberiség nagyot vét e társadalmi funkció elhanyagolásával.

Ha társadalmi szolgálat teszi szabadabbá, magasabb fejlettségűvé és erősebbé a gazdaságilag független anyát, akkor jobban megfelelhet majd anyai kötelességeinek, mint az eddigi anyák. Mi sem szolgálhatná jobban az emberi fejlődés érdekeit, mint a szervezett emberi anyaság bölcsőbb gyermekápolása és magasabbrendű gyermekszeretete. A nemesebb anya nemesebb gyermekeket szülhetne, nemesebben nevelhetné őket és úgy sokkal előbbre vinne bennünket annak a világnak felépítésében, melyre mindannyian vágyunk. Bárhogy féljünk is tőle, a változás méltóságteljesen közeledik felénk.

XIV.

Az átmenet. – Házasság háztartás nélkül. – Saját gyermekeink megismerése. – Csak a családjának él. – A baráti vonzalom fölénye. – Látogatások. – Udvarló és udvarlás. – „Komoly szándék.” – Új életmódok. – A férfiaság igaz megbecsülése. – Az erők fölszabadítása.

Az otthoni élet felfogásában, nyilvánulásaiban gyorsan és állandóan felénk közelgő változások sok messziremenő hatást érnek el az emberi fejlődés javára. Ez főképpen a társadalmi érintkezés szerkezetének fejlesztésében tűnik fel.

A civilizáció szükségességét nem ismerték abban a kezdetleges időszakban, a mikor az emberek megelégedtek a családi érintkezéssel és a mikor minden más társadalmi érintkezés háborút jelentett.

Ipar és kereskedelem, a munka részletezése és a javak szétoztása, valamint a nyomukban járó fejlődés szabadabb mozgást és sűrűbb közlekedést követeltek meg attól a számtalan egyéntől, kik együtt a társadalmat alkották. Csak rövid idő óta és még mindig aránylag kis számban vesznek részt egyes nők a folytonos társadalmi érintkezésben, a mely a civilizáció leglényegesebb alapját képezi. Ez az érintkezés nem szórakozás vagy időtöltés, hanem emberi szükséglet.

A nők mint egyéniségek, korunkban mind jobban

szükségét érzik annak, hogy férfiakkal és nőkkel érintkezzenek, tekintet nélkül a családi viszonyra. Mint társadalmi szükségletet némiképpen ki is elégítjük már ezt a vágyat, csakhogy igazi fejlődésének, mint valóságos csapóajtó, útját állja a nemi-gazdasági viszonyból folyó házi és társadalmi szokások hatása. A nemek szabadabb és magasabb társadalmi érintkezésének vágya alapján természetük kölcsönös vonzerején nyugszik, csakhogy a modern élet az érzelmeket sokkal finomabbá tette és magasabb fejlettségi fokra emelte, mint a kezdetleges állapot, a melyben csak egy szükségletük volt és e szükséglet kielégítésének csak egy módja. Ez a vágy életmódunknak alapos javítását is igényli.

A társadalmi evolúcióban éppen úgy, mint minden más evolúcióban, a korábbi szükségletekhez alkalmazkodó külső formák mindig igen lassan változtak; az átmenet korszaka pedig, – a míg a régi szervek az új funkciókhoz alkalmazkodnak, – természetesen sok fájdalommal, kínnal jár. Társadalmi fejlődésünkben is, abból a mélyen gyökerező meggyőződésből, hogy a világ csak családokból áll és hogy minden erőlködésünk csak a család jólétének szólhat, mi öntudatosan másért nem dolgoztunk, nem terveztünk, mint a család előnyéért s egyesek érdekét futólagosan is csak öntudatlanul vagy kelletlenül védtük. Elvben elvettük mindazt, a mi nem szolgálta a családi életet és csak olyan egyének jólétét mozdította elő, a kik nem élnek családi viszonyban, de gyakorlatban, erős ellenkezéssel bár, mégis csak el kellett azt lassankint fogadnunk.

Napjainkban komoly és tréfás cikkeket írnak a legénylakások növekvő fényűzése és kényelme ellen, valamint a nők gazdasági függetlensége ellen, mert mind a két körül-

menyben a házasság és a családi élet akadályait látják. Mostanában a legtöbb férfi körülbelül tíz évet tölt önállóan, magában, a mikor hivatása elvonja szülői családjától, de ugyancsak hivatása még nem engedi meg, hogy saját családot alapítson. Évről-évre mind több és több nő is megkezdí az egyéni életnek egy-egy ilyen szakát. Azonkívül állandóan van egy bizonyos számú „felesleg”, a mely nem alapíthat családot. Sokan, a kik nem juthatnak családi élet-hez, vagy akik magukra maradtak már, de akiknek mégis csak élniök kell.

Egyelőre a szálloda, boarding house, penzió, bútorozott szoba és vendéglő elégíti ki e nagy és állandóan növekvő osztály szükségletét. És ez nem mozgó, átutazó osztály. Olyan emberek ezek, a kik évszámra is egy helyen akarnak élni, de akik nem házasok és másféle családi ellátásuk sincsen. Fogalmainkban az otthoni élet elválaszthatlanul össze van kötve a házas étellel, mert az otthonhoz szerintünk család tartozik, a családhoz egy uralkodó családfő; azért kell a magukban álló egyéneknek nélkülözniök a házas életet és azért áldozatai az otthont helyettesítő elégtelen intézmények kényelmetlenségének, nélkülözéseinek, költséges voltának, sokszor egészségtelen és erkölcstelen befolyásának.

Az emberi fajnak tehát szüksége van olyan állandó intézményekre, a melyek az egyes egyén szükségleteit kielégítik, tekintet nélkül nemi viszonyaira. Igen téves az a feltevésünk, hogy csak házas embereknek és legközelebbi hozzátartozóiknak szabad kényelemben és egészséges körülmények közt élniök. Minden emberi lénynek feltétlenül szüksége van egy otthonra: legényembernek, férjnek vagy özvegy embernek, leánynak, asszonynak vagy

özvegyasszonynak, fiatalnak, öregnek egyaránt. Szükségük van rá a bölcsőtől a koporsóig, tekintet nélkül nemi viszonyaikra. Az emberiség ellátását és kényelmét úgy kellene berendezni, hogy a házasságot ne zárja ki, azonban függővé sem szabad tenni a házasságtól. Olyan otthon mellett, a melynek munkáit szakemberek végzik iparszerűleg, a melyet akár egy szobából, akár egy lakásból, akár egy egész házból áll, bárki magának vagy társával együtt megszerezhet, magunkban is élhetünk, a nélkül, hogy az otthon kényelméből és társas életéből akármit is nélkülöznénk. Az ilyen otthonok mellett az elárulás nem jelenti a szív veszteségén kívül az élet közös kényelmének elvesztését is. Az ilyen otthonokban könnyen és szabadon házasodhatunk, a nélkül, hogy a felek gazdasági viszonyaiban valamely változást kellene előidézni.

Házias emberek bizonyára mindig szívesebben élnek egy közös otthonban és együtt szerzik is majd meg; de nők vagy férfiak egyes csoportjai is együtt lakhatnak majd, ha nekik úgy tetszik. Viszont egyes egyének maguk lakhatnak akár egész házban is, a nélkül, hogy a háztartás gondjait magukra vennék.

Vegyük ki a házból a konyhákat és maradnak benne szobák, a melyeket kényünk-kedvünk szerint rendezhetünk be és a melyeket nem kell elsősorban háztartási céloknak szentelnünk. Ilyen lakásokban az egyéniség és a személyes izlés jobban virulhatna, mint annak előtte bármikor. Minden ember lakása egyéniségének hű kifejezése volna. A házasság pedig nem igényelné az emberi élet külső eszközeinek, tevékenységeinek összekeverését, mely folyamat által a szerelem gyönyöre és üdesége állandóan vészit. Az élethossziglan tartó szabadság és önbecsülés és

a saját otthon békéjének és állandóságának érzése végtelenül megtisztítaná és felemelné az élet személyes viszonyait, a társadalmi viszonyokat pedig szélesebb körre terjesztené és megerősítené. Az egyén ilyen körülmények közt megtanulja, hogy ő a társadalmi szerkezetnek integrális része. Érti majd, hogy mint ilyen, közeli, állandó közvetlen összeköttetésben áll a társadalom szükségleteivel és érdekeivel.

Különösen a nőknek van erre szükségük, a kikről általában azt hisszük és a kik maguk is azt hiszik, hogy ők csak a család támogatásával élhetnek, hogy nem képesek egyéni életet élni. Az a tudat, hogy egész életükön át kényelmesen és békésen élhetnek, ha nem is mennek férjhez, sőt hogy kényelmesen és békésen élhetnek, ha férjhez is mennek, olyan megkönnyebbülést, erőt és vidámságot ébreszt majd a nőkben, a mely rájuk és a világra nézve a legjótékonyabb hatással lesz. Mi sem bizonyíthatja jobban a mai házassági forma elégtelen és helytelen alapját, mint hogy a nőt a táplálék és a ruházat szükséglete, a férfiakat pedig a szakácsnő és házvető szükséglete kényszeríti a házasságra. Nevetséges módon félünk, hogy – ha az emberek ezeket a szükségleteket másképen is kielégíthetik, majd örömmel vonják ki magukat a házassági viszony alól. Mostanáig azonban hymnusokat zengtünk a szerelem hatalmáról!

Életmódunk ezen változásának legértékesebb hatása azonban tényleg a szerelemnek és házasságnak minden lealacsonyító befolyástól való megszabadítása. Megtisztulnak majd a pénzügyi érdek és a személyes kényelem alacsony motívumainak belekeverésétől. A legmélyebb természetű erő hatalma folytán örökké egymáshoz vonzott férfi

és nő végre találkozhatnak a tiszta és tökéletes szerelem területén.

Saját eszményeinket, legmélyebb ösztöneinket, legmagasabb tudásunkat megszegyenítjük, azzal a képtelen feltevással, hogy a föld legnemesebb faja nem házasodnék, vagy legalább nem házasodnék monogamikusan, ha a táplálék és hajlék közös szükséglete meg nem vesztegetné és meg nem vásárolná és törvény meg szokás egyéneit egymáshoz nem láncolna.

A házassági viszony mélysége, tisztasága és állandósága annak szükségén alapszik, hogy a gyermekeket mindkét szülő hosszabban gondozza; a fajfejlődésnek e törvénye alól soha sem menekülhetünk. Ha a szülők kevesebbet bajlódnak majd a táplálék megszerzésével és elkészítésével, a bútorzat beszerzésével és a lakás takarításával, akkor több időt találnak majd gyermekeik gondozására; új gondolatokat és új erőt fognak arra fordítani. A gyermek szükségletei sokkal többre terjednek ki, mint ágyra és kenyérre. A mire sokkal nagyobb szüksége van és a mit sokkal kevésbé kap meg, az a közte és szülei közt fennálló barátság, lelki közösség és személyes kölcsönhatás. Ha a közönséges munkákat eltávolítjuk a házból, *majd ráérünk és kedvünk is lesz gyermekeinkkel személyes ismeretséget kötni.* Meglátjuk majd, hogy nemcsak gondozásra szoruló lények, hanem megértést is igénylő egyének. A mint az állami és katonai védelem már régen feleslegessé tette a vad szülők ökológiai védelmét, a nélkül, hogy legkevesebb érintette volna a családi viszony hűségét és bensőségét, úgy a társadalom gazdasági ellátása feleslegessé teszi majd, hogy a szülők zsákmányt hozzanak gyermekeiknek s ez sem jár majd rossz hatással a család szeretetére és fejlődésére. Ezek a kezdetleges szükségletek és kielégítésüknek kezdetleges módszerei két-

végtelenül a családi viszony alapjai; de végre is: régen túlhaladtuk ezeket, s a változással a szülők és gyermekek közötti kapocs nem lazult, hanem mind jobban erősödött.

Minél jobban magunk mögött hagyjuk ezeket a kezdetleges körülményeket, annál jobban megvalósítjuk az emberi viszonyoknak azokat a mélyebb és magasabb rendű formáit, a melyek az élet gyönyörét és erejét képezik. Az egyéni élet követelményeinek állandó teljes kielégítése nem semmisíti meg azokat az erőket, melyek a férfiakat és nőket »egymáshoz vonzzák, vagy a melyek a szülőket és gyermekeket együtt tartják. Sőt ellenkezőleg: megtisztítja és erősíti ezeket a viszonyokat; hogy ez mennyire igaz, megfigyelhetjük ott, a hol a viszonyok ily irányú változása már megtette hatását. És ha az egyént, öreget és fiatal egyaránt felszabadítjuk az erőszakolt családi viszony alól és megengedjük, hogy szabad társadalmi egyesülésekben keresse boldogulását, akkor az igazi kölcsönös társadalmi érintkezés fejlődését segítjük elő.

A családi élet jelenlegi gazdasági alapja nagyon szűk korlátok közé szorítja baráti és családi érintkezésünket. A mi viszonyaink között csak családok közlekedhetnek egymással, egyének alig; pedig az egyéneknek állandóan növekvő specializációja mind lehetetlenebbé teszi, hogy valamely család minden tagja egyformán örülhessen valamely vendégnek vagy megfordítva, a vendégnek tessenek a család valamennyi tagja. Ez a társas érintkezés jelenlegi alapján vagy a közlekedést szünteti meg, vagy a családi viszonyt zavarja igen kellemetlenül. Ha a család gazdasági viszonya nemi alapról társadalmi alapra helyezkedik, tág teret nyit az egyéni érintkezés lehetőségének, a családi kötelék megibolygatása nélkül.

A családtagok ez irányban mind hangosabban hallható kívánságát, az általános és egyéni társadalmi érintkezés utáni vágyát eddig csak élvezetvágnak tekintették és mint ilyet, a moralisták élesen elítéltek. Ők még mindig abban a hiszemben vannak, Hogy az egyesülés legmagasabb formája a saját családukkal való egyesülés és azért jóformán tisztességtelennek tartják, ha az emberek szélesebbkörű és élénkebb társadalmi viszonyok után vágyódnak.

„Csak a családjának él”, mondjuk elragadtatva az olyan emberről, a ki esténként a pipáját meg a papucsát keresi otthon. Olyan asszonyt pedig, a ki be meri vallani, hogy a férjén kívül más társaságot is óhajt, csak egy névvel illetünk. A gyermekeknél is főtörekvésünk, hogy a fiúkat otthon marasztaljuk, az „otthont vonzóvá” tegyük úgy hogy fentarthassuk régi ideálunkat: a pusztán családokból és semmi másból sem álló világ patriarchális eszményét.

Csakhogy a mi világunk ép annyira a személyek világa, mint a családoké. Személyek vagyunk létünk első percétől fogva, bárha családokban születünk. Személyek vagyunk, ha kilépünk családukból és ugyancsak személyek vagyunk, ha új, saját családot alapítunk. Mint személyek, minden nemzedékben jobban és jobban érezzük a más személyekkel való egyesülés szükségét. Igen érdekes megfigyelés, milyen fokozott mértékben érezzük ezt a szükségletet és hogyan elégítjük ki helyes vagy helytelen módon már évszázadok óta. A nemi viszony balga tulhajtásában egyszerűen azt tételeztük fel, hogy szélesebb körű emberi viszonyt óhajtani annyi, mint szélesebb körű nemi viszonyt óhajtani; ezért elleneztek ezen óhajtásnak teljesí-

tését, – mint Spanyolországban a nők írásratanítását, mert féltek, hogy az írnutudó nők könnyebben közlekedhetnek majd szeretőikkel és így az írás tudása elősegíti a társadalmi rend megbontását.

De ha a nők gazdasági függetlensége folytán tisztultabb és magasabb fejlettségű lesz a nemi viszony, ha a nemi vonzás már nem lesz emészthető láz, a mely állandó izgalomban tartja az ezer bilincscsel és lánccal lekötött társadalmi testet,, akkor nem elégszünk majd meg örök életünkre egy féltucat vérrokon társaságával. Nagyobb szükségünk lesz egymásra, nem pedig kisebb és fel fogjuk ismerni, hogy a kölcsönös, társadalmi érintkezés szükséglete a világ legnemesebb fájának legmagasabb tulajdonsága.

A barátokat egymáshoz vonzó erő magasabb rendű mint az, mely a nemeket egymáshoz vonzza; magasabb rendű abban az értelemben, hogy a faj későbbi fejlődéséhez tartozik. Gyermekeknek szükségük van egymásra, ifjú embereknek ismét egymásra. Középkorú embereknek szükségük van egymásra: öreg embereknek szintén egymásra. Mindannyiunknak szükségünk van egymásra, nagy szükségünk és sokszor. Mint a hogy minden emberi lénynek szüksége van olyan helyre, a hol *egyedül* lehet, egy szent, saját „otthonra”, úgy az összes emberi lényeknek szükségük van egy helyre, a hol *együtt* lehetnek. Kettőjüktől, a kik leplezetlenül feltárják egymás előtt lelküket, egészen a legnagyobb tömegekig, a melyek együtt lelkesednek, élveznek.

Az „emberiség” fogalma együttlétet jelent és kimondhatatlanul visszamaradt életmódunk távol tart bennünket egymástól. Hányan – ha a ténynyel szembe mernek nézni, – vágnak reménytelenül arra, hogy barátaikkal

saját legigazabb barátaikkal szebb módon, könnyebben találkozhatnak. Lelki és nem testi rokonaikkal!

Minthogy mindig túlsexuális gondolataink hevétől félrevezetve cselekszünk, fajunkat valami bestiális fajnak szoktuk elképzelni, a mely csak egy nagy emésztő szenvedély alapján vágyik együttlétre és a melyet féktelen kicsapongásoktól csak az tart vissza, hogy otthonába van zárva. Ez pedig nem igaz. Még mostani túlsexuális állapotunk mellett sem igaz. Még kevésbé lesz igaz, ha megszabadulunk a nemi-gazdasági viszony mesterséges nyomása alól és megint természetesekek leszünk.

Férfiaknak, nőknek és gyermekeknek szabadságra van szükségük, hogy emberi alapon találkozhatnak; és ez azt jelenti, hogy mindennapi életünkben és foglalkozásaikban találkozzanak, nemcsak hébe-korba, céltalan alkalmi látogatásokon. Mindannyian emlékezhetünk olyan kellemes ismeretségre, szíves barátságra, mely akkor fakad, ha az embereket természetes rokonszenv vonzza egymáshoz: az iskolában, az egyetemen, a hajó fedélzetén, utazás közben vagy munkánk mellett. A kölcsönös érintkezés társadalmi szükséglete alapján a közös cselekvési képesség fejlődéséből származik és a közös működés e szükséglet kielégítésének egyszersmind természetes alkalmá.

A barátság férfiaknál sokkal többet jelent, mint a nőknél; előbbiek sokkal könnyebben és szabadabban egyesülnek baráti viszonyban, mert a férfiak a társadalmi tevékenységben sokkal előbbre haladtak és mert *együtt dolgoznak*. A közös munka és a közös pihenés természetes összeköttetése legjobb és legigazabb talaja az emberi barátság keletkezésének és fejlődésének. Bármilyen testi közelségben tartunk bizonyos számú embert egy helységben, nem tarthatjuk őket egyúttal

lelki közelségben is. A társadalmi érintkezésnek mai módszerei mindenképen károsak, de különösen a nőkre nézve. „Meglátogatják” egymást. Az egyik „teszi” a látogatást, a másik ünnepélyesen „vizszonozza”. Sok, sok ennivalót készítenek és sok embert hívnak meg annak elfogyasztására; vagy pedig tánc, zene vagy más szórakozás összejövetelüknek, ideiglenes alapja. De ezek az emberek nem jutnak igazán közel egymáshoz. Egész életüket e kimért játékkal töltik, de nem ismerkednek meg egymással sohasem. Egy tökéletesebb és őszintébb társadalmi érintkezés vágya állandóan él bennünk, de társadalmi gépezetünk nem nyújt módot ennek, kielégítésére.

A férfiak nagy mértékben elégíthetik ki e vágyukat; de nők között, vagy férfiak és nők között még messze, áll a beteljesedéstől. A férfiak szabadon találkoznak a munka mellett, míg a nők elkülönítve, egymagukban dolgoznak. De legélesebb a különbség a játékaikban. A leányok a játéknál is úgy vannak, mint minden másnál: mint a kenyereket és kalácsukat, úgy az élvezetet is nemüknek kell köszönniök. A férfi szerzi meg nekik a mulatságot, mint minden egyebet. A férfiak megtöltötték a világot férfias játékokkal és sportokkal, a nemes olimpiai játékoktól a mai agyat és izmot edző jó, rossz vagy közepes sportjátékokig.,

A férfiak minden időben játszottak és a nők, ha megengedték nekik, nézték a férfiak játékát. Még a szemlélés mulattató foglalkozása is tilos volt nekik, ha csak a résztvevő játékosok határozottan meg nem hívták őket. A „bálkirálynő” is petrezselymet árul, ha a bál igazi királyai táncba nem viszik.

Még ma is, a mikor a nők sportjátékokban mind nagyobb mértékben vehetnek részt, a mikor tennist, golfot

és egyebet játszanak, a két nemnek ezekben sincsen meg az egyenlősége. Mulatságot kívánni nem egyértelmű a más nembeli társaság utáni vágygyal és hogy annyira összekötöttük a leány mulatság utáni vágyát nemi vonzó képességével, szintén egyike azon sulyoknak, melyekkel ezt a tulajdonságot nagy kárunkra megterheltük. Ha emberek egymás társaságát megkívánják, mi azt úgy értelmezzük, hogy a nőnemű lény a hímneművel akar találkozni és a hímnemű a nőneművel. A világ mulatságai és élvezetei annyira össze vannak kötve a nőnek a férfitől való nemi függésével, hogy a nőnek a férfi figyelméért akkor is versenyeznie kell, ha tényleg csak mulatságot, szórakozást óhajt; és a mennyire ilyen alapra szorítjuk a nemek érintkezését, annyira gátoljuk magasabb, tisztább területen való találkozásukat.

Még kis gyermekeinket is gondosan arra szoktatjuk, hogy játékaiknál hangsúlyozzák nemüket; és fiúknak is leányoknak is állandóan más más magaviseletet irunk elő, mielőtt még egyiküknek is eszébe jutna az ilyen megkülönböztetés szüksége. Ha fiúk és leányok barátkoznak, annyit ingerkednek velük, hogy a barátság nem maradhat elfogulatlan és időelőtti nemi öntudatnak kell bennük ébredni. Fialat nők és férfiak többé-kevésbé szabadon érintkezhetnek, de mindig határozott nemi alapon, mert a férfi és nő közötti barátságot nevetséges lehetetlenségnek tartjuk. Minden egészséges fiú és leány ellenszegül ennek a szabad természetes viszonyt iparkodik létesíteni; de felette nehéz az ilyen társadalmi nyomásnak ellentállani. A leánynak annyi „imádója” lehet, a mennyi tetszik, a férfi annyi leánynak udvarolhat, a hálynak akar, de kölcsönös társadalmi érintkezésüknek ez az egyetlen módja.

Az egyik fél eljegyzése rendszerint teljesen megszűnteti a további barátságos látogatásokat: ez mutatja legjobban az érintkezés természetét. Miután a férfi leányt választott és házasodni készül, minek törődjék már más leányokkal? Miután a leányt megkérték és férjhez menni készül, minek fogadja még más férfiak udvarlását is? Hisz' ez az érdeklődés, ez az udvarlás csakis esetleges házasságnak az előjátéka. Esküvő után pedig elvárjuk, hogy a nő más férfival ne kívánjon találkozni, mint a saját férjével, sem a férj más nővel, mint saját feleségével. Némely országokban ez annyiban változik, hogy a házas emberek szabadabb társas életet élhetnek; de ezt a szokást a házasság előtti szabadságnak megfelelő korlátozása kíséri, mely mind a házas életre, mind a társadalmi életre igen kétes hatással van. A társadalom magasabb osztályaiban a házasság után mindig nagyobb a nemek társadalmi érintkezésének szabadsága; de általában alig marad fenn természetes, komoly barátság olyan férfiak és nők között, akik házasságuk előtt barátilag közlekedtek egymással.

Sőt még a férj és feleség házasság előtt talán létezett barátságát is szétrombolják az új viszony és annak gazdasági bonyodalmai. Nem érnek már rá a szokott dolgokról beszélgetni, túlságosan közel vannak egymáshoz és túlságosan mélyen elmerülnek új vállalkozásuk gazdasági és pénzügyi gondjaiba. Ez állandóan gátolja a férfiak és nők között fenálló viszony magasabb és tisztább fejlődését és örökre visszatartja őket a nemi egyesülés kezdetleges kötelekében.

Tegyük fel, egy fiatalember egy városba kerül, hogy ott éljen és dolgozzék. Nők társaságára éppen úgy szüksége van, mint férfiakéra. Azelőtt anyjával érintkezett, nővéreivel,

nővéreinek barátnőivel és iskolatársnőivel. *) Most a mi nyomasztó társadalmi szokásainkkal áll szemben. Kétféle nőt látogat meg; úgynevezett „tisztességes” és úgynevezett „tisztességtelen” nőt. Ez a beosztás tisztán erkölcsi tulajdonságokon, még pedig nemi erkölcsökön alapul. Természetesen a tisztességesek után vágyik. A tisztességes nők megint két fajtára oszlanak: asszonyokra és lányokra. Ha asszonyt látogat sűrűn: feltűnést kelt; ez kellemetlenné válik és ő inkább lemond az érintkezésről. Ha lányt látogat sűrűn, az is feltűnik; feltételezik, hogy „komoly szándékai” vannak. Legjobb módszer tehát, ha több leánynyal érintkezik és olyan gondosan osztja meg közöttük figyelmét, hogy egyik sem tulajdoníthat neki személyes „szándékokat”.

Itt lép először a nemi-gazdasági viszony területére: nem látogathat meg szabadon lányt a nélkül, hogy meg ne fizetné látogatását. A családot felkeresni, – ha a leánynyal találkozni akar, – ez aligha felel meg szükségfeinek. Nem nagy élvezet egy féltucat különböző korú és nemű emberrel találkozni, ha csak egy jó barátot óhajtunk felkeresni. Ha egy fiatal férfi egyedül akar találkozni egy fiatal leánynyal, már jelentős „figyelmet” árul el. Ha kirándul vele, pénzébe kerül, a mit nagyon szívesen megfizet. De ezt se teheti sűrűn, mert mindjárt olyasmibe keveredik, a mit természetesen „komoly dolog”-nak mondanak; a barátok minden lépésre felügyelnek és nemi szempontból bírálják meg.

A férfiak és nők társadalmi érintkezésének nincsen természetes, egyszerű, elfogulatlan módja. A fiatal ember-

*) Persze Amerikában, a hol fiúk-lányok közös iskolát látogatnak.

nek csakhamar rá kell jönnie, hogy kedveltsége vagyónának vagy jövedelmének arányában áll. A mint a leányok igényeivel megismerkedik és látja, milyen költséges azok kielégítése, mind lejjebb és fejjebb száll házassági reménye és kedve. Mind hosszabb lesz legénykorának ideje; megszokja, hogy állandóan sok nővel közlekedjék felületesen, az igazi barátság, hű pajtásosság lehetősége nélkül. Csoda-e hát, ha a nők másik fajtája, – a mely bár szintén költséges, de nem igényel kötelezettséget, – olyan lényeges tényezővé lett társadalmi életünkben? A nemi-gazdasági viszony mindenképen rossz hatással van létünkre.

A nők gazdasági függetlensége épp oly természetesen és elkerülhetetlenül változtatja majd ezeket a körülményeket, mint a hogy függő helyzetük nyomán keletkeztek. Önálló, szakszerű gazdasági munkássága fokozott mértékben fejleszti majd egyéniségét és csökkenti sexualitását; és ez a nemi viszony nyomását is egyaránt enyhíti majd férfiakra és nőkre nézve is. És társadalmi érintkezésünkben, új életmódunk új jellege az emberi egyesülésnek tágabb körű és gyönyörű fejlődését teszi lehetővé. Ha a magánotthon tényleg otthonná lesz és már nem zárja körül a nő társadalmi és ipari látóhatárát; ha a világ munkatere – épp annyira a nőé, mint a férfié – a nő befolyása alatt kellemesebb, otthonosabb lesz; és ha a férfiak és nők szabadon mozoghatnak együtt a közös faji működés fejlesztésében: akkor az emberi élet lefolyásának is újabb csatornáit lesznek.

Nem mozgunk majd a magános otthon és a piszkos műhely között; nem mozgunk olyan világban, melyet az egyik nem önző termelése és a másik nem önző fogyasztása szét-darabol és széttép; hanem olyan világban élünk majd, a melyben férfiak és nők éppen annyira *emberi* viszonyban

állanak egymással, mint nemi viszonyban és a melyben együtt dolgoznak majd, rendeltetésükhöz híven, valamennyiünk közös javára. Az otthon nem lesz többé gazdasági egység, mely nehézkes ipari szerkezetet vonszol maga után, hanem a társadalmi együttlétből visszavonuló személyes életnek békés és állandó kifejezése. A társadalmi érintkezésre pedig az a sok közös találkozási hely szolgál majd, melyre a házi munka rendszeres reformálásánál szükségünk lesz.

Gyülekezési helyre az egyénnek épp olyan szüksége van, mint az egyedüllétre alkalmas helyre; nemcsak báltermekre és színházakra van szükség, a melyekben hébe-korba bizonyos meghatározott célból jövünk össze, hanem nagy közös könyvtárakra, társalgókra, tornatermekre, dolgozószobákra és játékhelyekre, a melyeket férfiak és nők egyformán látogathatnak, használhatnak és a hol közös tevékenységben szabadó a érintkezhetnek. A házi munka szervezése folytán szükséges épületek szolgáltatnak majd ilyen összejöveteleli helyeket. Lesznek külön szobák magánosok részére, lakások családok részére, de mindannyiuk részére lesznek közös helyiségek is. A gyermekek számára szintén tartalmaznak majd helyet, a melyet úgy fognak tervezni és építeni, hogy az ifjúság sok-sok éven át boldogan és egészségesen élhessen benne. Olyan otthon lesz, a milyenben sohasem volt még részük a gyermekeknek. Az ifjú embereknek épp úgy lesznek összejöveteleli helyeik, mint az öregeknek és épp úgy tartózkodhatnak ezeken, mint a hogy visszavonulhatnak saját szobáikba.

Az ilyen környezet a közös érdek ápolására egyesítene bennünket; és ez a természetes, egyszerű, fesztelen együttlét sokkal nemesebb tulajdonságokat fejlesztene bennünk, mint a milyenek a mostani céltalan, lélekölő, konvenció-

siális társadalmi érintkezés alatt fejlődnek. A nőkben óriási módon fejlesztené a helyes férj megválasztásának képességét. Ha a férfi elvesztené a vásárlás hatalmát, melylyel ma legkönnyebben szerez vágyainak kielégítést és a nő mindennapi munkája és szórakozása közben ismerné meg a férfit, sokkal biztosabban ítélné meg, mint ma, a mikor tulajdonképpen egyáltalában nincs alkalma a férfi alapos megismerésére és megítélésére. A szabad és hasznos életől világosértelmű és nyílt szemű egyéniséggé fejlesztett nő, – nő ugyan, de éppen annyira értelmi egyéniség, mint nemi lény, – a gazdasági önállóságra nevelt leány, a ki közös munkában és közös játékban szabadon találkozhatnak fiatal férfiakkal, megtanulná becsülni az igazi nemes férfiaság lényegét.

A fiatal férfi, a ki nem takarhatná minden fogyatékoságát jószabású öltönyével és *nem* élvezne elnézést társadalom-ellenes szokások gyakorlásáért, a ki állandóan magas gondolkodású, komoly nőiesség barátságos befolyása alatt állana, a természetes vonzóerő hatalma folytán felemelkednék, a helyett, hogy mint most történik, sülyedne.

Ha a világ megtisztul túlfejlett nemi ösztönünk nyomásától, az emberiségnek sokkal tökéletesebb fajtája fejlődhetnék és fog fejlődni a világon. Nemes szívű, nemes szellemű, nemes testű anyák erőteljes, szebb nemzedéket szülnének, a melyet az új anyaság az egész társadalom közreműködésével mélységes bölcsességgel nevelne és a mely büszke szabadságban találkozna egymással a mindennapi életben. Kimondhatatlan: mit jelentene ez a faj hatalmára, békéjére és boldogságára nézve. Nagyon világosan látjuk: az egykor hasznos nemi-gazdasági viszony túlhaladott állapot, erőszakos fentartása számtalan káros

tünetet idéz elő; a nő gazdasági felszabadulása új erőket szabadít fel, melyek kifejlesztik azokat az erkölcsöket, a melyekért eddig olyan kínos-keservesen küzdöttünk.

Ezt a változást már nem kell megjósolnunk és ajánlalnunk. A változás már megkezdődött és csodálatos gyorsasággal nyer évről-évre szélesebb talajt. Sem a férfiak, sem a nők nem kívánták e változást. Sem a férfiak, sem a nők nem keresték a változást. De a társadalmi evolúciónak ugyanaz a nagy ereje, a mely bennünket nagy kárunkra és bánatunkra belevitt a régi viszonyba, ugyanakkora kínunkra és bánatunkra nagy nehezen ki is visz belőle. Itt az idő, a mikor a világnak hasznára válik a nő *gazdasági függetlensége* és ezért ennek a függetlenségnek feltétlenül érvényesülnie *kell*.

Érdemes a fáradságra, hogy a dologgal világosan és teljesen szembe nézzünk, hogy meg is lássuk, mi történik velünk és tárt karokkal üdvözölhessük a legszerencsésebb változást a melyen az emberiség valaha keresztülment. Az emberiség egyik felét mesterkéltnél helyzetéből felszabadítani nagy természeti erőket sötét és nehéz kötelékekből kioldani és vidám, könnyű munkára képesíteni; új helyzeteket teremteni, a melyek az emberiséget belső alapjaiban is jobbá változtassák; jobb anyaságot és apaságot, jobb gyermekkort és ifjúságot, jobb táplálékot, jobb otthonokat, jobb társaságot teremteni: ez az igazi, a természetes fejlődésnek megfelelő emberi munka. Ez rengeteg társadalmi előnyt jelent, mely felé nagy lépésekkel haladunk. Ez a változás nem vár új erők képződésére, hanem meglevő duzzadó erőket szabadít fel, úgy hogy a társadalom szinte ruganyosan éled, mint a felszabadított rugó. És mindez folyamatban van. *Nekünk már más dolgunk nincs mint: a változást megérteni és a haladást elősegíteni.*

XV.

Az erkölcsi érzék. – Helyes és helytelen. – Változó mérték. – Embertársaink joga. – Káros maradványok. – „Minden bajnak a gyökere.” – Psychikai korcsok faja. – A rabszolgák tulajdonságai. – Fejletlen ítélőképesség. – A nők psychikai tulajdonságai. – Érzelmek vára. – Jobb világ.

Ha belátjuk, milyen szoros kapcsolat van a közt, a mit léleknek nevezünk és a külső körülményeink közt, az emberek erkölcsi érzéke és magatartása mennyire alkalmazkodik a környezethez, akkor bizonyára ki kell terjednie figyelmünknek a nemi-gazdasági viszonyoknak, ennek az annyira fontos körülménynek a psychikai fejlődésre gyakorolt hatására.

A nemek viszonya bármely formában, – ezt mindenkor megfigyelték, – nagy befolyással volt az emberiség erkölcsi természetére; ez az egyik oka, a miért olyan aránytalanul hangsúlyozzuk az e viszonyból származó különleges erényeket. „Erkölcös” a szó közönséges értelmében „szüziességet” jelent; a nőre alkalmazva ez az „erény” mást egyáltalán nem is jelent, mint „szüziességet”. Nagy általános fogalmak soha sem alaptalanok. Mély igazságokban gyökereznek; inkább érezzük, mint látjuk ezeket és bár külsőleg hamisan és balgán értelmezzük is, általános irányukban megbízhatunk. Nem mintha a szüziesség erénye maga nagyobb volna, a becsületesség, a bátorság, az ud-

variasság, a jóság erényeinél, de egész erkölcsi természetünk további fejlődése roppantul függ nemi viszonyunk természetétől.

A mit erkölcsi érzéknek nevezünk, az bizonyos tevékenységek és következményeik viszonylagos fontosságának intellektuális felismerése. Kezdetleges, vad népeknél csak bizonytalanul és gyengén mutatkozik és nagyon sokáig csak bizonyos, nem igen világosan megállapított önkényes szertartásokra vonatkoztatják. De az a szokás, hogy nagybecsű fogalmakat bizonyos tényekkel kötöttek össze, a melyekből hasznot és dicséretet húztak, állandóvá lett a gyermekes lélekben és így bővült az erkölcsös tettek fogalmának köre. Azóta mindig bővült, mélyebbé, magasabbá és sokkal finomabbá lett; a többi társadalmi tulajdonsággal együtt fejlődött.

Nincsen emberi megkülönböztetés, a mely kizárólagosabban és teljesebben társadalmi volna, mint az erkölcsi érzék. Az ethika társadalmi tudomány. Egyéni ethika nem létezik. Az ember magában csak állat: magatartása csak az önfentartás és fajfentartás állati szükségleteivel függ össze. Minden erény társadalmi tulajdonság, valamint társadalmi tulajdonság az a tehetség is, a mellyel felismerjük és harcolunk érte. Legmagasabban állanak azok az erények, melyekkel a legtöbb embert legjobban szolgáljuk. Fejlődésük lépést tart a társadalom fejlődésével. Társadalmi viszonyunknak szüksége van erényeinkre, azért ébreszti és tartja fenn bennünk azokat.

Ennek világos példáját látjuk abban, milyen gyorsan sülyed barbárrá az olyan ember, a ki fájától teljesen elkülönítve, vadak közt kénytelen élni. A körülmények rövid ideig tartó és csupán részleges változása is rögtön

megváltoztatja az egyének magaviseletét, a mit az aranymezőkre érkező legjámborabb embereknél is megfigyelhetünk. Ugyanezt mutatja a különböző osztályokban és hivatásokban alkalmazott más-más erkölcsi mérték.

Minden társadalmi viszonynak megvan a maga etikája: és az egész társadalom általános szükségletei az általános ethika alapjai. Minden időben és minden fajnál tanulmányozhatjuk ezt és világos összefüggést állapíthatunk meg bizonyos népek különös körülményei megérények és bűneik között. Az ethika fejlődésének leglényegesebb döntő feltételei: a gazdasági körülmények. Ez fursán hangozhatik olyanok fülében, a kik az erkölcsi törvényeket nem tartják a mi világunkból fakadóknak és a kik látják, hogy az emberek sokszor milyen drágán fizetik meg az erkölcsüket. Bizonyos számú emberből álló csoport magaviselete elsősorban gazdasági létének feltételeitől függ. Olyan viselkedés, a mely őket tönkretenné, tönkretenné etikájukat is. Csak az a viselkedés lehet igazán ethikai értékű, a mely fejlesztí és gyarapítja őket. Az ethika tehát feltétlenül az élettől és annak fentartásától függ. A legalacsonyabb és legkorslátottabb szemponttól, melyen valamely tényt helyesnek vagy helytelennek mondunk, a szerint, a mint közvetlenül jól vagy rosszul hat jelen életünkre, a végeredmények tiszta felismeréséig midőn valamely tényt a társadalom örök életére tett hatása szempontjából minősítünk helyesnek vagy helytelennek: az ethika, akár szűken határoljuk, akár nem, az emberi tevékenységet eredményeihez mérő tudomány.

Minden fajnál tehát elkerülhetetlenül azokat a működéseket tartják helyeseknek, a melyek az ember életét biztosítják; a legnagyobb megbecsülést azok élvezik, a kik e funk-

ciókat legjobban teljesítik. A vadászat és harc idejében a legjobb vadászt, a legjobb harcost tartották legnagyobbra, az ő dicséretüket zengte az egész törzs. Abban az időben leginkább azokat a tulajdonságokat fejlesztették, melyek az embert lehető legeredményesebb vadászatra és harcra képesítették, mert ezzel tartotta fenn magát és lehetett barátainak segítsége és támasza. A vadak erényei kezdetleges körülményeiknek hű tükrei. Türelem és önfegyelem a vadászra nézve nélkülözhetetlen gazdasági szükség volt; a harcosnak képesnek kellett lennie arra, hogy nagy fájdalmakat és megfeszített erőlködést könnyen elviseljen. Ezért a vadak ezeket az erényeket fejlesztették szóval és tettel.

Ugyanezt látjuk a földművelés és katonai küzdelem hosszú időszakában is. A földművelő legfőbb erénye a szorgalom és a türelem. Ez természetes, mert szorgalomra van szüksége és türelemre: a vetéstől az aratásig. A katonánál a bátorság és az engedelmesség erényét dicsérik. Mindkettőjüktől pedig elsősorban a hit erényeit követelte a mindenkori vallás. Amaz idők vallásának elfogadására jókora adag hit volt szükséges. A hit fontossága annál kisebbé válik, minél érthetőbb a vallás és minél jobban alkalmazkodik az élethez. A mit megérthetünk és megtehetünk, azt hinnünk már nem kerül nagy megerőltetésbe. Lassan elérkezett és kifejlődött az ipari korszak. Eleinte a kicsinyes kalmárok és kézműiparosok gyenge, elszórt erőlködéseinek úrrá lettek a hadakozó osztályok, most a rengeteg ipari szervezet korában, a katonasággal élnek vissza pénzügyi érdekek megvédése céljából. A gazdasági viszonyok ilyen változása megváltoztatta az erények mértékét is.

A fizikai bátorság értéke csökkent: engedelmesség, türelem, hit és a többi hasonló erény már nem áll a tiszteletnek azon a polcán, a melyen hajdan állt. Ma, mint mindenkor, azokat az erényeket dicsérvük és becsüljük, a melyek ma tartják fenn életünket. Minden állat a körülményei által megkívánt erényeket fejleszti. Emberi kiváltságunk abban áll, hogy a természetes erő hatását megtoldhatjuk az öntudatos felismerésnek és a személyes akaratnak hatalmával. Nemcsak a mi fajunkban, hanem minden más fajban is azt látjuk jónak és helyesnek, a mi hasznunkra van; és a használatunkra nevelt állatok mint például jól ismert barátunk, a kutya, szükségszerűen szintén azokat a tulajdonságokat fejlesztik, melyek hasznukra vannak.

A kutyát időtlen idők előtt megfosztották önfentartásának természetes eszközeitől; táplálékának megszerzésében teljesen az embertől függ. Szabad, vad kutya korában bátor elszántság, kíméletlen vadság vált hasznára. Szelid, rabszolga-kutya korában legelőnyösebb tulajdonságai; feltétlen alázatosság, csúszó-mászó akaratnélküliség, a mely az első ütésre enged és megnyalja a lábat, mely megrúgta. Az eredeti kutyát teljesen kifordítottuk a valódi természetéből és ezt a változást erkölcsi természete és szelleme jobban mutatják, mint a teste. Az erő mely ezt véghezvitte: gazdasági erő; megváltozott a táplálék keresésének és megszerzésének az alapja.

Vizsgáljuk meg már most röviden az emberiség kiváltságos erényeit, keletkezésük és fejlődésük sorrendjében és nézni, milyen hatással volt rájuk ez az egy különleges körülmény: a nemi-gazdasági viszony.

Az emberi erények legfőbb megkülönböztető jele abban áll, hogy altruistikusak. Egymást szeretni és szolgálni, egy-

mással és egymásért érezni, mindezek a tulajdonságok benne vannak a faj jelzőjében „emberi, humánus”. Maga az emberiség létezése e tulajdonságok bizonyos mértékével jár együtt és az emberiség fejlődésével párhuzamosan fejlődnek e tulajdonságok is.

Nagy hibát követünk el, ha ezeket a dolgokat tanulmányozva, elmulasztjuk az ilyen erkölcsi tulajdonságok szerves szükségességét az emberi életben keresni. Eddig feltételeztük, hogy a társadalmi erények gyakorlása mindenkor személyes megerőltetést és áldozatot igényel és hogy a fejlődés kozmikus folyamata és az etikai folyamat közt össze nem egyeztethető ellentét áll fenn, a mint Huxley mondja* Pedig a társadalom evolúciója magával hozza a társadalmi viszony legfontosabb tulajdonságait és tulajdonképpen ezek a mi dicsőített erényeink. Az emberi érintkezés és közlekedés természetes folyamata azokat a tulajdonságokat fejleszti, melyek nélkül az ilyen közlekedés teljesen lehetetlen volna; és ez a fejlődés éppen olyan rendes, olyan természetes olyan „kozmosz”, mint az egyéni test szerves működéseinek folyamata. Az ipari társadalom épp olyan természetesen él békében, mint a vadászó társadalom háborúban. Ez a béke nem az ipari társadalom hősi és önfeláldozó megerőltetésének eredménye, hanem körülményeiből folyó elkerülhetetlen szükség.

Az emberiség etikájának fejlődési folyamata az egyéni előny és kár felismerésétől, az általános emberi érdek és kár felismeréséhez vezet. Legjobban kifejtett, a legnagyobb mértékben sociálisan érett emberekben, a kik előrelátó odaadással szolgálják nemzetüket, társadalmukat, az emberiséget. Mindannyian társadalmi tulajdonságok hatása alatt cselekszenek. E tulajdonságok végleteikben éppen úgy, mint

fejlődésük kezdetén, csak a felebarát egyenlő jogainak felismeréséből állanak; a közönséges udvariasság is társadalmi körülmények természetes eredménye, olyan körülményeké, a melyek a gazdasági szükség elemi törvénye szerint hatnak az egyénre. Az állathoz hasonló, tökéletes gazdasági elkülönítésben élő embernek önzőnek kell lennie, egoizmusa tehát fejlődik. A társadalmi viszony kialakulásával mindjobban fejlődő kölcsönös gazdasági függésbe bonyolódott emberre nézve az altruizmus előnyösebb, tehát az fejlődik benne.

Így származtathatjuk le minden erényünket. Valamennyiüknek nagy főtörzse, az a mit mi „szeretetnek” nevezünk, a társadalom létének alapfeltétele. Bennünket, a társadalmat képező parányokat összetartó erő. Valamelyes összetartó erő nélkül nem volnánk képesek együtt lenni; és ezt az erőt, a mennyiben felismerjük, szeretetnek nevezzük. Az engedelmesség erénye ma az egyéni akaratnak alárendelésében áll, melyre a társadalom közös előnyének oly sokszor van szüksége.

A mint életünk lassanként a szó teljesebb értelmében életté fejlődött, lassan megpróbálkozva, óvatosan tapogatózva rájöttünk, hogy az embereknek melyik fajtája tulajdonképpen a leghasznosabb társadalmi tényező. A társadalom megfelelő tagjának típusa: az önmagán uralkodó, jóságos, megbízható, erős, bölcs, bátor, udvarias, szeretetreméltó, őszinte és hű ember. A középkorban az erős, bátor és hű ember elégítette ki korának követelményeit. A *mi* közös érdekünk az erkölcsi tulajdonságok nagyobb számát, az erkölcsi szervezet nagyobb fejlettségét igényli. Mindez a társadalmi életnek egyszerű evolúciós folyamata, a mely tulajdonképpen nem igényelhet nagyobb megerőltetést,

felfordulást és nehézséget, mint bármely más természeti folyamat.

De az emberiség erkölcsi fejlődése a tanulmányozásnak igen nehéz és ellenmondásokban gazdag területe. Némely erény rendesen fejlődött bennünk, alig vettük észre, hogy erény, mert igen könnyen gyakorolhattuk. Gondoságot és pontosságot a vad ember nem ismert, mert nem volt szüksége e tulajdonságokra. A mint reánk nézve szükségessé váltak, ki is fejlődtek és a gazdasági szükség nyomása alatt erényeknek ismertük el e tulajdonságokat. Az engedelmesség, különösen annak az élet feláldozásáig terjedő szélsősége, a katonaságban fejlődött legmagasabb fokra. Nincsen altruisztikusabb tulajdonság, nincsen nehezebb vagy természetellenesebb, mint egy erős egyéni akarat engedelmes alárendelése. A közönséges, törvénytisztelő polgár nem tartja magát hősnek; pedig a társadalmi erénynek magas fokát képviseli, sőt sokszor nagy személyes áldozatot hoz.

De más erényekben nem haladtunk ilyen simán. Az élet közönséges gazdasági viszonyaiban és az összefüggő nemi-gazdasági viszonyban sajátos és káros tulajdonságokkal tűnünk ki. Körülményeinkről állíthatjuk, hogy olyan tulajdonságok elavult maradványain épülnek fel, a melyeknek már régen el kellett volna pusztulniok a társadalom javára; a normális szükségletek és e kezdetleges maradványok között folyton erősödő harc dúl. Ez az, a mi lelkiismeretünket felébredése óta állandóan marcangolja és a mit mi „a jó és rossz közötti harcnak” nevezünk. Éreztük a különböző hajlamok huzavonáját, az ösztönt, mely saját közvetlen hasznunkat állította előtérbe, a mit fejlődő társadalmi érzékünk a közösségre nézve káros-

nak ismert fel és azért rossznak ítelt; és éreztük azt az ösztönt, mely olyasmire ösztökélt, a mi közvetlen kárunkra volt, de a mi ugyanaz a társadalmi érzékünk a közösség részére jónak ismert fel és azért helyesnek tartott. Keresnünk kellett ennek az ellentétnek a magyarázatát. Az emberi agy olyan szerv, a mely minden tényre magyarázatot keres. Ha nem talál, maga alkot ilyet. Ebben az esetben is megalkotta a magyarázatot.

Az állati egyén fenmaradt ösztöneit – a melyekhasznára váltak, mert szüksége volt rájuk, de a melyek ránk nézve károsak, mert emberekké lettünk és új szükségleteink keletkeztek – együttvéve „ördögnek” neveztük el, könnyed, dramatizáló, személyesítő hajlamainknak megfelelően. És minthogy ezek az ösztönök legnagyobbbrészt testi szükségleteinkben nyilvánultak, saját testünket és természetünket általában „a gonosz” egy részének tartottuk: „a világ, a test és az ördög.”

Új erők és sajátóságos hajlamok izgató hatalmát is éreztük magunkban, mely a magunk érdeke fölé emelt és egymás segítségére hajtott bennünket. Új szeretetet, új reményeket és új vágyakat éreztünk, új kívánságot: inkább adni, mint elfogadni, inkább egymást szolgálni, mint egymás ellen harcolni; és minthogy helyes társadalmi érzékkel rájöttünk, hogy ez a hajlam hasznos ránk nézve, nagyon hasznos, elneveztük: isten akaratának, isten szavának, az istenhez vezető útnak. A rosszul összeegyeztethető kezdetleges ösztöneink és hajlamaink, meg a cselekvéseink öntudatus elhatározása és akaraterős keresztülvitele között dühöngő ellentét, a pszichikai evolúciónak ez a folyamata,, szülte a világ legnagyobb drámáját: a jó és a rossz közötti harcot.

Szenvedéseink forrását bizonytalanul tapogatózva keressük, a mennyire csak képesek vagyunk reá és mint a gyerek, a ki veri a széket, melybe fejét beleütötte, mi is egyes személyekben és nem a körülményekben láttuk a baj forrását és azért időtlen időkön át mindig állítottuk és ráhagytuk, hogy *minden bajnak a nő az oka*. Nem mintha a nő talált volna ki minden rosszat és úgy hozta volna ránk. Dehogy! Az a bizonyos ördög teremtette a rosszat és a nő csak ránk szabadította. Pandora nem maga csinálta a híres szelencét, csak kinyitotta perverz kíváncsisággal, a bölcs ember tanácsa ellenére. Éva nem maga ültette az almafát, csak evett a gyümölcséből és a fölényes férfiút is elcsábította. Gyerekes és balga ráfogás, de egy szemernyi igazság mégis rejlik a dolog mélyén. Eltekintve attól a kimondhatatlan ócsárlástól és megszegyenyítéstől, melylyel a férfi anyja képét ősidők óta elhomályosította, el kell ismernünk, hogy van mindebben egy kis sociológiai igazság.

Nem a nő, hanem a nők *helyzete* volt mindenkor a bajok kútforrása. A nemi-gazdasági viszony elzárta a nőt a társadalmi tevékenységtől, a mely a társadalmi erények fejlesztésének egyetlen eszköze. Nem engedték megszereznie a faj fejlődéséhez szükséges tulajdonságokat; és a fejlődését visszatartó helyzetben fentartotta azokat az erényeket és tulajdonságokat, melyek már elkülönítésének idejében léteztek benne. Az egyénenkénti gazdasági tevékenység korszakában – e csupán állati individualizmus korszakában – a mikor vérrokonság kötelékei képezték a társadalmi kötelékeket, a nőt elvágták a közzgazdaságban való személyes közreműködéstől és teljesen nemi tevékenységre szorították.

Mikor a fél emberiséget a gazdasági életnek ezen az alacsony fokán tartottuk, mintegy a kiindulási ponthoz láncoltuk, míg az emberiség másik fele teljes erővel száguldott a versenypályán. A faj egyik felébe a tulajdonságoknak egyik fajtáját neveltük és szoktattuk bele, a másik felébe másféléket. És akkor csodálkozunk az emberi természet ellenmondásain. Mindent megtettünk, a mit csak tehattunk, hogy például természetes, erején felül is bátor legyen a férfiu. Mindent megtettünk, a mit csak tehattunk, hogy a nők gyávák legyenek. És minthogy minden emberi teremtés két szülőtől származik, nem csoda, ha a természetünk ellentétes tulajdonságok zagyvaléka.

A férfiakban a *társadalmi* hasznosság nagy tulajdonságait gyakoroltuk, a melyeket a gazdasági feltételek nyomása is fejleszt; tettük ezt dicsérettel és gáncscsal, jutalommal és büntetéssel, törvény és szokás segítségével. Ugyanezekkel az eszközökkel a nőkben a *személyes* hasznosság kicsinyes tulajdonságait gyakoroltuk, amelyeket az ő gazdasági helyzetük szintén fejlesztett. Olyan lényt teremtettünk, a mely magában hordja az ellentét csiráit, a melynek életét az öröklésnek két lehető legellentétesebb és legelütőbb folyama táplálja. A pszichikai korcsok fajtát neveltük így fel és korcsszülöttek erkölcsi tulajdonságairól nem lehet valami jó véleményünk.

Végtelen hosszú idők előtt, a kezdet kezdetén a mikor a férfiak és nők gazdasági helyzetét különválasztottuk, pszichikai fejlődésüket is elválasztottuk és a faj szervezetébe a különböző jellemekek össze nem egyeztethető elemeit oltottuk. Az ebből származott felemás nemzedék következtelen magatartása az emberi élet talánya. Mi magunk, mikor a nemeknek ezt a mesterséges különbségét

fentartottuk, állandóan megtartottuk ezt a talányt, a melyet olyan nehezen megoldhatónak találunk és fentartottuk jellemünkben azt a zavart és azt az ellenmondást, a mely életünknek legnagyobb nehézségeit okozza.

Ha a nők gazdasági függetlensége helyreáll, legnagyobb és legradikálisabb eredménye az lesz, hogy az emberi lélek megtisztul és összhang, harmónia jön létre. Ha a társadalmi fejlődés egyenlő fokán álló szülőktől, egységes természettel születnek, közvetlenül érezhetnek, világosan láthatnak, önmagukkal összhangban lehetnek majd az emberek. Saját életünknek urai lehetnénk, a helyett, hogy reménytelen zavarban küzdenénk az ellentétes emberi természet ellen. Ha civilizált férfi és a kezdetleges fejlettségű nő összeházasodnak, gyermekük természetesen nem egységes természetű. Ha egy angolszász férfi és egy afrikai vagy keleti nő házasodik össze, gyermeküknek szintén természetszerűleg ellentétes természetűnek kell lennie. Ha bármely magasan civilizált népből származó férfi, a ki fájának specializált tulajdonságai-val és a velük járó erkölcsi tulajdonságokkal rendelkezik, kezdetleges fejlődés alacsony fokán tartott, ugyancsak az ő népéhez tartozó lények egyikét veszi el, kiket olyan áhítatosan tart lekötve maga mellett, ugyanazt a jól ismert eredményt kapjuk: az emberi lélek száналmas, jóakaró erőlködéseit, rövidlátó tévedéseit, gyermekes küzdelmeit és szenvedélyeit, gyönyörű, még e zürzavaros küzdelmek közt is előre törő ösztöneit.

Az eredménnyel teljesen tisztában vagyunk, de az okokat eddig nem állapítottuk meg pontosan. Halvány fogalmunk volt arról, hogy a nőnek valamelyes köze van a baj keletkezéséhez és az egész emberiség nagy kárára e szerint is bántak aztán vele. Fel kell ismernünk, hogy

nem a nő *neme* felelős a világnak ezen bajaiért, hanem *gazdasági helyzete*, a mely azzá tette, a mi. Ha férfiak volnának ilyen sorban, náluk is ugyan az a hatás mutatkoznék. *Nem a nemi viszony, hanem a nemnek gazdasági viszonya zavarta úgy meg az emberi életet.*

Az egyensúlyában megzavart természet legfőbb bajain kívül, e feltételek által sok egyéb káros tulajdonság is fejlődött emberi jellemünkbe. Évszázadokon át kiválasztás és nevelés útján félenk alázatosságot iparkodtunk a nőben fejleszteni. Ha valamely nő „makrancosnak” mutatkozott, pártában maradt; temperamentuma vagy elpusztult vele együtt, vagy megtörte valamelyik Petrucchió. A nők a férfiak személyes tetszésétől függnék és ez a függés fejlesztette ki bennük az eltartási forrásukhoz való szertelenül ravasz alkalmazkodás képességét. A tetszés szükségének kényszerítő hatása alatt, – akár maga, akár gyermekei számára óhajt elnézést vagy valamely élvezetet, – a világ „mindenesében” a rabszolgaság tulajdonságai mostanáig fenn maradtak.

A szolgaság egy másik fontos meghasonlást is idézett elő: az akarat és a cselekvés közti meghasonlást. A szolgáló másnak rendelkező akarata szerint dolgozik és tölti idejét. Állandóan készen kell lennie olyan munka elvégzésére, a melyet más valaki rendel; és az erőmegtakarítás pusztán fizikai törvénye – öntudatos ítélőképességétől teljesen eltekintve – tiltja az idegerő pazarlását olyan személyes tervek szövésére és kivitelük kezdeményezésére, a melyet amúgy sem képes megvalósítani. Ez még a külső nyomás nélkül is egyrészt tétlenséget szül, másrészt pedig kétségbeejtően kicsinyes akadékoskodást. Mindez az erőszakos alárendelés visszahatása.

Az emberi jellem evolúcióját jobban sértő, ravaszabb és rombolóbb hatású erőt alig képzelhetünk, mint a szolgaság szokásainak állandó beoltását az emberiség egyik felébe – az egész emberiség anyáiba. Ezen eredmények káros hatásának élet minden esetre elvette a férfiak ellenkező nevelése és a környezetük hatása alatt bennük fejlődött ellenkező tulajdonságok átöröklése, a melyek egyaránt átvitték az ellenkező vonásokat is a gyermekekre, fiúkra is leányokra is.

Az átöröklésnél nem uralkodik szülei törvény. A fiú anyjától éppen úgy örököl, mint apjától; a leány apjától éppen úgy, mint anyjától. Ez elejét vette ugyan a legnagyobb bajoknak, de másrészt megtoldotta mindegyikünk személyes nehézségeit és hátráltatta a faj általános haladását.

A nők testi erejének érvényesítése elé gördített akadálnál még sokkal végzetesebb volt önálló gondolkodásuk és ítélőképességük megszorítása. Az emberi akarat elhatározásai és érvényesülése szabad, önkényes tevékenység feltételén alapulnak. Kezdetleges helyzetében a nőtől megtagadják a fizikai szabadságot, mely minden tudásnak alapja, megtagadják szellemi szabadságát, mely a nagyobb bölcsességhez vezető út, megtagadják erkölcsi szabadságát, azt, hogy ura legyen tetteinek és a következmények törvényszerűségén tanulja megkülönböztetni a helyeset a helytelentől. Magasabb ethikai ítélőképessége így persze fejletlen maradt.

Erkölcsi érzéke elég nagy, betegesen nagy, mert gyámsága alatt mindig „erkölcsi magaviseletéért” dicsérték vagy gáncsolták. Úgyszólván az erkölcsi megkülönböztetések melegágyában él, de teljesen nélküli ítéletében

a nagy szempontokat melyek helyesen vezethetnék és kormányozhatnák ezt az érzékenységet. Az erkölcsi haladás neki köszönheti, hogy a világ sok bajához még a bűn és gyalázat kegyetlen érzése, a helyes cselekvés kétségbeesett megkívánása, a helytelentől való irtózás is járult; de nem nyújtotta ezzel együtt a gyakorlati bölcsesség és fegyelmezett akarat fontos támaszát. Minden nemzedékben társadalmi természetünk felgyülemlett erőit örökölve, de minden nemzedékben a kezdetleges emberi nőstény helyzetébe visszaállítva, a nő az erkölcsi ösztönök öntudatos központja lett ugyan, de az emberiségnek siralmas vezetője maradt azokhoz a cselekedetekhez, a melyek egyedül képesek az ösztönöket hasznossá tenni és a faj szervezetébe kiirthatatlanul belevinni az erkölcsi érzéket.

A mikor a nő erős erkölcsi érzékét felismertük és a hit, alárendelés és önfeláldozás jól ápolt erényeit benne még mindig élni láttuk – hajdani sötét időkben ezek a tulajdonságok voltak a legnagyobb erények – arra jutottunk, hogy erkölcsi tekintetben a férfi fölé helyezzük a nőt. De az emberi élet szüntelen haladása a férfiban új, magasabb, szükségesebb erényeket fejlesztett; és a nő erkölcsi természete gazdasági függőségének máig fenmaradt kezdetleges fokán, állandó akadály a férfi lélek haladásának. Életének főjelensége, legközelebbi családja iránti szeretetének és szolgálatának érdekében való megkötöttsége, állandóan hátráltató befolyással van ránk: megakadályozza *a társadalmi szeretet és szolgálat* szellemének terjedését, a melytől pedig életünk tulajdonképpen függ. A patriarchális korszak erkölcsi mértékét állítja még mindig élénk és megakadályozza az emberi kötelességek összességének felismerését.

A szűkkörű személyes viszonyokból keletkezett túlságos önérzet, az e viszonyokkal járó állandó személyes érdeklődésből és szolgálattól származó szertelen érdeklődés saját személyük iránt; a tökéletes fejlettségű erkölcs széles látókörét és világos belátását nélkülöző lázas, kízó erkölcsi érzékenység; az érzelmektől függő gyermekes, bizonytalan és szűkkeblű ítélet; a nagy társadalmi érzésekkel terhelt, de társadalmi kifejezésre nem jutó anyai szenvedély, ezek és hasonló pszichikai tulajdonságok: a nemi-gazdasági viszony elkerülhetetlen következményei.

Nemcsak a nőkön és rajtuk keresztül a fajon vehetjük észre a rossz hatást. A férfi, mint a világ ura, a maga helyzetében szintén szenvedett. A hatalomnak és hódításnak minden faj hímneménél természetes gyönyörűsége, szertelen magas fokra fejlődött benne, a könnyű és olcsó uralom folytán. Uralkodása nem azé a királyé, a kit érdemeiért szabadon választottak; csupán nemének véletlenségén alapuló uralom, melynek tehetetlen, kételkedni vagy ellentállni képtelen alattvalók vannak alávetve. A könnyen szerzett fölény, a felelősség nélküli hatalommal járó kegyetlenségre való csábítás, a vele okvetlenül járó gög és macacsság: ezeket a tulajdonságokat nevelte a férfi lelkébe a nemi-gazdasági viszony. A mikor a férfi csak durva erővel tartotta fenn helyzetét, durvának kellett lennie; mikor a gazdasági szükség hatalmával megvásárolhatta helyét, akkor a ma is benne élő kegyetlen és fajrontó gazdasági ösztönök fejlődtek benne.

Egy másik, e viszonyból keletkezett óriási bajt „önzésének” nevezünk. A társadalmi élet ennek az érzésnek mint elavult individualistikus érzésnek, csökkentésére hajlik; de a nemi-gazdasági viszony táplálja és fejleszti.

A társadalmi fejlődésünk fokához mért önzés mértékén túl? fejlődött a férfi önzése, mert látta, hogy egy egész emberi lény szenteli magát személyes szolgálatának, iparkodik neki tetszeni ' és őt kielégíteni. Még a mi mesterkélt társadalmi; életünkben is elnézőbbek, figyelmesebbek, udvariasabbak és szeretetreméltóbbak a férfiak társaságban, mint otthon. Góg., kegyetlenség és önzés a világ hatalmas urának tulajdonságai. És ezeket a tulajdonságokat a, nő hamis helyzete gondosan fentartotta és ápolta a család méhében. És minden ember,, mint benyomásokat gyűjtő gyermek, e viszonyokba születik, bele. Férfiainknak egy civilizált, szabad, ipar és demokratikus kor ethikai szellemében kell élniök, de a kezdetleges patriarchátus erkölcsi légkörében születnek és nevelkednek. Nem csoda hát, ha csak lassan emelkedünk a tökéletes és általános elismert demokrácia felé, hogy csak lassan jutunk, tudatára társadalmi tekintélyünknek és társadalmi kötelességeinknek. Mindegyikünk régi és elavult érzelmek várában, a *gazdaságilag* összefüggő családban nevelkedik.

Így a nemi-gazdasági viszonyból nemcsak fajunk pszichikai fejlődésének határozott bajait származtathatjuk le, a melyek férfiban, nőben egyformán vannak meg és kérlelhetetlenül átszármaznak gyermekeikre is, hanem a két eltérő lélek közti erkölcsi ellentétből származó eredendő jellemelkorcsulást is – a mérhetetlen árnyékot és elferdítést, a mely kezdettől fogva elhomályosította és megzavarta az emberek szellemét. Testünket és lelkünket károsítják az egymástól oly távol álló szüléinktől örökölt eltérő vonások, de ez a károsodás semmiben sem nyilvánul jobban, mint a baj erkölcsi természetére tett hatásában.

De itt, mint a nemi-gazdasági viszony többi rossz eredményénél meg kell látnunk a rossz tünetek mellett a kísérő

jó hatást, mely a maga idején szükségessé tette ezt a viszonyt; a jelen változás gyönyörű eredményeit pedig nyugodt biztonnággal követhetjük. Egészséges, természetes, minden túlzástól és ellentmondástól ment erkölcsi érzékünk lesz; világos fogalmak birtokában az ethikai követelményeket nem tartjuk majd többé a természetén kívül állóknak és vele ellenkezőknek, hanem felismerjük majd, hogy létezésük a legtermészetesebb dolog a világon.

A hol ma elérhetetlen erények után törekszünk és (kapaszkodunk, ott ezután természetesen és könnyen fejlődnek majd ezek a tulajdonságok. Nem is tartjuk majd többé különös dicséretre méltóknak. A hol a fenmaradt kezdetleges erők hátráltató befolyása eddig meggátolta az emberi haladást, ott könnyen és gyorsan folytatja majd útját, ha férfiak és nők egyenlő gazdasági viszonyok közt élnek. Ha a faj anyja szabad: a születéssel nyert egyenlő jogoknak és a társadalmi evolúció nyugodt, csendes és barátságos erőinek hatása jobb világot fog teremteni.

TARTALOM.

Oldal

- I. A gazdasági körülmények. – A nők függő helyzete. – A nő nem rendelkezik munkájával. – A nő gazdasági tehetetlensége nem természetes fogyatékossgon alapul. – A házasság nem társület. – Házasság, „mint a létfenntartás eszköze. – A nők, mint anyák. – Anyaság és gazdasági termelés. – „Kizárólag csak anyaság.” – A nő anyagi helyzete és házi munkája közti arány 7
- II. Az élet nehézségei. – Következetlen filozófia. – „Szükséges baj.” – A nemi megkülönböztetés. – Nem és emberiség. – A páva farka. – Az erők egyensúlyának megzavarása. – Szertelen nemi alkalmazkodás 25
- III. Nemi sajátágok. – Epizód és történet. – Az örök nőiesség. – Szertelen odaadás. – Nők mint egyéniségek. – Faji és nemi tulajdonságok. – Férfias és nőies. – Fiúk és leányok. – A normális gyermek..... 38
- IV. Az erők egyensúlya. – Táplálék és védelem. – Személyes haszon és nemi viszony. – A körülmények hatása. – A nő és a munka. – Az átöröklés befolyása. – Az ifjú férfi és az ifjú nő. – Az igazi civilizáció. – A nemi és a gazdasági viszonyok összebonyolításának hatása..... 52
- V. A szakas hatalma. – Személyes és általános benyomások. – „Mi hasznom belőle.” – Ártatlanság és tudatlanság. – Anómália. – A nő kényes helyzete. – Függetlenség a házasságon belül. – A házasság növekvő nehézsége. – Bizonyító jelenségek találkozása. – A természet elleni véték..... 67
- VI. Kollektív munka. – Ellenörök. – A rugó. – A család eltartása. – Erény és bűn. – A győző diadala. – Javakat kapni és javakért dolgozni. – Az érdeknélküli házasság. – A nők és a gazdasági termelés. – A nő mint fogyasztó. – A nő ferde gazdasági helyzetének eredménye 86

VII. Közös érdek és közös öntudat. – A szeretet fejlődése. – Az apa anyai kötelességet teljesít. – A férfias és a nőies tulajdonságok egyesülése. – A nő nemi fejlődésének hatása.	Oldai
– A nő alárendeltsége nem volt hiábavaló áldozat. – Itt a változás ideje. – Társadalmi öntudat. – A jelenlegi viszonyok veszedelme. – Szebb jövő. – Függetlenség és szabadság.....	103
VIII. A mártyr és az előharcos. – Az agyvelő nem sexuális szerv.	
– Az „új viszony.” – A női munkás. – A háziasszony tulajdonságainak sajátos összetétele. – Egyéni érvényesülés. – A nőesség állandósága. – Az emberiség szolidaritása. – A nők és a társadalmi érdekek. – A nők és az egyház. – Gyáva megalkuvás.....	122
IX. Anyaság és gazdasági előny. – Lester F. Ward és Grand Allen vitája. – A gyermeki és az anyai szeretet ösztöne. – Az anyaság értékelése. – A helyes anyaságnak értéke. – A halál kapui. – Az anyai kötelességek teljesítése. – Az anyák mint nevelők. – Anyaság és a faj haladása. – Az anyai áldozatkészség. – A leányokat nem készítik elő az anyai hivatásra. – Ösztön és értelmi fejlettség. – Vétkes mulasztás. – Alaptalan érv	140
X. A felelősség megállapítása. – Az otthon imádása. – A reformerek lebecsülése. – Az élet kötelességei. – Természetes dolgok és helyes dolgok. – Az új rend. – Házasság és a család. – Tűnőieiben levő maradványok. – A házasság fejlődése. – Az ifjú szerelem álma. – Osztálykülönbség. – Társadalom és otthon.....	165
XI. A férfias és a nőies munkakör. – A nő és a táplálkozási módunk. – Sisiphusi munka. – A nő mint szakács. – Tökéletes főzés. – Szív és gyomor. – Szakszerű szolgálat kell. – Főzés, mint önálló mesterség. – Társadalmi funkció.	
– Kettős megterhelhetés. – Munkafelosztás. – A háztartási munka iparszerű elvégzése.....	186
XII. A bizalmas otthon. – Főzés tudományos és érzelmi alapon.	
– A gyomor mint családi kötelék. – A magányosság helyes fogalma. – A csecsebecse zsarnoksága. – Tömeges magányosság. – A nemi-gazdasági viszony az otthonban. – A szolgáló feleség. – A család mozgalma. – A városi és a vidéki család élete. – A világ szolgálói és a ház szolgálói.....	205

- A szolgálat alacsony és magas formái. – A gyermek be-
nyomásai. – A szülők megválasztása. – A kor és az ifjúság.
- Az anya kiegészítése. – Magasabb rendű anyaság. –
- Gyakorlat vérrokonság helyett. – A műkedvelők áldozatai223

XIV. Az átmenet. – Házasság háztartás nélkül. – Saját gyerme-
keink megismerése. – Csak a családjának cl. – A baráti
vonzalom fölénye. – Látogatások. – Udvarló és udvarlás. –
„Komoly szándék.” – Új életmódok. – A férfiaság igaz
megbecsülése. – Az erők felszabadítása..... 243

XV. Az erkölcsi érzék. – Helyes és helytelen. – Változó mérték

- Embertársaink joga. – Káros maradványok. – „Minden
bajnak a gyökere. – Psychikai korcsok faja. – A rabszolgák
tulajdonságai. – Fejletlen ítélőképesség. – A nők psychikai
tulajdonságai. – Érzelmek vára. – Jobb világ261